

د تقلید شرعی حیثیت

مؤلف : شیخ الاسلام مولانا مفتی محمد تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ

ژباړن : مولوي عبدالهادي حماد

خپرونکی :
جامعه اسلاميه اشرفيه
اوله ناحیه کندهار افغانستان

Ketabton.com

دتقلید شرعی حیثیت

تالیف :

شیخ الاسلام مولانا مفتی محمد تقی عثمانی حفظہ اللہ تعالیٰ

ژباړن :

مولوي عبدالهادي حماد

د کتاب خانګر تیاوي

د کتاب نوم :	دتقلید شرعي حیثیت
دمؤلف نوم :	شیخ الاسلام مفتي محمد تقی عثماني حفظه الله تعالى مولوي عبدالهادي حماد
ژباړن :	
چاپ کال :	۱۳۸۹ هـ ش
کمپیوټري چاري :	ژباړن
د چاپ شمېر :	زر ټوکه
خپرونکی :	جامعه اسلامیه اشرفیه
دلاسته راوړولو ځای :	مکتبه اشرفیه ارګ بازار کندهار افغانستان
اړیکي :	۰۷۰۰۳۲۸۵۰۴ ۰۳۰۲۰۰۲۹۲۶

فهرست

شمبره	موضوع	صفحه
۱	دپیل خبری	۱
۲	دتقلید حقیقت	۵
۳	یادونه	۸
۴	دتقلید دوه صورتونه	۱۶
۵	دتقلید ثبوت په قران سره	۱۷
۶	دتقلید دثبوت لپاره لومړی ایت	۱۷
۷	دتقلید دثبوت لپاره دوهم ایت	۲۱
۸	دتقلید دثبوت لپاره دریم ایت	۲۵
۹	دتقلید دثبوت لپاره څلورم ایت	۲۶
۱۰	دتقلید ثبوت په حدیث سره	۲۹
۱۱	داصحابانو ﷺ په وخت کې ددوی تقلید کول	۳۷
۱۲	داصحابانو ﷺ په زمانه کې شخصي تقلید	۵۰
۱۳	داصحابانو ﷺ دتقلید لومړی نظیر	۵۰
۱۴	داصحابانو ﷺ دتقلید دوهم نظیر	۵۴
۱۵	داصحابانو ﷺ دتقلید دریم نظیر	۵۷
۱۶	داصحابانو ﷺ دتقلید څلورم نظیر	۶۴
۱۷	څو بېلابېل مثالونه	۶۶
۱۸	شخصي تقلید ته اړتیا	۷۰
۱۹	دشخصي تقلید دلزوم یو څرگند مثال	۸۵

فہرست		
شمبرہ	موضوع	صفحہ
۲۰	دخلور مذہبونو تخصیص	۸۹
۲۱	دتقلید بپلایلی درجی	۹۶
۲۲	دعوامو خلکو تقلید	۹۷
۲۳	دجید او متبحر عالم تقلید	۱۰۸
۲۴	دتقلید دوہمہ درجہ	۱۰۸
۲۵	مجتہد فی المذہب	۱۲۴
۲۶	دریمہ درجہ	۱۲۴
۲۷	دمجتہد مطلق تقلید	۱۲۶
۲۸	خلورمہ درجہ	۱۲۶
۲۹	پر تقلید باندي شکونہ او نیو کی	۱۳۱
۳۰	پہ قرانکریم کی دپلرونو او نیکہ گانو تقلید	۱۳۱
۳۱	داحبارو او رهبانو تقلید	۱۳۴
۳۲	دحضرت عدی بن حاتم <small>رضی اللہ عنہ</small> حدیث	۱۴۱
۳۳	دحضرت عبداللہ بن مسعود <small>رضی اللہ عنہ</small> سپڻھلی وینا	۱۴۴
۳۴	دمجتہدینو امامانو ویناوی	۱۴۶
۳۵	عام سړی به څنگه مجتہد پېژني؟	۱۵۲
۳۶	ایا تقلید کول عیب دی؟	۱۵۵

فہرست		
صفحہ	موضوع	شمبرہ
۱۶۰	شخصی تقلید او خواہش پرستی	۳۷
۱۶۲	تقلید او نوي پیدا سوي مسئلې	۳۸
۱۶۴	حنفي مذهب او په حدیث باندي عمل	۳۹
۱۷۷	امام ابوحنیفہ <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> او علم حدیث	۴۰
۱۸۳	په تقلید کي جمود	۴۱
۱۸۷	وروستی وړانديز	۴۲

تقریظ

شُحْمَدَه وَنُصَلِّي عَلٰی رَسُوْلِهِ الْكَرِيْمِ

درنو لوستونکوا! شرگنده خبره ده ، چي خبستن تعالی ﷺ ټول انسانان په يو خېر نه دي پيدا کړي بلکي دخپل بې ساري حکمت پر بنسټ يې ځيني ځواکمن ، ځيني ناتوانه ، ځيني شتمن ، ځيني ناداره ، ځيني پوهان او ځيني ناپوهان پيدا کړي دي ، داخبره بيخي جوتنه ده ، چي که ټول خلک په يو خېر سي نو ددې پراخي نړۍ چاري به دسختو ستونزو سره مخ سي ، همدا لامل دئ ، چي ددنيا په هر کونج کي ، دهر قوم ، دهرې سيمي ، دهر ټبر او هر دين عالمان مخکي وي پوښتل کيږي او ناپوهان په پسي وي دپوهانو څخه پوښتني کوي ، داچي داسلام دين حق دئ ، په رشتينولۍ کي يې هيڅ شک نسته او ددې دين دپلي کېدو لپاره علماء لوی مسؤليت لري ، چي عام خلک پوښتني ځني وکړي او دوی جوابونه ورکړي او ددې دين بقا هم ددې لاري څخه کېدای سي ځکه ټول خلک علماء نه دي او نه جوړېدای سي ، داچي دعلم او خبرو باندي بايد څومره اعتماد وسي او دمذهب تقليد بايد په څه ډول وسي؟ او دمدرسي دريز هم تل دخپلو مسلمانانو وروڼو چوپړ په اخلاص تر سره کول دئ نو يې وغوښتل ، چي په دې اړه باندي څه تحقيقات او خپرنې وکړي ، ددې هڅي په پايله کي داشرفيې مدرسي دتاليف او ترجمې دڅانگي يو تن غړي مولوي عبدالهادي حماد دهند دنيمي وچي دجيد عالم شيخ الاسلام مولانا مفتي محمد تقی عثمانی حفظه الله تعالی په اردو ژبه کتاب پښتو ته ترجمه کړ ، چي په ياده موضوع کي يې په زړه پوري خپرنه

کړې وه ، یاد کتاب تر ژباړې وروسته تالیف او ترجمې دڅانگې غړو وکاتې ، تر کتنې وروسته جوته سوه چي نوموړی کتاب په ښه معیار دئ او په ښه معیار ژباړل سوی دئ ، داچي زموږ له انده ددې کتاب گټې ښې دي نو ځکه یې دتائید ترڅنګ ټولني ته وړاندي کوي او هیله کوي ، چي الله ﷻ یې دټولو مسلمانانو لپاره داستفادې وړ وگرځوي .

وبالله التوفیق

داشرعیه مدرسې دتالیف او ترجمې څانگه

دتالیف او ترجمې دڅانگې اراکین

نوم	دنده
مولوي محمدرسول صاحب	عمومي رئیس
شیخ الحدیث مولوي عبدالرحیم صاحب	رئیس دارالافتاء
مولوي سید احمد غفوري	نائب دارالافتاء
مولوي مجاهد صاحب	نائب مهتم
مفتي گل احمد صاحب	عضو دارالافتاء
مولوي سید احمد صابر	مدرس وعضو دارالافتاء

دريک خبري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله حمده وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى.

څرگنده خبره ده ، چي دتقليد په اړه دومره ليکني سوي دي ، چي زما لپاره ددې فکر هم نه سي کېدای ، چي زه دي په دې اړه څه زياتوني وکړم ، له نېکه مرغه دهمدې موضوع يعني دتقليد د موضوع اړونده ديوي رسالې اسباب او توکي په ناخاپي او قدرتي ډول سره برابر سوه ، ځکه په ۱۹۶۳ م سنه کي زما څخه د فاران مياشتنۍ مجلې مسؤل مدير بناغلي ماهر القادري په کراچي کي دتقليد اړونده يو مضمون دوخت دارتيا له امله وغوښتی ، خو ما په يا سره جواب ورکړ ، يعني خوبه مي نه وه ، چي مضمون دي دتقليد په موضوع کي ورکړم ، ځکه ما غوښته ، چي دپلار پر پل باندي پل کښېږدم او په خپل ژوند کي داخلافي مسائلو څخه لاس پر سر سم بيا مي بېرته فکر وکړ ، چي کاشکي يو داسي مضمون وليکم ، چي دتقليد موضوع په داسي بڼه پکښي څرگنده سي ، چي ديوه اړخه يې هغه اصلي حقيقت څرگند سي او دبله اړخه دامضمون په داسي بڼه وي ، چي ددعوت رنگ ولري يعني داچي هغه کسانو ته دعوت سي ، چي هغوی اختلافي مسائلو ته لمن وهي او يو له بله کافران سره وايي يعني داچي يو يوه ته کافر وايي او بل ته کافر وايي ، لنډه داچي يو مضمون مي وليکی او دکراچي څخه خپرېدونکي مياشتنۍ مجلې - فاران ته مي ورکړ ، نوموړی مضمون دلومړي ځل لپاره په کال ۱۹۶۳ م کي خپور سو ، له نېکه مرغه ياد مضمون روڼ آندو

زيات خوښ کړې، آن تردې، چې د هندوستان او پاکستان څخه زياتو خپرېدونکو مجلو خپور کړ. بله خبره لادا وه، چې په جوناگر کې مسلمانانو زما دغه مضمون د يوې بيلي رسالې په بڼه چاپ ته وسپاری او بيا يې نشر کړ. که څه هم زما دغه مضمون په داسې ډول ترتيب سوی وو، چې هيڅ دمنظرې او مقابلي بڼه يې نه درلوده، خو کوم ملايان صاحبان، چې دتقليد څخه مخالف وه هغوزما پر ليکنه باندي پوره نيوکي پيل کړې په ځانگړي ډول په دوی کې حضرت مولانا محمد اسمعيل سلفي صاحب زما دليکنې په رد کې خپله يوه ليکنه په الاعصام اونيزه کې په ديارلس برخو کې خپره کړه بيا يې خپله دغه ليکنه دخپل کتاب (تحريک ازادى اور شاه ولي الله کی ماعى) - برخه وگرځول، خبره دا وه، چې يو کتاب د(التحقيق في جواب التلقيد) په نوم يو نشر سو، نوموړی کتاب ديوه داسې چا ليکنه وه، چې دخلورگونو مذهبونو امامانو ته ددې نسبت کوي، چې شريعت دوی دځانه جوړکړې دى او کوم څوک، چې ددوی تقليد کوي هغه کافران دي، همدا ډول اسلامي فقه ته ديوه داسې فن په سترگه گوري، چې دځان څخه جوړ سوی وي دقرآن او حديث څخه چهل سوی نه وي. بله خبره داده، چې دحيدرآباد ددکن سيمي څخه هم په مياشتنۍ کې پردې موضوع باندي يوه څېړنه راغله، چې غالبا دغه مجله به البيان مجله وه خو داچې مناظره کول او دچا سره مباحثه کول زما عادت نه وه نو ځکه مي تر ديارلس کلونو پوري دتقليد پر موضوع باندي هيڅ نه وليکل، دا، چې زما لومړۍ ليکنه دنظر څښتنانو او روڼ آندو زياته خوښه کړې وه نو ددوی هيله دا وه، چې دا مضمون دي دلته په پاکستان کې هم دهندوستان په څېر په کتابي شکل چاپ او خپورسي، ما وغوښتل، چې ددوی دغه غوښتنه

پوره کړم نو ځکه مي دهغه ليکنې د چاپ اراده وکړه کومه ،چي ما لومړۍ په فاران مجله کي خپره کړې وه البته زما په آند ما اړينه وگڼل ،چي دا ليکنه د دوهم ځل لپاره تر نظر تېره کړم خو بڼه تحقيقاتي ليکنه سي او کومي نيوکي ،چي زما پر ليکنه سوي دي هغه هم تر نظر تېري کړم او بيا جوابونه ورته ووايم ، لنډه داچي دا کار مي وکړ او دا کتاب ځني جوړ سو کوم ،چي ستاسو په لاس کي دى خو داچي مناظره ، مباحثه ، سوال او جواب کول زما عادت نه دي نو ځکه ما ،چي دکومو نيوکو جوابونه ويلي دي دنيوکه کونکو نومونه مي دخو اړينو ځايونو څخه پرته نه دي ياد کړي او اوس هم دا وایم ،چي دا کتاب د مناظرې او مباحثې کتاب نه دى بلکي دا دتقلید د علمي مسئلي څېړنيز کتاب دى ددې کتاب اصلي موخه داده ،چي دمسلمان امت دلوی اکثریت تگ لاره واضحه کړي ، هغه لويه ډله ،چي تل يې دامامانو تقلید کړی دى ، همدا ډول په دې کتاب کي دتقلید اړونده دافراط او تفريط تر منځ منځگړې لاره بيان سوې ده هغه لاره ،چي داهل سنت والجماعت زيات علماء پر روان دي ، نو ځکه مي وټولو خلکو ته هيله داده ،چي دې کتاب ته د مناظرې د جذبې او رخې په سترگه نه گوري بلکي دې کتاب ته دي دتقلید دمسللي ديوه څېړنيز کتاب په سترگه وگوري او بيا دي دا کتاب مطالعه کړي .

وروستی خبره داده ،چي په معاصر وخت کي دغير مقلیدنو ، متجددينو او اباحت خوښو انسانانو په امامانو پسي خورا ډيري خبري دځانه تړلي دي ، زه اميد لرم ،چي دا کتاب به ددوی دشبها تو په ليري کولو کي هم رول ولري او گټه به ورته وکړي ، الله ﷻ ته مي دعا داده ،چي زما دغه کوچنی هڅه او زيار دي دقبولیت په لورونه ونازوي او الله ﷻ ددې رسالې څخه عامو مسلمانانو ته گټه او نفعه ورسوي . آمين

وماتوفیقی الا بالله وعلیه توکلت والیه انیب.

احقر محمد تقی عثمانی خادم دارالعلوم کراچی ۱۴

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله حمده وكفى وسلام علي عباده الذين اصطفى.

دتقلید حقیقت

درنو لوستونکو! داچي داسلام اصل دعوت دیوه الله ﷻ دا طاعت لوري ته رابلل دي، ددې څخه هیڅوک انکار نه سي کولای او داچي دمحمدرسول الله ﷺ اطاعت کول هم لازمي دی داځکه، چي رسول الله ﷺ په خپله ژبه او فعل سره دالله ﷻ دا حکامو ترجماني کړې ده، داچي کوم شی حلال دی؟، کوم شی حرام دی؟، کوم شی جایز دی؟ او کوم شی مستقل بالذات (بلا واسطه) ناجایز دی؟ په دې ټولو کي باید دیوه الله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت وکړل سي، دالله ﷻ او درسول الله ﷺ پرته دبل چا اطاعت هیڅ جواز نه لري او که څوک دبل چا اطاعت کوي، بل څوک مستقل بالذات (بلا واسطه) پوره مطاع گڼي داسي څوک په یقیني ډول داسلام ددایرې څخه وتلی دی نو ځکه پر هر مسلمان باندي په کلکه لازمي ده، چي دقرآن او حدیث پیروي وکړي او څه، چي قرآن او حدیث ورته وایي همدغسي عمل وکړي، خو پاته دي نه وي، چي په قرآنکریم او حدیث کي ځیني داسي څه سته، چي یو لږ تعلیم لرونکی کس هم په پوهېدای سي لکه لاندنی آیت:

وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا..... (۱)

ژباړه: په تاسو کي دي ځیني ستاسو دځینو غیبت نه کوي.

۱: حجرات، آیه ۱۲

هرڅوک ، چي يوازي په عربي ژبه پوهیږي هغه په پورتنی مطلب پوهیږي ، ځکه په پورتنی مطلب کي نه څه ناڅرگندتیا سته او نه کوم بل شرعی دلیل سته ، چي ورسره ټکر وي له همدې امله دپورتنی مطلب په ثبوت کي هیڅ شک نسته .

همدا ډول درسول الله ﷺ په لاندنۍ وینا باندي لږ تعلیم لرونکی کس ، چي يوازي په عربي پوهیږي هم پوهېدای سي :

﴿ لَأَفْضَلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ ﴾

ژباړه : عربي پر عجمي باندي کوم فضيلت نه لري .

درسول الله ﷺ په پورتنۍ وینا کي هیڅ ناڅرگندتیا نسته او نه کوم مشکل پکښي سته کوم څوک ، چي يوازي په عربي ژبه پوهیږي هغه دپورتنی حدیث په مطلب په اسانۍ سره پوهېدای سي .

دپورتنۍ خبري بالعکس داسي آیاتونه او حدیثونه هم سته ، چي معناوي یې څرگندي نه وي بلکي یو ډول ناڅرگندتیا پکښي وي ، هرڅوک نه په پوهیږي ، ځکه په ښکاره یوه معنا ورکوي ، خو په حقیقت کي یې بله معنا وي ، ددې سره داسي احکام هم سته ، چي دقرآنکریم دکوم بل آیت او یا کوم بل حدیث سره تعارض لري یعنی داچي په یوه آیت کي یو حکم ثابت وي خو په حدیث کي بیاداسي خبره سوې وي لکه ددغه حکم په خلاف ، چي وي دمثال په ډول په لاندني آیت کي الله ﷻ فرمایي :

وَأَلْمَطَلَقَتْ يَتَرَبَّصَّ - بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ..... (۱)

ژباړه: کومي بنځي، چي طلاقي کړل سي هغوی دي درې قروء انتظار وکړي (نور مړونه دي نه کوي).

په پورتنی آیت کي دطلاقي سوي بنځي لپاره درې قروء دعدې اندازه بنودل سوې ده، داچي قرء څه ته وايي؟ بايد ووايو، چي قرء په عربي ژبه کي په لاندي دوو معناوو استعمالیږي:

۱: قرء معنا حیض (دبنځي میاشتنۍ ناروغي)

۲: قرء معنا طهر (يعني دبنځي هغه شپې او ورځي، چي بنځي ته پکښي میاشتنۍ ناروغي نه وي).

اوس نو که قرء دحیض په معنا کړو نو دطلاقي سوي بنځي عده درې حیضه کېږي يعني داچي بنځه به درې حیضه دمېړه په کور کي عده تېروي بیا کولای سي، چي بل مېړه وکړي او یا دپلار کورته ولاړه سي. که قرء دطهر په معنا سي نو دطلاقي سوي بنځي عده درې طهره کېږي اوس نو موږ ته سوال پیدا کېږي، چي موږ په کوم یوه عمل وکړو؟ يعني داچي دطلاقي سوي بنځي عده به درې طهره وي او که به درې حیضه وي؟

په بل حدیث کي راځي:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ لَمْ يَدْرَ الْمَخَابِرَةَ فَلْيَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ. (۱)

ژباړه: دجابر بن عبدالله رضي الله عنه څخه روایت دی چي درسول الله صلى الله عليه وسلم څخه مي واورېدل: چا که مزارعت نه پرېښودئ دالله جبار او دهغه درسول صلى الله عليه وسلم له لوري دغه کس ته دجنگ اعلان دی.

۱: ابوداود ج ۹ ص : ۲۵۶ ، باب في المخابرة ورقم الحديث :

ط: ۲۹۵۷، المكتبة الشاملة

پورته حدیث ته که وکتل سي نو دمزارعت منعه پکبني راغلې ده حال داچي مزارعت ډېر ډولونه دي، دامعلومه نه ده، چي دمزارعت ټول ډولونه ناجايز دي؟ اوکه کوم خاص ډول مزارعت ناجايز دى؟، که خاص ډول مزارعت ناجايز وي نو دا نه ده معلومه، چي کوم ډول يې جايز نه دى؟.

يادونه: مزارعت دې ته وايي، چي يو څوک خپله محکمه په کښت باندي وبل چاته په يوه ټاکلې برخه ورکړلې لکه، چي په نيمايي يې ورکړي، يايې په دوهمه ورکړي، يايې په دريمه ورکړي او داسي نور. په بل حدیث کي راځي:

من كان له امام فقرة الامام له قراة

ژباړه: کوم چا لره، چي امام وي نو دامام قرئت دده لپاره هم کفايت کوي.

دپورتني حدیث څخه معلومېږي، چي کله مقتدي په امام پسي ولاړ وي نو دامام قرئت دمقتدي لپاره کفايت کوي او مقتدی بايد چوپ ودریږي. خو په بل حدیث کي بيا ددې حکم خلاف خبره ثابتېږي ځکه رسول الله ﷺ فرمايي:

لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ (۱)

ژباړه: هغه چا، چي په لمانځه کي سورة فاتحه نه وي لوستې دهغه کس لمونځ، لمونځ نه دى يعنې لمونځ يې نه صحيح کېږي.

دپورتني حدیث څخه ثابتېږي، چي الحمد لله ويل لازمي کار دى بايد وويل سي اوس نو که پورته دواړه حدیثونه په نظر کي ونيول سي انسان

۱: بخاري، ج: ۳، ص: ۲۰۴ ورقم الحدیث ۷۱۴

ته سوال پيدا کېږي، چي په کوم حديث عمل وکړل سي؟ ايا په لومړي حديث عمل وکړل سي او که په دوهم حديث عمل وکړل سي؟ که په دوهم حديث عمل وکړل سي نو دا نه ده معلومه، چي د دوهم حديث حکم يوازي منفرد او امام ته متوجه دئ مقتدي ځني استثناء دئ او که په لومړي حديث عمل وکړل سي هلته هم نه ده معلومه، چي د قرئت څخه د الحمد لله پرته نور قرائت مراد دئ خو په هر صورت ناڅرگندتيا موجوده ده تعارض موجود دئ.

تاسو وليدل، چي د قرآن او حديث څخه دا حکامو په را ايستلو او چنلو کي څومره مشکلات سته اوس نو کله، چي موږ د قرآن او حديث څخه احکام راباسو او د پورته په ډول ټکرونه او تعارضونه مخته راسي په داسي حال کي نو موږ دوې لاري لرو لومړی داچي موږ په خپل فکر او بصيرت باندي يو ډول فيصله وکړو يعني داچي د تعارض په وخت کي موږ وگورو، چي کوم لوری زموږ په آند باندي غوره او ښه وبلل سو پر هغه لوري باندي پرېکړه وکړو، دوهم داچي موږ وگورو، چي زموږ پخوانيو سترو او مخورو علماوو د داسي ټکر ځايونو څخه کوم مطلب اخيستی دئ، ښکاره خبره ده، چي زموږ په پخواني سترو او مخورو علماء خامخاتر موږ زيات پوهېدل، خامخا د دغسي ځايونو په مطلب تر موږ ښه پوهېدل او داسي نظريې ځني اخيستلای سواي، چي غالباً حق به وای، همدا ډول کوم علماء، چي د لومړي پېړۍ علماء وه دهغو بصيرت په قرآن او حديث کي زيات و، نو که پر حقيقت باندي پرېکړه وسي، د عدل او انصاف څخه کارواخيستل سي، نو دا خبره يقيني ده، چي په پورته دوو لارو کي لومړی لاره سخته خطرناکه ده او دوهمه لاره د احتياط لاره ده.

بله خبره دا هم ده ، چي مور نه دا چي دتواضع او عاجزی له امله دا خبره کوو بلکي يقيني خبره ده څوک بېخي ځني منکر کېدای نه سي ، چي مور په علم ، پوهه ، ديانت ، تقوا ، فهم ، ذکاوت ، دين ، پرهېزگاری او داسي نور کي دپخوانيو مخورو علماوو په پرتله ، چي په لومړيو پېړيو کي تېر سوي دي - بېخي خالي لاس يو بلکي په هر اعتبار سره دهغو په پرتله هيڅ په لاس کي نه لرو ، آن تردې ، چي زموږ او دهغو ترمنځ بېخي تناسب نه سي کېدای ځکه هغه علماء په لومړيو پېړيو کي تېر سوي دي په داسي پېړيو کي تېر سوي دي ، چي دقرآنکريم دنزول وخت ته نژدې وه نو ځکه په قرآن باندې ددوی پوهاوی اسانه وه او بالعکس موږ درسالت دوخت څخه خورا ډېر ليري يو ، دومره ليري يو ، چي دقرآن دنزول چاپېريال ، دهغې زمانې دژوند کولو طريقه او دخبرو کولو بڼه په صحيح ډول تصور کول او په کټ مټ ډول تصور کول ډېر گران کار دی ، صحيح پوهاوی خو لا ايسته پرېږده ، دپورته خبرو په نظر کي نيولو سره که يو کس دقرآن په هغه مسئلو کي ، چي سختي پېچلي وي او يا په خپل منځ کي تعارض سره ولري نو ددې پر ځای ، چي پر خپل فهم او نظر باندي اعتماد وکړي دپخوانيو او مخورو علماوو پر لاره باندي ولاړ سي هغو ، چي ددغه مسئلو اړونده څه نظر ورکړي وي نو دغه دخپل نظر پر ځای باندي دهغو لاره تعقيب کړي همدې ته تقليد وايي او موږ ويلاى سو ، چي فلاني کس دفلاني عالم تقليد وکړ ، همدا دتقليد حقيقت دی.

که ، چيري ما تاسو ته هغه څه رسولي وي ، چي زما په زړه کي و او تاسومي په پوه کړي ياست نو تاسو به پوه سوئ ياست ، چي ديوه مجتهد تقليد ته هغه وخت احتياج پيدا کېږي ، چي دقرآن او حديث څخه په يوه مسئله را ايستلو کي څه اشکال او گران والی پروت وي په حکم

پوهېدل یې گران وي ، دغه اشکال یا خو دقرآن او حدیث په لفظ کې پروت وي ، چې لفظ خو معناوي لري هر کس ته نه معلومېږي ، چې ددې لفظ څخه کومه معنا مراد ده او یا داچې دیاډي مسئلې دحکم په دلایلو کې تعارض او ټکر پروت وي .

دقرآن او حدیث کوم احکام ، چې قطعي دي یعنې یقیني دي ، څه اشکال ، ناڅرگندتیا ، گرانوالی او تعارض پکښې نه وي په داسې مسئلو کې دهیڅ مجتهد یا عالم تقلید ته اړتیا نسته لکه ، چې مشهور حنفی عالم علامه عبدالغني نابلسي رحمۃ اللہ علیہ فرمایلي دي :

فالامر المتفق عليه المعلوم من الدين بالضرورة لا يحتاج الى التقليد فيه لاحد الاربعة كفرضية الصلوة والصوم والزكاة والحج والسرفعة والغضب واما اشبه ذلك والامر المختلف فيه هو الذي يحتاج الى التقليد فيه . (۱)

ژباړه : ددين هغه مسئلې ، چې دټولو پراتفاق دئ لکه دلمانځه ، روژې ، زکاة او حج فرضوالی ، يا دغلا ، غصب او داسې نور حراموالی په داسې مسئلو کې دخلورگونو مذهبونو تقلید ته هیڅ اړتیا نه سته ، هغه مسئلې ، چې اختلاف پکښې وي په هغو کې تقلید ته اړتیا سته .

علامه خطیب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي :

واما الاحكام الشرعية فضربان : احدهما يعلم ضرورة من دين رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم كالصلوة الخمس والزكاة وصوم شهر رمضان والحج وتحریم الزنا شرب الخمر وما اشبه ذلك فهذا لا يجوز تقليد فيه لان الناس كلهم يشتركون في ادراكه والعلم به فلامعنى للتقليد فيه وضرب آخر لا يعلم الا بالنظر والاستدلال كفروع العبادات والمعاملات والفروع والمناكحات وغير ذلك من الاحكام فهذا يسوغ في التقليد بدليل قوله تعالى : ﴿ فاستلوا اهل الذكر ان كنتم لاتعلمون ﴾ ولانا لم نمنعنا التقليد في هذه المسائل التي هي من فروع الدين لاحتاج كل

۱: خلاصة التحقيق في حكم التقليد والتلفيق ، ص : ۴ ط : المكتبة الشيق استنبول .

احد ان يتعلم ذلك وفي ايجاب ذلك قطع عن المعاش وهلاك الحرث والماشية فوجب ان يسقط. (۱)

ژباړه: شرعي احكام دوه ډوله دي: يو يې هغه دي، چي څرنګوالي يې په دين کي ښکاره وي لکه پنځه ګوني لمونځونه، روژه نيول، حج کول، دزنا او د شرابو حراموالی او داسي نور په داسي احکامو کي تقلید کول نه دي، جايښ ځکه ټول خلک د دغه شيانو په پوهاوي او علم کي سره شريک دي په داسي شيانو تقلید کول بې معنا کار دی. دوهم ډول يې هغه مسئلې دي، چي د نظر او استدلال پرته نه معلوميري لکه د عباداتو، معاملاتو، نکاح او داسي نورو فرعي مسئلې په داسي مسئلو کي تقلید کول جايښ دي ځکه الله ﷻ فرمايي: که تاسو نه پوهېدلست نو د علماوو څخه پوښتنه وکړئ، په داسي ګرانو مسئلو کي موږ تقلید نه منعه کوو ځکه که تقلید منعه کړو نو پر هر سړي باندي به لازمه سي، چي نوموړي مسئلې په څېر نيز ډول زده کړي او که دا کار پر هر چا باندي واجب وګرځول سي د ژوندانه ټولي چاري به ودريري، ژوند کول به ګران سي، فصلونه او حيوانات به لمنځه ولاړ سي، همدا وجه ده، چي پر هر چا باندي پورتنی وجوب نسته.

حکيم الامت مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ فرمايي:

مسئلې درې ډوله دي: يو ډول هغه مسئلې دي، چي نصوص په هغو کي متعارض وي، دوهم هغه ډول مسئلې دي، چي په هغو کي نصوص متعارض نه وي مګر دزياتو معناوو او وجوهاتو احتمال لري، دريم هغه مسئلې دي، چي نه نصوص پکښي متعارض وي او نه زياتي معناوي

۱: الفقيه والمتفقه، للخطيب البغدادي رحمۃ اللہ علیہ ج: ۲ ص: ۶۷ و ۶۸ ط: دارالافتاء سعوديہ رياض، سنه ۱۳۸۹ هـ ق

او احتمالات لري. په لومړۍ قسم کې، چې تعارض موجود وي مجتهد ته دا جهاد اړتیا ده او مقلد ته د تقلید اړتیا ده، دوهم قسم ته ظني الدلالت ویل کېږي دا چې په دوی کې دیوه احتمال تعین کېږي نو بیا هم اجتهاد او تقلید ته اړتیا سته او دریم قسم ته قطعي دلایل ویل کېږي په دغه قسم کې نه اجتهاد جایز دی او نه تقلید جایز دی. (۱)

د پورتنیو خبرو په نظر کې نیولو سره دا خبره معلومېږي، چې دیوه امام د تقلید څخه مطلب دا نه دی، چې نوموړی امام خپله داسې څوک دی، چې و جوبادي یې تقلید وسي او یادي واجب الاطاعت ورته وویل سي او اتباع دي یې وسي او یا دي نوموړي امام د شریعت جوړونکی، شارع او د دین د قانون جوړونکی و بلل سي، په هره خبره کې دي دده پیروي واجب و گنل سي بلکې ددې مطلب دادی، چې اصلاً پیروي د قرآن او حدیث ده دا چې په پېچلو مسائلو کې په قرآن او حدیث باندي پوهاوی گران کار دی او دغه امام د دغه پېچلو مسائلو حل او د قرآن او حدیث صحیح تعبیر په خپل ژور فکر باندي کړی دی نو د دغه امام پر تعبیر باندي او د مسئلو پر حل باندي اعتماد و کړل سي همدا لامل دی، چې په خرگندو او یقیني مسئلو کې تقلید نه دی لازم، ځکه په هغه ځای کې د الله ﷻ او د رسول الله ﷺ دا طاعت کولو مقصد د تقلید پرته په اسانۍ سره لاسته راوړل کېدای سي.

لکه مخکې، چې مو وویل، چې کله دامام تقلید وکړل سي نو امام ته یوازي شارح ویل کېږي او بالذات واجب الاتباع نه دی همدا دا خبره

(۱) الاقتصاد في التقليد والاجتهاد ص: ۳۴ ط: دهلي، د دیارلسمې شېبې په جواب

کې.

خپله د تقلید په تعریف کې داخله ده ځکه علامه ابن الهمام رحمته الله علیه او علامه ابن نجیم رحمته الله علیه د تقلید د تعریف په هکله داسې فرمایي:

التقليد العمل بقول من ليس قوله احدى الحجج بلا حجة منها (۱)

ژباړه: تقلید دې ته ویل کېږي، چې د کوم چا قول د شریعت ماخذ نه وي، دهغه پر خبره (قول) د دلیل د غوښتلو پرته عمل وکړل سي.

د پورته تعریف څخه په ښکاره معلومېږي، چې مقلد دخپل امام قول شرعي ماخذ نه گڼي ځکه شرعي ماخذ یوازې قرآن او حدیث، د قرآن او حدیث په رڼا کې اجماع او قیاس دي، مقلد ځکه دامام پر خبره باندي اعتماد لري، چې امام د قرآن او حدیث په پوهاوي کې پوره لاسرسی او بصیرت لري، مقلد وايي کوم مطلب، چې امام د قران او حدیث څخه اخستی دی هغه زما لپاره د اعتماد وړ دی، د پورته خبرو په نظر کې نیولو سره تاسو ښه په عدل او انصاف سره پرېکړه وکړئ، چې په دا ډول تقلید کې، چې لوړې بیان سته څه دگناه او یا د شرک خبره سته؟ که یو څوک خپل امام شارع بولي او خپله امام د دین قانون جوړونکی او یا امام بالذات واجب الاطاعت بولي نو دا خوښکاره خبره ده، چې دغه کار ته شرک ویل کېږي، او که څوک خپل امام شارع نه بلکې د دین د قانون شارح و بولي، ترخپل ځان دهغه ذکاوت او فهم ښه و بولي، دخپل نظر په پرتله دهغه نظر ښه و بولي او هغه امام، چې کوم تعبیرات کړي دي ترخپل تعبیر دهغه پر تعبیر باندي اعتماد وکړي په ځانگړې توگه په اوس وخت کې، چې علمي خلا خورا زیاته ده، داسې کار کول

۱: تیسیر الحریر لامیر بادشاه البخاري ج: ۴ ص: ۲۴۶، ط: مصر، نېټه: ۱۳۵۱ هـ
 حق وفتح الغفار شرح المنار لابن نجیم، ج: ۲، ص: ۳۷، ط: مصر، نېټه: ۱۳۵۵ هـ

نه يوازي ،چي لازمي دئ بلکي ددې کار څخه تېښته او ځان خلاصول ناممکن دي ، ددې مثال دپاکستان قانون و بولئ ، چي نن په ټوله پاکستان کي پلي ، دغه قانون ،چي کله مدون او ترتيب سو نو په کتابي بڼه په هيواد کي خپور سو په دغه قانون باندي په پاکستان کي په ميلنونو انسانان عمل کوي ، ستاسوپه آند دغه خلک نو ټوله قانون گوري بيا عمل په کوي؟ حال داچي دهيواد بې سواده خلک څه ،چي ډېر تعليم يافته خلک هم ددې غوښتنه نه کوي ،چي موږ قانون په کتاب کي وگورو بيا عمل په وکړو بلکي دلور و پوهانو لپاره هم ،چي کله په دغه قانون کي څه ناڅرگندتيا تر سترگو سي نو ديوه وکيل څخه پوښتنه کوي او دهغه وکيل پر خبره باندي اعتماد کوي ، تاسو فکر وکړئ څوک ،چي سالم فکر ولري هغه به داخبره ومني ،چي وکيل دقانون جوړونکی دئ؟ اويا عامو خلکو دوکيل خبره منلې ده دا نو دا معنا ،چي وکيل په قانون کي پوره اختيار لري؟؟؟ تغير او تبديل ورکولای سي؟ بلکي يوازي وکيل دقانون معبر دئ عام خلک دده پر تعبير باندي اعتماد کوي. په دغه ډول دقران او حديث معامله هم ده کله ،چي په قرآن او حديث کي څه گران ځای راسي نو عام خلک نه په پوهيږي نو خلک دمجتهدينو لوري ته رجوع کوي خو هغه يې ورته تفسير او تشریح کړي ، عام خلک ددوی پر دغه تفسير او تشریح باندي اعتماد وکړي همدې خبري ته تقليد وايي همدا وجه ده ،چي موږ پر عامو خلکو باندي دا الزام نه سو لگولای ،چي دوی دي دقرآن او سنت پر ځای دمجتهدينو امامانو اتباع وکړي.

د تقلید دوه صورتونه

تقلید دوه ډوله دی لومړی داچي مقلد دځان د تقلید لپاره یو خاص مجتهد ونه ټاکي بلکي په یوه مسئله کي دیوه امام تابعداري وکړي او په بله مسئله کي دبل امام تابعداري وکړي دغسي تقلید ته مطلق تقلید او یا عام تقلید وايي.

دوهم ډول تقلید هغه تقلید دی، چي یو کس یو خاص امام وټاکي په ټولو مسئلو کي د همدغه امام تابعداري کوي، دغه تقلید ته شخصي تقلید وايي.

د تقلید د دواړو ډولونو حقیقت دادی، چي یو کس په خپل نظر، فکر او فهم سره دقرآن او حدیث څخه دمسائلو استنباط نه سي کولای او په مجتهدینو کي دیو کس پر بصیرت، پوهه او فهم باندي اعتماد ولري، ددغه مجتهد پر تشریحاتو باندي، چي دقران او حدیث لپاره یې کړي دي پر هغه اعتماد ولري، کوم مسائل، چي نوموړي مجتهد دقرآن او حدیث څخه استنباط کړي وي پر هغه باندي اعتماد ولري بیا عمل په وکړي. داسي تقلید کول نه یوازي، چي جایز دی بلکي پر واجب والي باندي یې په قرآن او حدیث کي گڼ شمېر دلایل شتون لري.

دتقلید ثبوت په قرآن سره

کوم تقلید ، چي پورته بیان سو اصولي لارښووني يې خپله په قرآن کي سته حکم الله ﷻ فرمايي :

لومړی آیت : يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ^ط (۱)

ژباړه : اې ايمان لرونکو ! دالله ﷻ او د رسول الله ﷺ پيروي وکړئ او د (اولي الامر) اطاعت او پيروي وکړئ.

په پورته آیت کي ، چي د (اولي الامر) لفظ ذکر سوی دی عینو علماوو يې په تفسیر کي لیکلي دي ، چي مراد ځني دمسلمانانو حاکمان او واکمنان دي او ځينو بيا ویلي دي ، چي د (اولي الامر) څخه مراد دفقہ علماء او پوهان دي يعني داچي دفقہ دعلماوو اطاعت دي وکړل سي ، داچي د (اولي الامر) څخه مراد علماء سي دا تفسیر حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه ، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه ، حضرت مجاهد رضي الله عنه ، حضرت عطاء بن ابي رباح رضي الله عنه ، حضرت عطاء بن السائب رضي الله عنه ، حضرت حسن بصري رضي الله عنه ، حضرت ابوالعالیه رضي الله عنه او داسي نورو علماوو خوښ کړی دی. (۲)

بله خبره لاداده ، چي دپورتنیو علماوو تفسیر امام رازي رضي الله عنه خورا په ډېرو دلایلو تائید کړی دی او همدا تفسیر ته يې ترجیح ورکړې ده او

۱: سورة نساء الاية ۵۹

۲: دحضرت عبدالله بن عباس تفسیر د معاويه بن صالح او علي بن طلحة له طريقه روايت سوی دی ، ابن جرير ج : ۵ ص : ۸۸ ، الاتقان ، نوع ۸۰

بيا يې ليكلي دي، چي د (اولي الامر) دلفظ څخه علماء مراد اولي او غوره کار دی. (۱)

ابوبکر جصاص رحمۃ اللہ علیہ بيا دپورتنیو دوو تفسیرونو په اړه وایي: دواړه تفسیرونه درست دي او په خپل منح کي کوم تعارض هم نه لري ځکه، چي دمسلمانانو دواکمنانو اطاعت دي په سیاسي چارو کي او دعلمو و اطاعت دي په مذهبي چارو کي وکړل سي. (۲)

علامه ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ فرمایي: دآمرانو او واکمنانو اطاعت هم په حقیقت کي دعالمانو اطاعت او پیروي ده ځکه آمران هم په خپل حکومت او دولتي چارو کي دعالمانو پابند دي څه ډول، چي اسلامي لارښووني عالمانو و واکمنانو ته ښيي په هغه ډول به واکمنان عمل کوي لنډه داچي دواکمنانو اطاعت دعالمانو اطاعت دی.

علامه ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ فرمایي:

فطاعة الامراء تبع لطاعة العلماء. (۳)

ژباړه: دواکمنانو پیروي دعالمانو پیروي تابع ده.

په هر صورت که دپورته آیت تفسیر په نظر کي ونیول سي نو مسلمانانو ته لارښوونه کوي، چي دالله جبارکله او درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اطاعت وکړي، دهغه عالمانو اطاعت وکړي، چي دالله جبارکله او درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دویناوو شرحه تاسو ته کوي په کومو ویناوو، چي تاسو نه پوهېږئ هغه تاسو ته درښيي. دغه اطاعت، چي په ایت کي ذکر سو او لازم وگنل سو همدا اطاعت دتقليد اصطلاحي نوم دی.

۱: تفسیر کبیر ج: ۳ ص: ۳۳۴.

۲: احکام القرآن للجصاص ج: ۲ ص: ۲۵۶ باب في طاعة اولي الامر.

۳: اعلام الموقعين لابن القيم، ج: ۱ ص: ۷.

دپورتنی آیت پسې الله ﷺ فرمایي:

فَإِنْ تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ... (۱)

ژباړه: که ستاسو په منځ کې د کومي مسئلې اړونده اختلاف پېښ سي نو تاسو الله ﷺ او د الله ﷺ رسول ﷺ ته رجوع وکړئ که تاسو پر الله ﷺ او د قيامت پر ورځ باندي ايمان لرئ.

دا چې پورتنی آیت، چې داوولي برخي په تعقيب راغلی دی، وکتل سي نو داسي بريښي لکه دا چې دهغه تفسير مستقله جمله وي، چې مجتهدينو ته خطاب سوی دی.

ابوبکر جصاص رحمته الله پر دې خبره اسرار کوي، چې داوولي الامر څخه علماء مراد او دخپلي خبري دتائيد لپاره ليکي:

وقوله تعالي عقيب ذالك فَإِنْ تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ يدل علي ان اولي الامر هم الفقهاء لانه امر سائر الناس بطاعتهم قال فان تنازعت الخ فامر اولي الامر برد المتنازع فيه الي كتاب الله وسنة نبيه ﷺ اذا كانت العامة ومن ليس من اهل العلم ليست هذه منزلتهم لانهم لا يعرفون كيفية الردالي كتاب الله والسنة ووجوه دلائلها علي احكام الحوادث فثبت انه خطاب للعلماء. (۲)

ژباړه: لکه، چې الله ﷺ دايت په لومړي کې برخه داوولي الامر داطاعت امر وکړ، دستي يې ورپسې وويل، چې که ستاسو ته په کومه مسئله کې اختلاف پيدا سو نو الله ﷺ او رسول الله ﷺ لوري ته رجوع وکړئ، ددغه خبري څخه ښکاره معلومېږي، چې داوولي الامر څخه مراد فقهاء

۱: سورة نساء الاية ۵۹

۲: احكام القران ج: ۲ ص: ۲۵۷

دي حڪم الله ﷻ ٿولو خلکو ته امر وڪړ، چي تاسو دفقهاوو اطاعت وڪړئ او بيا يې فقهاوو ته وفرمايل، چي كه ستاسو په كومه مسئله كي اختلاف پېښ سي نو قرآن او حديث ته رجوع وڪړئ، دا حكم يوازي فقهاوو ته دئ حڪم عام او بې علمه خلك ددې مقام څخه برخمن نه دي حڪم هغو ته دا نه معلومېږي، چي دقرآن او حديث څخه دي كومي مسئلې ثابتې سي او څنگه دي ثابتې سي، همدا ډول عامو خلکو ته نه معلومېږي، چي نوي مسئلې څنگه استنباط سي، نه داستنباط علم ورسره سته او نه يې دلايل ورته معلومېږي، چي مسئلې دي يې په مټ استنباط كړي نو بالاخره دا خبره ثابتې سوه، چي دا خطاب يوازي علماوو ته دئ.

مشهور اهل حديث علامه نواب صديق حسن خان صاحب ﷻ هم په خپل تفسير فتح البيان كي په دې خبره اعتراف كړي، چي د (فان تنازعتن) خطاب مجتهدينو ته دئ حڪم دي فرمايي:

والظاهر انه خطاب مستقل مستأنف موجه للمجتهدين.^(۱)

ژباړه: ښكاره خبره داده، چي دا يو مستقل خطاب دئ او مجتهدينو ته متوجه دئ.

دپورته ټولو خبرو څخه دا خبره څرگندېږي، چي كوم خلك، چي داجتهاد وړتيا نه لري هغو ته اجازه نسته، چي په اختلافي مسائلو كي دي مستقيماً قرآن او حديث ته رجوع وڪړي او بيا دي په خپله رايه او نظر باندي پرېكړه وڪړي بلكي لومړي وهغه خلکو ته خطاب دئ، چي مستقيماً دقرآن او حديث څخه دمسلو استنباط نه سي كولاى، په

^۱: تفسير فتح البيان ج: ۲ ص: ۳۰۸، ط: مطبعة العاصمة قاهره.

خطاب کي داخبره پر دوی باندي لازمه کړل سوې ده ، چي دوی به دالله ﷺ او رسول الله ﷺ اطاعت کوي داطاعت طریقه داده ، چي دوی به اولي الامر يعني دعالمانو څخه دمستلو پوښتني کوي او بيا به عمل په کوي ، ددغه آیت په دوهمه جمله کي بيا و عالمانو يعني مجتهدينو ته خطاب دئ او الله ﷺ ورته فرمايلي دي ، چي که تاسوته په کومه مسئله کي اختلاف پيدا سو نو قرآن او حدیث ته رجوع وکړئ او دخپل فهم ، بصیرت او فکر په کار اچولو سره دقرآن او حدیث څخه مسئلې استنباط کړئ خلاصه دا ، چي دپورتنی آیت په لومړۍ جمله کي مقلدینو ته دتقلید کولو امر سوی دئ او په دوهمه جمله کي یې مجتهدینو ته داجتهاد حکم سوی دئ.

دوهم آیت :

الله ﷺ فرمايي :

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَّعُوا بِهِ^ط وَلَوْ رَدُّهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يُسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ..... (۱)

ژباړه : کله ، چي دامن او ويري اړوند کوم کار پېښ سي نو دوی یې نشر کړي (که دوی تر نشر وړاندي دغه خبره) رسول الله ﷺ ته راجع کړي وای او خپل اولي الامر ته یې راجع کړي وای نو په دوی کي ، چي کوم خلک استنباط کولای سي هغوی به حقیقت حال ډېر ښه معلوم کړي وای.

۱: نساء ، آیه ۸۳

دپورتنی آیت شانزول داسی و ، چي درسول الله ﷺ په زمانه کي ، چي به کله څه دویري او یا دامن خبره پېښه سوه نو ددغه زمانې منافقینو به دغه خبره پر څو بڼي باندي واپول څو په ښارونو کي دویري فضا خپره کړي ، دمنافقانو ددغه کار تر اغېز به ځيني ساده مسلمانان لاندي راغلل او دوی به هم داخبري کولې څو الله ﷻ آیت کریمه نازل کړ ، او دوی یې ددغه کار څخه منعه کړه اولارښوونه یې ورته وکړه ، چي کله تاسو ته کومه دامن او ویري خبره ورسپړي نو ددې پرځای ، چي تاسو پر خپل سرباندي عمل کوئ لومړی داخبره اولي الامر ته ورسوئ په هغو کي ، چي کوم خلک دتحقیق او استنباط څښتنان دي هغه به دڅبري اساس معلوم کړي ، تاسو ته به یې بیان کړي بیا به تاسو په اصلي خبره خبر سئ ، خلاصه داچي دپورتنی آیت څخه معلومېږي ، چي دمسلمان کار دا نه دی ، چي هره خبره یې تر غوره ورسېده باید دستي په خپل فکر عمل په وکړي باید لومړی داخبره پوهانو ته ورسوي هغو ، چي کوم نظر ورکړ ، په هغه باندي بیا عمل وکړي .

پورتنی آیت که څه هم په یوه خاصه موضوع کي نازل سوی دی مگر دتفسیر او اصول فقه دا منل سوې قاعده ده ، چي کله دمسائلو او احکامو استنباط دقرآن څخه کېږي نو که څه هم شان نزول یې خاص وي پاملرنه ورته پکار نه ده دقرآن دالفاظو عمومیت ته پاملرنه پکار ده او دالفاظو عمومیت ته اعتبار ورکول کېږي ، ددغه قاعدې په نظر کي نیولو سره دپورتنی آیت څخه موږ ته داسي لارښوونه کېږي ، چي کوم خلک ، چي دبصیرت او ذکاوت والا نه دي هغو ته ، چي کومه خبره ورسپړي هغوی حق نه لري ، چي په خپل سرباندي او په خپل فکر سره پرېکړه وکړي باید دوی هغه کسانو ته رجوع وکړي ، چي هغوی داستنباط اهلیت او وړتیا ولري کله ، چي هغوی دخپل بصیرت او پوهي

په رڼا کي کوم حکم وکړ، عام خلک دي بيا په هغه سره عمل وکړي .
همدغه کار ته تقلید ويل کېږي .

امام رازي رحمۃ اللہ علیہ د پورتنی آیت لاندې لیکي :

فثبت ان الاستنباط حجة والقياس اما استنباط او داخل فيه فوجب ان يكون حجة اذا ثبت هذا فنقول : الایة دالة علي امور احدها ان في احكام الحوادث ما لا يعرف بالنص بل بالاستنباط وثانيها ان الاستنباط حجة وثالثها ان الامي يجب عليه تقليد العلماء في احكام الحوادث. (۱)

ژباړه : نو دا خبره ثابته سوه ، چي استنباط حجت دئ او قياس يا خو خپل استنباط دئ او يا په دې کي داخل دئ په هر صورت قياس هم حجت دئ کله ، چي دا خبره ثابته سوه نو موږ وايو : پورتنی آیت پر څو خبرو باندي دلالت کوي : لومړی دا چي په نوو پيدا سوو مسائلو کي ځيني داسي مسئلې سته ، چي دنص څخه په څرگند ډول نه معلومېږي بلکي په استنباط معلومېږي ، دوهمه خبره دا معلومه سوه ، چي استنباط حجت دئ ، دريمه خبره دا معلومه سوه ، چي پرامي باندي لازمه ده ، چي په نوو پيدا سوو مسائلو کي د علماوو تقلید وکړي .

ځينو علماوو پر پورتنی خبر باندي اعتراض کړی دئ ، چي په آیت کریمه کي خو د جنک بيان سوی دئ دامن حالات به څنگه د جنک پر حالاتو باندي قياس کړل سي؟ (۲)

د پورتنی اعتراض جواب خو موږ لومړی ویلی و ، چي قانون داسي دئ ، چي د آیت عامو الفاظو ته اعتبار ورکول کېږي او دشانزول خاصو

۱: تفسير کبير ج : ۳ ص : ۲۷۲

۲: تحریک ازادي فکر مجله ، ص : ۳۱ دمولانا محمد اسماعيل سلفي دلوري څخه

حالاتو ته اعتبار نه ورکول کېږي دهمدې خبري په تائيد امام رازي رحمته الله عليه ليکي:

ان قوله (واذا جاءهم امر من الامن او الخوف) عام في كل ما يتعلق بالحروب وفيما يتعلق بسائر الوقائع الشرعية لان الامن والخوف حاصل في كل ما يتعلق بباب التكليف فثبت انه ليس في الايت ما يوجب تخصيصها بامر الحروب. (۱)

ژباړه: دالله رحمته الله عليه دا وينا، چي کله دامن او ويري خبره پېښه سي - دالله رحمته الله عليه دغه حکم عام دى په جنگي او نورو ټولو شرعي چارو پوري اړه لري ځکه امن او وېره داسي څه دي، چي دتکليف په هر ډگر پوري اړه لري بالاخره دا خبره ثابتېږي، چي په آيت کي، چي کوم امر سوى دى يوازي په جنگي چارو پوري اړه نه لري.

همدا ډول امام ابوبکر حصاص رحمته الله عليه هم دپورتنې اعتراض جواب په همدغه ډول کړى دى او ورسره تر څنگ يې دځينو نورو شېهاتو ليري والى هم کړى دى، همدا لامل دى، چي داهل حديثو مشهور عالم نواب صديق حسن خان پورتنې آيت دقياس دجواز لپاره دليل بللى دى ځکه نوموړى عالم په خپل تفسير کي داسي ليکي:

في الاية اشارة الى جواز القياس وان من العلم ما يدرك بالاستنباط. (۲)

ژباړه: په پورتنې آيت کي دقياس جواز ته اشاره ده ځکه ځيني پوهه په استنباط سره درک کېدای سي.

که پورتنى آيت يوازي دامن او ويري دزمانې پوري خاص سي او ددغه زمانې پرته بل شي په ثابت نه سي نو دپورتنې آيت څخه به څنگه قياس ثابت سي.

۱: تفسير كبير ج: ۳ ص: ۲۷۳

۲: تفسير فتح البيان ج: ۲ ص: ۳۳، دنواب صديق خان تفسير.

دریم آیت:

اللہ ﷻ فرمائی:

فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٣٣﴾ (۱)

ژباړه: ولي ددوی څخه یوه ډله دهري ډلي څخه نه وزي خو په دين کي پوهه لاسته راوړي تر بېرته راتگ وروسته خپل قوم وويروي بنایي خپل قوم به دالله ﷻ دنافرمانۍ څخه وساتي.

په پورته آیت کریمه کي پر دې خبره باندي ټینگار سوی دی، چي ټول مسلمانان دي په جهاد او نورو کارونو کي بوخت نه پاتيري بلکي یوه ډله دي دالله ﷻ په دين باندي دپوهاوي لپاره ځانونه وقف کړي څو خلکو ته دالله ﷻ ددين احکام ورسوي هغو خلکو ته، چي ځانونه یې ددين په نورو څانگو بوخت کړي دي او ددين احکامو دزده کړي لپاره یې وخت نه دی پيدا کړی، همدا لامل دی، چي پورتنی آیت پر هغو کسانو باندي، چي علم یې زده کړی دی دا خبره لازمه کړې ده، چي دوی به خلکو ته دالله ﷻ ددين احکام ورزده کوي او پر هغو کسانو باندي، چي په نورو څانگو بوخت دي دا خبره یې لازمه کړې ده، چي دهمدغه کسانو څخه به زده کړه کوي او عمل به په کوي څو په دې لاره سره دالله ﷻ دنافرمانۍ څخه ځانونه وژغوري. امام ابوبکر جصاص رضي الله عنه پر همدې خبره باندي دتبصرې په بڼه ليکي:

فاوجب الحذر بانذارهم والزم المنذرين قبول قولهم. (۱)

۱: سورة توبة الآية ۱۲۳

پر علماوو لازمده ده، چي خلک دالله ﷺ څخه وپېروي او پر خلکو باندي لازمده ده، چي ددوی قول ومني.

يعني علماوو، چي دالله ﷺ ددين احکام يې زده کړی دي داخبره پر لازمده ده، چي الهي احکام خلکو ته ورسوي او پر خلکو باندي ددوی اطاعت لازم دئ، حاصل داچي خلکو ته پکارده، چي دالله ﷺ دپورتنی آیت حکم ومني دعلماوو خبري دي ومني او دالله ﷺ دنافرمانی څخه دي ځانونه خلاص کړي.

څلورم آیت:

الله ﷺ فرمایي:

فَسَلُّواْ أَهْلَ الْذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْمَلُونَ ﴿١٠﴾

ژباړه: که تاسو نه پوهېږئ نو داهل ذکر څخه پوښتنه وکړئ.

په پورتنی آیت کي انسانانو ته اصولي لارښوونه سوې ده، چي کوم کسان، چي دیوه فن په اړه معلومات نه لري هغوی دي دعالمانو څخه پوښتنه وکړي او بیادي عمل په وکړي همدې کار ته تقلید ویل کېږي.

علامه الوسي رحمته الله علیه لیکي:

واستدل بها ايضا علي وجوب المراجعة للعلماء فيما لايعلم وفي الاكليل: للجلال الدين السيوطي انه استدل بها علي جواز تقليد العامي في الفروع. (٣)

ژباړه: په پورتنی آیت کي پردې خبره باندي هم دلیل ویل کېدای سي، چي په هغه خبرو کي، چي چاته يې علم نه وي علماوو ته رجوع کول

١: احکام القرآن لخصاص ج: ٢ ص: ٢٦٢ باب طاعة الرسول الله ﷺ.

٢: سورة النحل الاية ٤٣.

٣: روح المعاني ج: ١٤ ص: ١٤٨.

واجب دي ، علامه سيوطي رحمۃ اللہ علیہ په اڪليل نومي ڪتاب کي ليکي: په پورتنی آیت کي پردې خبره باندي هم دليل دی، چي عامو خلکو ته په فروعی مسئلو کي تقلید کول جایز دی.

که پورتنی آیت کریمه دتقلید لپاره ددلیل په توگه وویل سي نو ځینو خلکو ته دا نیوکه ورپرزوه کېږي، چي کله دمکې مشرکینو دحضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم درسالت څخه منکر سوه او دا یې ویل، چي موږ ته ولي درسالت په توگه یوه ملایکه نه راځي؟ الله عزوجل دا آیت نازل کړ:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِيَ إِلَيْهِمْ فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْمُونَ ﴿١٠٦﴾ (۱)

ژباړه: موږ ترتا وړاندي نور خلک هم درسولانو په ډول لېږلي وه، که تاسو نه پوهېږئ نو داهل ذکر څخه پوښتنه وکړئ.

په پورتنی آیت کي، چي (اهل ذکر) یاد سوي دي، دځینو مفسرینو په آند داهل کتابو علماء ځیني مراد دي، دځینو په آند هغه علماء ځیني مراد دي، چي درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کي یې اسلام راوړی وو، دځینو په آند اهل قرآن ځیني مراد دي.

مطلب داچي دټولو مفسرینو پردې خبره باندي اتفاق دی، چي دپورتنی آیت مطلب دادی، چي مخکني ټول انبیاء علیهم السلام انسانان وه ملایکي نه وې له همدې دپورتنی آیت دسباق، سوق او سیاق څخه هیڅ دتقلید او اجتهاد خبره نه معلومېږي؟

۱: سورة النحل الاية ۴۳

د پورتنی سوال جواب دادی : ، چي د آیت شریف خخه په دلالت النص باندي تقلید معلومیري، او پر تقلید باندي دلالت کوي ، حاصل داچي د اهل الذکر خخه ، چي هر شوک مراد وي خو دوی ته درجوع حکم هغه چاته سوی دی ، چي په هغو کي ذاتي ناپوهي نغبنستی وي ، دا خبره هغه وخت منل کېدای سي ، چي کله دا اصل ومنل سي ، چي هر پوه دي عالم ته رجوع کوي او دغه اصل د پورتنی آیت خخه معلومیري ، بالاخره پورتنی آیت د تقلید لپاره استدلال کېدای سي ، بله خبره داده ، چي مخکي مور و ويلي وه ، چي ټول فقهاء او مفسرين لاندي قاعده بیانوي :

العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص المورد.

ژباړه : اعتبار عمومي الفاظو ته دی خاص هغه مورد ته اعتبار نه ورکول کېږي په کوم کي ، چي آیت نازل سوی وي .

که څه هم پورتنی آیت دمکې دمشريکانو په جواب کي نازل سوی دی خو د آیت الفاظ عام دي نو ځکه د آیت خخه د شک پرته دا اصول ثابتېږي ، چي هغه خلک ، چي علم نه لري هغه دي علماوو ته رجوع وکړي او پوښتنه دي ځني وکړي ، همدا خبره د تقلید مفهوم دی ځکه خطیب بغدادی رحمته الله عليه فرمایي :

اما من يسوغ له التقليد فهو العامي الذي لا يعرف طريق الاحكام الشرعية فيجوز له ان يقلد

علما ويعمل بقوله قال الله تعالى فَسَلُّواْ اَهْلَ الدِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْمَوْنَ ﴿١٠٠﴾ (١)

ژباړه : داچي تقلید به چاته جایز وي (باید وویل سي ، چي تقلید) دهغه عام سړي لپاره جایز دی ، چي شرعي احکام نه پېژني داسي سړي ته جایز

^١ : الفقه والمتفقه للخطیب البغدادی رحمته الله عليه ج : ٢ ص : ٦٧ ط : دارالافتاء سعودية ریاض .

دئ، چي دیوه عالم تقلید وکړي او په خبره یې عمل وکړي حکم الله ﷻ فرمایي: که تاسو نه پوهېږئ نو داهل ذکر څخه پوښتنه وکړئ. تر دې خبرې وروسته علامه خطیب بغدادی ﷻ په خپل سند سره د حضرت عمرو بن قیس ﷻ قول رانقل کړی دئ، چي داهل ذکر څخه مراد علماء دي.

دتقلید ثبوت په حدیث سره

لکه دقرآن دآیاتونو څخه، چي دتقلید ثبوت و سو په همدې ډول دډېرو احادیثو څخه هم دتقلید جواز ثابتیږي، چي ټیني احادیث یې په لاندي ډول دي:

۱: عن حذيفة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ: اني لادري ما بقائي فيكم فافتدوا باللذين من بعدي ابي بكر وعمر رضي الله عنهما. (۱)

ژباړه: دحذيفة رضي الله عنه څخه روایت دئ، دى فرمایي، چي رسول الله ﷺ وفرمايل: زه نه يم خبر، چي زه به په تاسو کي څومره عمر يم نو تاسو زما وروسته په ابوبکر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنه پسي اقتداء وکړئ.

په پورتنی حدیث کي یوه خبره دیا دولو وړ ده هغه داچي په حدیث کي داقتداء لفظ استعمال سوی دئ دغه لفظ دې ته ویل کېږي، چي دیو چا په دیني چارو کي پیروي وسي نه داچي په انتظامي چارو کي دچا پیروي وسي ځکه د عربي لغت مشهور عالم ابن منظور لیکي: الْقُدْوَةُ وَالْقُدْوَةُ مَا تَسُنَّتْ بِهِ.

۱: رواه الترمذي وابن ماجه واحمد، مرقاة المفاتيح ج: ۵ ص: ۵۴۹ باب مناقب ابي بكر رضي الله عنه وعمر رضي الله عنه.

ژباړه: قدوة دې ته ویل کېږي، چي د چا پر سنت باندي عمل وکړل سي .
نوموړی عالم زیاتوي: القدوة الاسوة. (۱)

ژباړه: قدوة نمونې ته وايي.

پورتنی لفظ په قرآنکریم کي دانبیاءو علیهم السلام او صالحینو
داطاعت لپاره استعمال سوی دی حکه الله ﷻ فرمایي:

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدْنُهُمْ أَقْتَدَهُ ..... (۲)

ژباړه: دا هغه کسان دي، چي هدايت ورته کړل سوی دی تاسو هم ددوی
په هدايت پسي اقتداء وکړئ.

همدا ډول درسول الله ﷺ دوفات په قصه کي داسي راعي:

يقتدي ابوبكر رضي الله عنه بصلوة رسول الله ﷺ والناس مقتدون بصلوة ابوبكر رضي الله عنه. (۳)

ژباړه: ابوبکر رضي الله عنه په رسول الله ﷺ پسي اقتدا کړې وه او خلکو په
ابوبکر رضي الله عنه پسي اقتدا وکړه.

په مسند احمد کي دحضرت ابووائل رضي الله عنه خخه روايت دی، دی
مبارک فرمایي:

قَالَ جَلَسْتُ إِلَى شَيْبَةَ بْنِ عَثْمَانَ فَقَالَ جَلَسَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي مَجْلِسِكَ هَذَا فَقَالَ لَقَدْ
هَمَمْتُ أَنْ لَا أَدْعَ فِي الْكَعْبَةِ صَفْرَاءَ وَلَا بَيْضَاءَ إِلَّا قَسَمْتُهَا بَيْنَ النَّاسِ قَالَ قُلْتُ لَيْسَ ذَلِكَ
لَكَ قَدْ سَبَقَكَ صَاحِبُكَ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَالَ هُمَا الْمَرْءَانِ يُقْتَدَى بِهِمَا (۴)

ژباړه: ابووائل رضي الله عنه فرمایي: زه یوه ورځ دشيبه بن عثمان رضي الله عنه سره
ناست وم، شيبه بن عثمان رضي الله عنه راته وويل: یوه ورځ ستا پر ځای باندي

۱: لسان العرب ج: ۲ ص: ۳۱

۲: الاتعام، ایه ۹۰

۳: صحيح بخاري ج: ۱ ص: ۹۹، باب الرجل ياتم بالامام.

۴: مسند احمد، ج: ۳ ص: ۴۱۰، مسند شيبه بن عثمان ورقم الحديث: ۱۴۸۳۸

حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ ناست و او وې ویل : زه داسي اراده لرم ، چي په کعبه کي ، چي کوم سره او سپين زر دي هغه ټوله دخلکو په منځ کي ووېشم ، شيبه وايي : ما ورته وويل : (اې عمره رضی اللہ عنہ !) تر تا وړاندي دوه صاحبان يعني حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم او حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ تېر سوي دي هغو خو داسي نه دي کړي لکه ته ، چي يې کوي ؟ عمر رضی اللہ عنہ وويل : دوی دواړه داسي خلک وه ، چي اقتدا پسي وسي .

همدا ډول په مسند احمد کي د حضرت انس رضی اللہ عنہ څخه روايت دی ، چي يوه ورځ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په يوه مجلس کي وفرمايل : اوس به ستاسو په مجلس کي يو جنتي سړی را داخل سي ، دلې وخت تېرېدو وروسته يو انصاري صحابي مجلس ته راغلی ، په دوهمه ورځ هم دغسي پېښه وسوه او په دريمه ورځ هم وسوه . حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ يوه شپه دغه انصاري صحابي مېلمه کړ ، د عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ داسي گومان و ، چي دغه صحابي به ډېر عبادت کوي (چي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په جنتي ياد کړ) . خو هغسي نه وه بلکي هغه انصاري صحابي څو اذکار وويل بيا تر سهاره پوري بیده و ، عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ ورته وفرمايل : زه ستالوري ته ځکه راغلم ، چي تا وازمويم ، چي ته څومره عبادت کوي ؟ ترڅو زه په تا پسي اقتدا وکړم هغه صحابي ورته وويل : زه خو خاص عبادت نه کوم مگر يو کار کوم هغه داچي دمسلمان سره په زړه کي حسد او ضد نه ساتم .^(۱)

^۱ : اخرجہ احمد من طريق عبدالرزاق ثنا معمر عن الزهري ، اخبر انس رضی اللہ عنہ وهو اسناد صحيح ، مسند احمد ، ج : ۳ ، ص : ۱۶۶ ، مسندات انس رضی اللہ عنہ

کوم ځايونه ، چي بيان سو په ټولو ځايونو کي اقتدا په ديني کارونو کي د اطاعت او پيروي په معنا راغلي ده په ځانگړي ډول په لومړنيو دوو حديثونو کي په خصوصي ډول د اقتداء لفظ د ابوبکر رضي الله عنه د اطاعت لپاره استعمال سوی دی. همدا لامل دی ، چي په پورتنی حديث کي ، چي د عمر او ابوبکر رضي الله عنه د اقتدا خبره سوې ده موخه ځيني داده ، چي تاسو ددوی دوو په ديني چارو کي پيروي او اطاعت وکړئ ، همدې کار ته تقليد ويل کېږي .

د عبداللہ بن عمرو رضي الله عنه څخه په بخاري او مسلم کي روايت سوی دی ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي :

۲: " إن الله لا يقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء حتى

إذا لم يبق عالماً اتخذ الناس رؤوساً جهالاً فسئلوا فأفتوا بغير علم فضلوا وأضلوا" (۱)

ژباړه : باور وکړئ الله جبار مطلق دخلکو څخه علم داسي نه پورته کوي ، چي دخلکو د زړونو څخه علم وباسي بلکي په داسي ډول يې پورته کوي ، چي علماء مړه سي ، هيڅ عالم به پاته نه سي خلک به خپل رئيسان جاهلان وټاکي نو خلک به پوښتني ځني کوي هغوی به بېله علمه فتواوي ورکوي ، خپله به هم ځانونه گمراه کوي او نور به هم گمراه کوي .

پورته حديث ته که وکتل سي په ښکاره معلومېږي ، چي دفتوا کار علماء و ته سپارل سوی دی يعني داچي عام خلک به پوښتني ځني کوي او علماء به جوابونه ورکوي . همدا د تقليد حقيقت دی .

(۱) مشکوة المصابيح ج : ۱ ص : ۳۳ ، کتاب العلم ، لومړی فصل .

په پورتنی حدیث کې یوه بله مهمه خبره هم دپام وړ ده هغه دا چې رسول الله ﷺ د یوې داسې زمانې دراتگ خبر ورکړې دى، چې په هغه زمانه کې به علماء له منځه ځي او جاهلان خلک به فتواوي ورکوي، په داسې زمانه کې علماء له منځه تللي وي او جاهلان فتواوي ورکوي په داسې زمانه کې به نو خلکو ته پرته له دې، چې دپخوانیو علماوو تقلید وکړي بله به کومه لاره ورته پاته وي؟ ځکه علماء به له منځه تللي وي پاته خلک به جاهلان وي او نه به بل داسې څوک وي، چې مستقیما دقرآن او حدیث څخه استنباط وکړي په داسې حالت کې به پرته له دې، چې دپخوانیو علماوو، چې وفات سوي وي تقلید وکړل سي بله لاره به نه وي. ددې حدیث څخه دا معلومه سوه، چې که په دنیا کې مجتهدین علماء موجود وه نو ددوی څخه دي دمساءلو پوښتنې وکړل سي او بیا دي یې تقلید وکړل سي او که په دنیا کې داسې عالم پاته نه سو نو بیا دي دهغو علماوو تقلید وکړل سي، چې د دنیا څخه تللي او رحلت یې کړي وي او د جاهلانو دفتواوو تقلید دي نه کېږي.

په بل حدیث کې راغلي دي:

۳: وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " من أفني بغير علم كان إثمه على من أفناه..... " . رواه أبو داود^(۱)

دابوهريرة رضي الله عنه څخه روایت دى، چې رسول الله ﷺ وفرمايل: کوم سړي که دعلم پرته فتوا ورکړل نو گناه به یې هم دده په غاړه وي. پورتنی حدیث هم دتقلید پر ثبوت باندي ښکاره دلیل دى ځکه په پورتنی حدیث کې ویل سوي دي، چې چا غلطه فتوا ورکړل نو ټوله

^(۱) مشکوة المصابیح، ج: ۱، ص: ۳۷، کتاب العلم، فصل الثاني

گناه دده پر غاړه لویږي نو که تقلید جایز نه وای نو ټوله گناه ولي پرده باندې لوېدل بلکې پر مستفتي باندې به هم گناه وای ، چي ولي یې ددغه مسئلې دصحت تحقیق نه دی کړی .

دپورته خبرې په نظر کې نیولو سره داخبره ثابته سوه ، چي کوم کس ، چي علم نه لري پر هغه باندې فقط دومي خبره لازمه ده ، چي دخپلو معلوماتو له مخي دیوه داسي عالم څخه پوښتنه وکړي ، چي هغه په قرآن او حدیث باندې پوهیږي نور نو که هغه عالم غلطه فتوا ورکړل ټوله گناه یې دهغه عالم پر غاړه ده ، پوښتونکی دگناه څخه خلاص دی گناه یې یوازي پر عالم باندې ده .

په یوه بل روایت کې راځي :

۴: وعن إبراهيم بن عبد الرحمن العذري قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : " يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله ينفون عنه تحريف الغالين وانتحال المبطلين وتأويل الجاهلين " . رواه البيهقي (۱)

ژباړه : دابراهيم بن عبدالرحمن العذري رضي الله عنه څخه روایت دی ، دی وايي ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل : دا علم به دهر راتلونکي نسل هغه ثقه خلک زده کوي ، چي دغلو کونکو تحريف ، ددرواغجنانو درواغ او دجاهلانو تاويل به ليري کوي .

په پورتنې حدیث کې دجاهلانو او باطلو انسانانو بدي بيان سوي ده او دا ويل سوي دي ، چي دجاهلانو دتاويل او درواغو ردول دعلماوو فريضه ده ، همدا ډول په حدیث کې په ښکاره ډول ويل سوي دي ، چي څوک په قرآن او حدیث کې مجتهدانه بصیرت نه لري هغوی نسي کولای ، چي پر خپل فهم او فکر باندې اعتماد وکړي بیا دقرآن او حدیث

۱: مشکوة ، ج : ۱ ص : ۳۷ ، کتاب العلم ، الفصل الثاني .

تاویلات وکړي، پکار داده، چي دقرآن او حدیث دښه پوهاوي لپاره دعلم څښتنانو ته رجوع وکړل سي. په پورتنی حدیث کي داخبره په ښکاره ډول بیان سوې ده، چي دقرآن او حدیث تاویلات یوازي دلپرو عالمانو کار دی هغه خلک، چي په علم کي پوره مهارت نه لري هغوی هیڅ حق نه لري، چي دقرآن او حدیث تاویلات وکړي او ددې کار په حدیث کي په کلکه بدي او مذمت بیان سوی دی، دپورته خبرو څخه معلومیږي، چي دقرآن او حدیث دتاویل لپاره لږ علم بسنه نه کوي بلکي ددې کار لپاره مجتهدانه بصیرت او پوره مهارت ته اړتیا سته.

په بخاري شریف کي تعلیقاً او په مسلم شریف کي سنداً یو حدیث راغلی دی، چي ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت کوي، چي ځیني اصحابان مبارکان نبوي مسجد ته نا وخته راتلل نو رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم هغوی ته دوختي راتللو او په مخکني صف کي ددرېدو امر وکړ او تینگاریې پر وکړ او دایې هم ورته وفرمایل:

ایتما یی ولیاتم بکم من بعدکم. (۱)

ژباړه: تاسو ماته وگورئ او په ماپسي اقتدا وکړئ، نور خلک دي تاسوته وگوري هغوی دي په تاسو پسي اقتدا وکړي.

د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ددغه مبارکي وینا دوه مطلبه کېدای سي یو داچي مخکني خلک دي رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ته وگوري او اقتدا دي پسي وکړي او دشا خلک دي دمخکني صف خلکو ته وگوري او اقتدا دي پسي وکړي. دوهم مطلب دادی، چي اصحابان دي ژر، ژر راسي څو د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم دلمانځه طریقه ښه زده کړي ځکه هغه نسلونه، چي وروسته راځي

(۱) صحیح بخاري باب الرجل یاتم بالامام ویاتم بالناس بالماموم، ج: ۱، ص: ۲۹.

هغوی به اصحابانو څخه در رسول الله ﷺ دلمانځه طریقه زده کوي ، په دوی پسي به اقتدا کوي او د دوی تقلید به کوي .

د پورتنی حدیث په شرح کي حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ لیکي :

وقيل معناه تعلموا مني احكام الشريعة ويتعلم منكم التابعون بعدكم وكذلك اتباعهم الي انقراض الدنيا. (۱)

ژباړه : ځينو ويلي دي ، چي د پورتنی حدیث معنا داده ، چي تاسو زما څخه د شریعت احکام زده کړئ ، تابعین به ستاسو څخه شرعی احکام زده کړي ، همدا ډول به د دوی متبعین شرعی احکام د دوی څخه زده کوي او دلری به د دنیا تر پای ته رسېدو پوري روانه وي .

په مسند احمد کي حضرت سهل بن معاذ دخپل پلار څخه روایت کوي :

ان امرأة اتته فقالت يا رسول الله انطلق زوجي غازيا وكنت اقتدي بصلاته اذا صلى وبفعله كله فاخبرني بعمل يبلغني عمله حتى يرجع. (۲)

ژباړه : يوه ښځه رسول الله ﷺ ته راغلل او ورته وپويل : اي د الله ﷻ رسوله ﷺ ! زما خاوند غزا ته تللی دی ، زما خاوند داسي و ، چي کله به يې لمونځ کاوه ما به اقتدا پسي کول بلکي په ټولو لونځو کي ما په خپل خاوند پسي اقتدا کول او دهغه پیروي به مي کول ، اوس ما ته يو داسي کار راوښيي ، چي زه دخپل خاوند سره په ثواب کي برابره سم څو دی بېرته راځي .

۱: فتح الباري ج : ۲ ص : ۱۷۱ ، ط : ميرييه ، س : ۱۳۰۰

۲: مسند احمد ، ج : ۳ ، ص : ۴۳۹ مسند معاذ بن انس رضي الله عنه واورده الشيمي رحمۃ اللہ علیہ في مجمع الزوائد وقال رواه احمد وفيه زبان بن فائد وثقه ابوحاتم وضعفه جماعة وبقية رجاله ثقات . الفتح الرباني ج : ۱۴ ص : ۱۶ ، فضل المجاهدين .

پورته حديث ته كه وكتل سي په بنڪاره ډول ځني معلوميري، چي هغې بنځي رسول الله ﷺ ته وويل، چي زه دخپل خاوند تقليد كوم، په لمانځه او نور كارونو كي يې اطاعت كوم، رسول الله ﷺ ددې دتقليد خبره واورېده هيڅ ملامتي يې نه پروويل، چي ته ولي تقليد كوي؟ حضرت عبد الله بن عمرو رضي الله عنه په ترمذي كي روايت كوي، چي رسول الله ﷺ فرمايي: په كوم كس كي، چي دوه خصلتونه پيدا سي الله ﷻ به هغه كس صابر او شاكرو ليكي، هغه خصلتونه دادې:

من نظر في دينه الي من هو فوقه فاقتدى به ونظر في دنياه الي من هو دونه فحمد لله. (۱)

ژباړه: كه چا په دين كي هغه چاته وكتل، چي تر ده لوړ و او بيا يې پيروي وكړه او په دنيا كي يې و هغه چاته وكتل، چي ترده كښته وي بيا يې دالله ﷻ حمد ووايه.

د اصحابانو په وخت كي ددوی تقليد كول

د اصحابانو په زمانه كي هم زيات ځايونه په تقليد عمل سوي دي يعني كومو اصحابانو، چي به دعلم لپاره زيات وخت نه سواي مصرفولای يا به يې په يوه خاصه مسئله كي په خپل فكر سره اجتهاد نه سواي كولاى نو دنورو داسي اصحابانو څخه به يې پوښتنه كول، چي هغوی به په قرآن او حديث كي پوهه درلوده بيا به دوی عمل په كاوه او تقليد به يې كاوه. پاته دي نه وي، چي دداسي اصحابانو څخه مطلق او مشخص دواړه تقليدونه ثابت دي، دمطلق تقليد خو دومره پيښي سته

۱: جامع ترمذي بشرح ابن العربي رحمه الله ج: ۹ ص: ۱۳ ابواب القيامة.

، چي درست کتاب ځني جو پرېري خود بيلگي لپاره به يې څو مثالونه دلته راوړو:

۱: عن ابن عباس قال: خطب عمر بن الخطاب الناس بالجابية وقال: يا أيها الناس من أراد أن يسأل عن القرآن فليأت أبي بن كعب ومن أراد أن يسأل عن الفرائض فليأت زيد بن ثابت ومن أراد أن يسأل عن الفقه فليأت معاذ بن جبل ومن أراد أن يسأل عن المال فليأتني فإن الله جعلني له والياً وقاسماً. رواه الطبراني في الأوسط (١)

ژباړه: ابن عباس رضي الله عنه فرمايي: عمر بن خطاب رضي الله عنه په جابيه ځای کې خطبه وويل، په خطبه کې يې داسي وفرمايل: اې خلکو! که څوک غواړي، چي قرآن زده کړي نو ابی بن کعب رضي الله عنه ته دي ورسې، که څوک غواړي، چي ميراث زده کړي زيد بن ثابت رضي الله عنه ته دي ورسې، که څوک په فقه کې زده کړه غواړي معاذ بن جبل رضي الله عنه ته دي ورسې او که څوک مال غواړي ماته دي راسي ځکه الله جبرئيل والي او وېشونکی گرځولی يم.

په پورتنۍ خطبه کې حضرت عمر رضي الله عنه په ښکاره خلکو ته امر کړی دی، چي تاسو په فقه، ميراث او تفسير په علومو کې دهمدغو علومو ماهرينو ته مراجعه وکړئ، پوهه ځني ترلاسه کړئ او بيا عمل په وکړئ، دا هم څرگنده ده، چي خلک دوه ډوله دي ځيني هغه خلک دي، چي پوهه په يوشي کې ترلاسه کولای سي خو ددليل دزده کولو جوگه نه وي، ځيني بيا داسي کسان دي، چي پوهه ددليل سره ترلاسه

١: ذکر الهيثمي رضي الله عنه وفيه سليمان بن داود بن الحصين لم ار من ذكره. مجمع الزوائد، ج: ١، ص: ١٣٥، باب اخذ كل علم من اهله. قلت ذكره ابن ابي حاتم في الجرح والتعديل، ج: ٢، قسم: ١، ص: ١١١، والخطيب في تاريخ بغداد ج: ١، ص: ٦٢، فلم يصف احدهما بجرح وتعديل، وهو ابن لداود بن الحصين رضي الله عنه، تقي.

کولای سې، پورتنۍ خبره دواړو ډلو کسانو ته راجع ده یعنې کوم کسان، چې ددلیل جوگه دي هغه دي دعلماوو څخه پوهه ددلیل سره ترلاسه کړي او کوم کسان، چې ددلیل جوگه نه دي هغه دي پوهه ترلاسه کړي ددلیل غوښتنه دي نه کوي ددلیل پرته دي عمل په وکړي.

داصحابانو په زمانه کې کومو اصحابانو، چې به خپل ځانونه ددې جوگه نه گڼل، چې دقرآن او حدیث څخه دي استنباط وکړي هغو به دعلم دماهرینو اصحابانو څخه پوښتنه کول، مسایل به یې ځنې زده کول او بیا به یې عمل په کاوه، چې مثالونه به یې وروسته راسي.

۲: عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ لَهُ الدَّيْنُ عَلَى الرَّجُلِ إِلَى أَجَلٍ فَيَضَعُ عَنْهُ صَاحِبُ الْحَقِّ وَيُعْجِلُهُ الْآخِرُ فَكَرِهَ ذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَكَهَى عَنْهُ. (۱)

ژباړه: سالم بن عبدالله رضي الله عنه فرمايي: د عبدالله بن عمر رضي الله عنه څخه پوښتنه وسوه، چې ديوه کس پر بل سړي باندي تر ټاکلي وخت پوري مال باندي وي دمال مالک پورورپی ته ووايي، چې زه به څه مال درته معاف کړم خو ته تر ميعاد مخکي ماته زما قرض راکړه - داسي کړنه جاييز ده که يا؟ ابن عمر رضي الله عنه دا کړنه خوښه نه کړه او هغه کس يې ځنې منعه کړ.

پورتنۍ مسئله، چې ابن عمر رضي الله عنه جواب کړه په دغه مسئله کې کوم ځانگړی آيت يا حديث نه دی راغلی، کوم جواب، چې ابن عمر رضي الله عنه ووايه دا دده خپل اجتهاد و، ابن عمر رضي الله عنه ددلیل پرته هغه ته جواب

۱: موطا امام مالک، ص: ۲۷۹، ماجاء في الربا في الدين.

و وایه هغه کس هم د دلیل پرته و مانه دکوم دلیل غوښتنه یې ونه کړه، همدغه کار ته تقلید ویل کېږي.

۳: عن عبدالرحمن قال سألت محمد بن سيرين عن دخول الحمام ، فقال : كان عمر بن الخطاب رضي الله عنه يكرهه. (۱)

ژباړه: عبدالرحمان وايي، چي ما دمحمد بن سيرين رضي الله عنه څخه پوښتنه وکړه، چي د غسل لپاره حمام ته تلل جايز دي؟ ده په جواب کي راته وويل: حضرت عمر رضي الله عنه دا کار نه خوښاوه.

تاسو وگورئ! محمد بن سيرين رضي الله عنه څومره جليل القدر تابعي دئ بيا هم د حضرت عمر رضي الله عنه فقط په دومره وينا قناعت کوي، چي هغه يې يوازي مکروه گڼي او دهیڅ ډول دليل غوښتنه نه کوي سره د دې، چي په دې اړه زيات مرفوع حديثونه هم سته، چي يو يې خپله حضرت عمر رضي الله عنه روايت کړی دئ:

۴: عن سليمان بن يسار أن أبا أيوب الأنصاري خرج حائجا حتى إذا كان بالنازية من طريق مكة أمّال رواجه وإله قدم على عمر بن الخطاب يوم النحر فذكر ذلك له فقال عمر امتنع كما يصنع المعتبر ثم قد حلت فإذا أذكرك الحج قبالا فاحجج وأهد ما استيسر من الهدى. (۲)

ژباړه: سليمان بن يسار رضي الله عنه فرمايي: ابو ايوب انصاري رضي الله عنه د حج لپاره راوتلی وو، چي نابیره پر نازیه نومي ځای باندي، چي مکې ته پرلاري ديوځای نوم دئ - سورلی يې ورکه سوه، دلوی اختر دمياشتي پر لسمه نېټه ورسېدئ پر دغه وخت د حج دارکانو وخت تېر سوی و، ابو ايوب انصاري رضي الله عنه د عمر رضي الله عنه لوري ته ورغلی خپل ټول حالات يې

۱: أخرجه مسدود (المطالب العالية للحافظ ابن الجبر، ج ۱ ص: ۵۱، ح: ۱۸۷).

۲: موطا امام مالک ص: ۱۴۹، هدي من فاته الحج.

ورته بيان ڪر، يعني پوئنتنه يي ڇني وڪرہ، چي زما ڇخه دحج مناسڪ تہرسوہ زہ اوس ڇه وڪرم؟ عمر رضي الله عنه پھ جواب کي ورته وويل: تہ ورسہ داسي ڪرني وڪرہ لڪه يو عمره والا، چي يي ڪوي يعني د عمرې ارکان ترسره ڪرہ، بيا ڇان حلال ڪرہ ڪله، چي راتلونڪي ڪال راسي بيا دحج ارکان ترسره ڪرہ ڪوم حيوان، چي دي په توان وي هغه هديه ڪرہ بيا ڇان حلال ڪرہ.

په پورتنني حديث کي ڪه تاسو وگورئ ابو ايوب انصاري رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه ڇخه دمستلې پوئنتنه وڪرہ هغه جواب ورڪر، ڪله، چي ابو ايوب انصاري رضي الله عنه جواب واورېدئ دهيش دليل غوئنتنه يي ونه ڪرہ بلڪي د حضرت عمر رضي الله عنه پر پوهه او علم يي اعتماد وڪر او بيا يي عمل په وڪرئ، نه هم حضرت عمر رضي الله عنه ابو ايوب انصاري رضي الله عنه ته دليل وړاندي ڪر، همدې ڪارته تقليد ويل ڪېري.

۵: وعن مصعب بن سعد قال كان أبي إذا صلى في المسجد تجوز وأتم الركوع والسجود وإذا صلى في البيت أطال الركوع والسجود والصلاة قلت يا أبتاه إذا صليت في المسجد جوزت وإذا صليت في البيت أطلت قال يا بني إنا أئمة يقتدى بنا. (۱)

مصعب بن سعد رضي الله عنه فرمايي: زما پلار سعد، چي به ڪله په مسجد کي لمونڇ ڪاوه نو په مختصر ڊول به يي لمونڇ ڪاوه خو ڪله، چي به يي په ڪور کي لمونڇ ڪاوه نو ڊپر اوږد به يي ڪاوه، ما پوئنتنه ڇني وڪرہ، چي اي پلاره! ته په ڪور کي اوږد او په مسجد کي مختصر لمونڇ ڪوي په دي کي ڇه حڪمت دي؟ پلار په جواب کي راته وويل: اي زويه! مور د قوم امامان يو خلڪ په مور پسي اقتداء ڪوي ڪه مور په مسجد کي

۱: رواه الطبراني في الكبير ورجاله رجال الصحيح. مجمع الزوائد للهيثمى ج: ۱ ص: ۱۸۲، باب الاقتداء بالسلف.

اورد لمونځ وکړو خلک به یې هم کوي او داکار به پر ځان لازم وگڼي حال داچې دومره اوږد لمونځ لازم نه بلکي تقوا ده. دپورتنی روایت څخه معلومیږي چې دمخورو اصحابانو دا قوالو ترڅنګ ددوی مبارکانو د افعالو تقلید هم کېږي یعنی داچې تش ددوی افعال ولیدل سي په کټ مټ ډول یې تقلید وسي ، په داسي حالت کي ، چې یوازې ددوی په لیدلو په اعمالو کي تقلید کېږي ، ددلیل غوښتولو خو هیڅ فکر هم نه پیدا کېږي همدا وجه ده چې دوی مبارکان به دومره باریکیو ته متوجه کېدل.

په موطا امام مالک رحمته الله علیه کي روایت دی:

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَأَى عَلَى طَلْحَةَ بِنِ عُبَيْدِ اللَّهِ ثَوْبًا مَصْبُوعًا وَهُوَ مُحْرَمٌ فَقَالَ عُمَرُ مَا هَذَا الثَّوْبُ الْمَصْبُوعُ يَا طَلْحَةُ فَقَالَ طَلْحَةُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّمَا هُوَ مَدْرٌ فَقَالَ عُمَرُ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الرِّقْطُ أَيْمَةٌ يَتَنَدَى بِكُمْ النَّاسُ فَلَوْ أَنَّ رَجُلًا جَاهِلًا رَأَى هَذَا الثَّوْبَ لَقَالَ إِنَّ طَلْحَةَ بِنِ عُبَيْدِ اللَّهِ كَانَتْ يَلْبَسُ الثِّيَابَ الْمَصْبُوعَةَ فِي الْإِحْرَامِ فَلَا تَلْبَسُوا أَيُّهَا الرِّقْطُ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الثِّيَابِ الْمَصْبُوعَةِ. (١)

ژباړه : عمر رضي الله عنه طلحة بن عبیدالله رضي الله عنه د احرام په حالت کي وليدی ، چې رنگ سوي جامې یې اغوستي وې ، عمر رضي الله عنه پوښتنه وکړه ، چې اې طلحة! دا دي څنګه رنگ سوي جامې اغوستي دي؟ طلحة رضي الله عنه په جواب کي وويل : اې امیرالمؤمنین! دا جامې په داسي رنگ ، رنگ کړل سوي دي ، چې خوشبويه نه دي ، (داسي رنگ سوي جامې ، چې خوشبويي ونه لري په احرام کي اغوستل جایز دي) ، عمر رضي الله عنه ورته وفرمایل : اې طلحة! تاسو امامان یاست خلک ستاسو کړنو ته گوري بیا ستاسو پیروي کوي ، که یو ناپوه او ناخبره کس ستاسو رنگ سوي

١: مسند احمد ، ج ١ ص : ١٩٢ ، ح : ٦٢٦ ، احادیث عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه

جامی و وینی نو هغه به و وایی ، چي طلحة بن عبیدالله رضی اللہ عنہ رنگ سوي جامی اغوستي وې نو هغه به هم دا کار و کړي خو د افکر به نه کوي ، چي طلحة بن عبیدالله رضی اللہ عنہ داسي رنگ سوي جامی اغوستي وې ، چي خوشبویی يې نه درلوده ، دوی به دافرق نه کوي هر ډول رنگ سوي جامی به اغوندي .

یوه ورځ حضرت عمر رضی اللہ عنہ عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ په داسي حالت کي ولیدئ ، چي یو ډول موزې يې په پښو وې نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته وویل :

... فَقَالَ عُمَرُ عَزَمْتُ عَلَيْكَ أَنْ تَنْزَعَهُمَا فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَنْظُرَ النَّاسُ إِلَيْكَ فَيَقْتَدُونَ بِكَ^(۱)

ژباړه : زما قصد سي ، چي دغه موزې در څخه وکارم ، ځکه زه وپېرم ، چي خلک به تا و ويني او ستا پیروي به وکړي .

پورتنيو درو پېښو ته که وکتل سي په څرگند ډول معلومېږي ، چي هغه اصحابان ، چي په علم کي يې مهارت درلودئ سره ددې ، چي دهغو دا قوالو تقلید کېدئ ددوی د افعالو تقلید هم کېدئ دا چي یوازي دهغه د عمل په لیدلو سره يې تقلید کېږي په داسي صورت کي بېخي د دلیل غوښتلو فکر لاهم نه پیدا کېږي همدا وجه وه چي دوی مبارکانو به په خپلو اعمالو ترسره کولو کي د ډېر احتیاط څخه کار اخیستی او نورو ته به يې هم دا توصیه کول ، چي په اعمالو کي دا احتیاط څخه کار واخلي .

۷: وعن حارثة بن مضرب قال كتب عمر إلى أهل الكوفة قد بعثت عمارا أميرا و عبد الله بن مسعود معلما وزيرا وهما من النجباء من أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم من أهل بدر فاقتدوا بهما واسمعا من قولهما ...^(۱)

^۱: الاستيعاب لابن عبد البر تحت الاصابة ج : ۲ ص : ۳۱۵ ، ولا صابه للحافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ ج : ۲ ص ۳۶۱ ، ولا اعلام الموقعين لابن القيم ، ج ۲ ص : ۱۷۱ .

ژباړه : د حارثة بن مضرب څخه روایت دی ، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ د کوفې خلکو ته ولېږئ او بیا یې د کوفې خلکو ته یو لیک ولیکئ په لیک یې دوی ته ولیکل : ما تاسو ته عمار بن یاسر رضی اللہ عنہ دامیر په توګه در ولېږئ او عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ مې د معلم او وزیر په توګه در ولېږئ دوی دواړه درسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د سپېڅلو اصحابانو څخه دي ، بدریان صحابه دي تاسو یې تقلید وکړئ او ددوی ویناوو ته غوږ کښېږدئ .

۸: ... فَمَنْ عَرَضَ لَهٗ مِنْكُمْ قَضَاءٌ بَعْدَ الْيَوْمِ فَلْيَقْضِ بِمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَىٰ بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَىٰ بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَىٰ بِهِ الصَّالِحُونَ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَىٰ بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا قَضَىٰ بِهِ الصَّالِحُونَ فَلْيَجْتَهِدْ رَأْيَهُ... (۲)

ژباړه : حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ د قضاء اصول بیانول په اصولو بیانولو کې یې داسې وفرمایل : کوم چاته که د قضا معاملہ ور دغاړه سوه نو فیصلې دي د اللہ صلی اللہ علیہ وسلم په کتاب (قران) سره کوي ، که یې د کومي مسئلې حل په قرآن کې پیدا نه کړ ، نو درسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د احادیثو په رڼا کې دي فیصله کوي ، که یې په قرآن او نبوي احادیثو کې حل پیدا نه کړ ، نو د صالحینو او سلفو علماوو د ویناوو مطابق دي مسئله حل کړي

۱: رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح غير حارثة وهو ثقة. مجمع الزوائد ، ج : ۹ ص: ۲۹۱ ، ط : المكتبة الشاملة.

۲: سنن النسائي ، ج : ۲ ، ص : ۳۰۵ ، كتاب ادب الاقضية ، الحكم بالاتفاق اهل العلم وسنن الدارمي ، ج : ۱ ص : ۵۴ ، مقدمة ، باب الفتيا وما فيه من الشدة.

که يې په درو واړو کي حل پيدا نه کړ، نو په خپل اجتهاد او رايه دي مسئله حل کړي.

په پورتنی روايت کي عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څلور مرتبې بيان کړي دي لومړۍ داچي مسئله به دقرآن په رڼا کي حلېږي، دوهمه مرتبه دا حاديشو ده، دريمه مرتبه دسلفو صالحينو دويناوو ده، څلورمه مرتبه دا اجتهاد او قياس ده.

په پورتنی روايت کي يوه خبره زياته دپام وړ ده هغه داچي لومړۍ مرتبه دقرآن ده دوهمه مرتبه دحديث ده نو په کومه مسئله کي، چي قرآن ته رجوع وسي هيڅ يو عقل لرونکی کس ددې مطلب دا نه اخلي، چي په داسي صورت کي دي نو حديث بېخي له پامه وغورځول سي او دقرآن تفسير، ترجمه او مطلب اخستل دي په خپل فکر او رايه سره وسي بلکي دټولو علماوو پردې خبره اتفاق دئ، چي دقرآن په تفسير کي بايد لومړۍ حديث ته رجوع وسي او دقرآن تشریح به دا حاديشو په رڼا کي کېږي که يې تشریح په احاديشو کي موجوده وه. که داسي ونه کړو يعني دقرآن تشریح دا حاديشو په رڼا کي ونه کړو نو حتما به داسي وايو، چي زنا کونکی، چي کله زنا وکړي په قرآن کي ورته سل درې سزا ټاکل سوې ده اوس نو که احاديشو ته رجوع ونه کړل سي نو بايد وويل سي، چي رجم په قرآن کي نه سته په دې عمل نه کړل کېږي (العياذ بالله) ځکه دزنا حکم واضح دئ کوم تفصيل ته اړتيا نه لري حال داچي دا ټول امت پردې خبره اتفاق دئ، چي رجم په احاديشو ثابت دئ بايد عمل په وسي. همدا ډول د صالحينو ويناوو ته دريم مقام ورکړل سوی دئ په دې لحاظ که څوک په قرآن او احاديشو عمل کوي ددې معنا دا نه ده، چي د صالحينو ويناوو ته دي هيڅ پاملرنه کېږي بلکي دقرآن او احاديشو تشریح او تفصيل به د صالحينو او اسلافو د ويناوو مطابق کېږي،

ددوی د فیصلو په رڼا کې به په قرآن او حدیث عمل کېږي ، د تقلید مفهوم او مطلب دادی ، چي که کومه مسئله د قرآن او حدیث څخه په څرگنده توگه نه معلومېدل نو بیا دي د بېلابیلو ممکنو معانیو څخه دیوې معنا په ټاکلو کې دیوه مجتهد قول ته وکتل سي او هغه معنا دي وټاکل سي لکه مخکي ، چي یې بیان وسو ، چي عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو څوک قاضي ټاکلی و او بیا یې ورته توصیه کول.

د پورته خبرو څخه دا معلومېږي ، چي تقلید کول یوازې د جاهل کار نه بلکي علماوو ته هم پکار دی ، چي په احکامو کې پر خپلو رایو باندي اعتماد ونه کړي بلکي داسي څوک ، چي په علم کې ترده لوړ وي هغه ته دي وگوري او دویناوو تقلید دي یې وکړي دا بیا بېله خبره ده ، چي د جاهل او عالم د تقلید ترمنځ توپیر سته ، چي وروسته به یې بیان راسي.

د پورتنۍ تشریح څخه د علامه ابن القیم دویناوو ټول اعتراضات جواب سو ، چي د پورتنۍ روایت پر استدلال باندي یې کړي وه. ^(۱)

۹ : کان ابن عمر رضی الله عنه لایقرء خلف الامام ، قال فسالت القاسم بن محمد عن ذالک فقال ان ترکت فقد ترکه ناس ، یقتدي بهم وان قرئت فقد قرءه الناس یقتدي بهم ، وکان القاسم ممن لایقرء. ^(۲)

ژباړه : حضرت سالم بن عبدالله رضی الله عنه فرمایي : ابن عمر رضی الله عنه په امام پسي قرئت نه وایه نو ما د حضرت قاسم بن محمد رضی الله عنه څخه پوښتنه

۱: اعلام الموقعین ، ج ۲ ص : ۱۷۸.

۲: موطا امام محمد رضی الله عنه ، ص : ۹۶ ، اصح المطابع ، باب القرءة خلف الامام وفيه اسامة بن زيد المدني وثقه يحيى بن معين وابن عدی رضی الله عنه وضعفه بعضهم موقال ، الحافظ في التقریب صدوق بهم.

وکره، چي ابن عمر رضي الله عنهما ولي په امام پسي قرئت نه وايي، حضرت قاسم رضي الله عنه په جواب کي راته وويل: که غواړي، چي په امام پسي قرئت ووايي کولای سې ځکه ډېرو داسي کسانو په امام پسي قرئت ويلي دي، چي ددې جوگه دي، چي اقتدا پسي وسي او که ته غواړې، چي قرئت په امام پسي نه ووايي نو هم کولای سې ځکه ډېر داسي کسان سته، چي په امام پسي يې قرئت نه دي ويلي او هغه داسي کسان دي، چي ددې وړ دي، چي اقتدا پسي وسي.

حضرت قاسم رضي الله عنه، چي دسترو تابعينو څخه دي او دمدينې داوو سترو فقهاوو له ډلي څخه دي هغه په څرگند ډول دا جمله ويلې ده، چي کله ددلایلو تعارض راسي نو بيا دي دهر امام په بڼه نيت تقليد وکړل سي.

عن الحسن انه سئل رجل اشرب من ماء هذه السقاية التي في المسجد فاتها صدقة، قال الحسن: قد شرب ابوبكر وعمر رضي الله عنهما من سقاية ام سعد فمه. (۱)

ژباړه: په کنز العمال کي دطبقات ابن سعد په حواله يو روايت دي، چي دحضرت حسن رضي الله عنه څخه يو چا پوښتنه وکره، چي ته دمسجد ددغه اوبو څخه اوبه څيښې حال داچي دا صدقه دي؟ حضرت حسن رضي الله عنه په جواب کي ورته وويل: حضرت ابوبکر رضي الله عنه او حضرت عمر رضي الله عنه دام سعد د صدقه سوي ويالې څخه اوبه څيښلي دي نو ما هم دغسي وکره لکه دوی دوو مبارکانو، چي کړی وه.

که دغه روايت ته وکتل سي نو گويا حضرت حسن رضي الله عنه يوازي دڅيښينو دعمل تقليد وکړ، دکوم دليل غوښتنه يې ونه کړه.

۱: کنز العمال، ج ۳، ص: ۳۱۸، کتاب الزکات فصل في المصرف.

پورته ،چي بيان سوه دا دمباركو اصحابانو دتقليد شو مثالونه وه ،چي په لنډ ډول بيان سوه كه نه نو په دغه ډول په كتابونو كي خورا زياتي پيښي راغلي دي .

علامه ابن القيم فرمايي :

والذين حفظت عنهم الفتوى من اصحاب رسول الله ﷺ مائة ونيف وثلاثون نفسا ما بين رجل وامرأة. (۱)

ژباړه : کومي فتواوي ،چي در رسول الله ﷺ داصحابانو څخه ساتل سوي دي څه باندي يو سل او دېرش فتواوي دي ،چي نارينه او بنځينه دواړه پکښي داخل دي .

پورته فتواوي ،چي اصحابانو کړي دي په دغه فتواوو كي دواړي طريقي په کار لوېدلي دي يعني داچي ځيني فتواوي داسي دي ،چي دقرآن او حديث څخه دليل ورته ويل سوي دي او دځينو لپاره بيا دليل نسته بيله دليله فتواوي صادري سوي دي ،چي مثالونه يې مخکي بيان سوه .

دنورو مثالو لپاره دي لاندي کتابونه مطالعه کړل سي :

کتاب الاثار للامام ابي حنيفة ، مصنف عبدالرزاق ، مصنف ابن ابي شيبة رحمهم الله ، شرح معاني الاثار ، للطحاوي ، المطالب العالیه للحافظ ابن حجر .

دپورته کتابونو په څېر نور کتابونه هم سته ،چي دتقليد مثالونه پکښي وي .

۱: اعلام الموقعين لابن القيم ، ج ۱ ص : ۹ .

د اصحابانو په زمانه کې شخصي تقلید

پورته ، چي کوم مثالونه بیان سوه دمطلق تقلید مثالونه وه یعنی داچي د اصحابانو د تقلید مثالونه وه ، چي کله به یې دیوه عالم تقلید کړی و او کله به یې دبل عالم تقلید کړی و ، دیوه خاص فرد تقلید یې نه و کړی د اصحابانو د تقلید داسي ډېر مثالونه هم سته ، چي شخصي تقلید یې کړی وي یعنی دیوه خاص فرد تقلید یې کړی وي لکه ، چي حیني مثالونه یې په لاندې ډول دي :

لومړی نظیر :

أَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ سَأَلُوا ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ امْرَأَةٍ طَافَتْ ثُمَّ حَاضَتْ قَالَ لَهُمْ تَنْفَرُ قَالُوا لَا نَأْخُذُ بِقَوْلِكَ وَنَدَعُ قَوْلَ زَيْدٍ (۱)

ژباړه : دمدينې څه خلکو دابن عباس رضي الله عنهما څخه دهغه بڼې په اړه پوښتنه وکړه ، چي تر طواف زيارت وروسته حايضه سي ، چي دغه بڼه به دطواف وداع لپاره پاتېږي او که دطواف وداع پرته تلای سي يعني داچي طواف وداع دې ته معاف دئ که يا؟ ابن عباس رضي الله عنهما ورته وويل : هو ، تلای سي ، هغو خلکو ورته وويل : مور ستا په خبره دزيد رضي الله عنه قول نه سو پرېښودای .

پورتني روايت د عبدالوهاب ثقفي له طريقه هم روايت سوی دئ په دغه روايت کي دمدينې دخلکو وينا داسي رانقل سوې ده :

لانبا لي افئينا او لم تفتنا ، زيد بن ثابت يقول لاتنفر. (۱)

۱: رَوَاهُ خَالِدٌ وَقَتَادَةُ عَنْ عِكْرِمَةَ ، بخاري ، كتاب الحج ، باب اذا حاضت المرأة بعد ما

افاضت . ح : ۱۶۳۹

ژباړه : که ته مور ته فتوا راکړې او که یې را نه کړې مور ستا په فتوا عمل نه کوو ځکه دزید رضی الله عنه فتوا داسي ده ، چي دغه ښځه دطواف پرته نه سي تلای .

پورتني روايت دمسند ابوداود طياليسي له طريقه هم روايت سوی دی په دغه روايت کي دمدينې دخلکو وينا داسي رانقل سوې ده :

لانتابعک يا ابن عباس رضی الله عنه ! وانت تخالف زيدا فقال سلوا صاحبکم ام سليم رضی الله عنها . (۲)

ژباړه : اې ابن عباسه ! په دغه مسئله کي مور ستا پيروي نه کوو ځکه ته دزید څخه په دې مسئله کي مخالفت کوې ، ابن عباس رضی الله عنه ورته وفرمايل : تاسو مدينې ته تر رسېدو وروسته دام سليم څخه پوښتنه وکړئ ، زما خبره صحيح ده .

په پورتني پېښه کي دابن عباس رضی الله عنه او دمدينې دخلکو دخبرو څخه دوې خبري په څرگند ډول معلوميري لومړۍ داچي دمدينې خلکو دزید بن ثابت رضی الله عنه شخصي تقلید کاوه ، دده دوينا پرته يې دبل چا وينا نه منل بلکي داسماعيلي معجم څخه داهم معلوميري ، چي ابن عباس رضی الله عنه دخپلي فتوا دثبوت لپاره دام سليم او نور اصحابانو رضی الله عنهم احاديث هم بيان کړي دي ځکه کله ، چي ابن عباس رضی الله عنه مدينې منورې ته راغلی خلک ملاقات ورته راغلل او ورته وې ويل :

وجدنا الحديث ما حدثتنا . (۳)

ژباړه : مور هغه حديث پيدا کړ ، چي تا مور ته بيان کړی و .

۱: فتح الباري ، ج : ۳ ، ص : ۴۶۸ ، ط : ميريه ، کال : ۱۳۰۰ ، عمدة القاري ، ج : ۴ ، ص : ۷۷۷ .

۲: مسند ابوداود الطياليسي ، ص : ۲۲۹ ، مرويات ام سليم رضی الله عنها

۳: عمدة القاري ، ج : ۴ ، ص : ۷۷۷ .

دا چي دمدينې دخلکو دزید رضي الله عنه پر علم او فتوا باندي اعتماد و، نو کله ، چي يې دابن عباس رضي الله عنه فتوا دزید رضي الله عنه دفتوا څخه مخالفه وليدل نو ځکه يې دابن عباس رضي الله عنه فتوا ونه منل، دوی يوازي دزید رضي الله عنه وينا دځان لپاره دليل وگرځاوه دابن عباس رضي الله عنه دفتوا دنه منلو لپاره يې بل کوم دليل نه درلودی.

دوهمه خبره دپورتنۍ پيښي څخه دامعلومپيري ، چي ابن عباس رضي الله عنه خلک وليدل ، چي شخصي تقلید يې کاوه ده ځني منعه نه کړل ، چي دغسي تقلید شرک ، يا معصیت دی دامه کوئی بلکی دوی ته يې امر وکړ ، چي تاسو دتحقیق لپاره ام سلیم ته ورسئ او بيا بېرته زید رضي الله عنه ته رجوع وکړئ، کله ، چي دغه خلک مدينې ته ورسېده نو دابن عباس رضي الله عنه دلارښووني سره سم دتحقیق او څېړني لپاره ام سلیم ته ورغلل ، کله ، چي يې تحقیق وکړ ، خبره هم هغسي وه لکه ، چي ابن عباس رضي الله عنه وايه ، نو بېرته دزید رضي الله عنه ولوري ته راغلل ، زید رضي الله عنه هم څېړنه وکړه او په پایله کي دخپلي فتوا څخه واوښتی، وروسته بيا خلکو دغه حال ابن عباس رضي الله عنه ته بيان کړ.

دپورتنیو روایتونو څرنگوالی مسلم ، نسائي ، بیهقي او داسي نورو کتابونو کړی دی. (۱)

ځينو خلکو ددغه دليل څخه داسي جواب ویلی دی ، چي که دمدينې خلک مقلدین وای نو بيا ولي ام سلیم ته ورتلل. (۲)

۱: فتح الباري ج : ۳ ص : ۴۶۷ تر ۴۶۹

۲: تحریک ازادي فکر . ص ۱۳۶ ، دمولانا محمد اسماعیل سلفي رحمته الله عليه

د پورتنۍ نیوکې بنیاد پر غلط فهمۍ باندې ولاړ دى ځکه د غیر مقلدینو له آنده د تقلید څخه وروسته دا حدیثو تقلید گواکې حرام دى حال دا چې داسې نه ده ځکه تقلید فقط دې ته وايي، چې یو څوک مستقیماً د قران او احادیثو څخه دمستلو استنباط نه سي کولای، نه ظاهري تعارض رفع کولای سي او نه دناسخ او منسوخ توپیر کولای سي، همداسې دیوه مجتهد څخه دمستلې سوال کوي او هغه جواب ورکوي، دى یې د دلیل پرته مني، بیا عمل په کوي همدا د تقلید مفهوم دى، ددې معنا دانه ده، چې دى نو ددې اجازه نه لري، چې احادیث زده کړي او یا دي تر تقلید وروسته په احادیثو کې څېړنه وکړي بلکې تر تقلید وروسته هر وخت دمقلد پرمخ دا حدیثو زده کړي او تحقیق دروازه خلاصه ده همدا وجه ده، چې په سلهاوو مقلدینو دخپل امام شخصي تقلید کړى دى او ورسره یې د قرآن کریم تفاسیر او احادیثو شروح لیکلي دي، په کوم مسئله کې، چې په څرگند ډول ورته معلومه سي، چې نوموړې مسئله د قرآن یا حدیث څخه بنکاره مخالفه ده نو دخپل امام د تقلید پرځای په هغه حدیث عمل کوي، چې پوره تحقیق به یې وروسته راسي. همدا وجه ده، چې کوم مقلد ته دخپل امام وینا د حدیث خلاف معلومه سي د تحقیق حق لري دغه تحقیق د تقلید خلاف کار نه دى، په پورتنۍ پېښه کې د تقلید او تحقیق دواړو لپاره لازي سته ځکه پر دغه مهال زید رضی الله عنه ژوندى دى هغه د تحقیق په پایلو خبر کړل سو، زید رضی الله عنه، چې کله خبر سو نو دخپل پخواني قول څخه یې رجوع وکړه بالاخره ددغه تحقیق په برکت د زید رضی الله عنه مقلدین د حدیث دمخالف څخه خلاص سو او دخپل امام دمخالفت څخه هم خلاص سو، البته په پورتنۍ پېښه کې دمدينې دخلکو دا خبره زیاته دپام وړه ده، چې ابن

عباس رضي الله عنه ته يې وويل : موږ دزيد رضي الله عنه خبره نه پرېږدو ، موږ ستا په خبره عمل نه کوو . ددوی دغه وينا شخصي تقليد بلل کېږي .

دوهم نظير :

په بخاري شريف او نورو کتابونو کې يوه پېښه دهزيل بن شرجيل څخه رانقل سوې ده ، چې ځينو خلکو دابو موسي اشعري رضي الله عنه څخه ديوې مسئلې پوښتنه وکړه ده مبارک جواب ورکړ ، دليل يې ورته ووايه او دا يې هم ورته وويل ، چې تاسو ددې مسئلې په اړه دعبده الله بن مسعود رضي الله عنه څخه هم پوښتنه وکړئ ، خلکو دعبده الله بن مسعود رضي الله عنه څخه پوښتنه وکړه دعبده الله بن مسعود رضي الله عنه فتوا دابو موسي اشعري رضي الله عنه دفتوا څخه خلاف وه ، خلک بيا راغلل ابو موسي اشعري رضي الله عنه ته يې خبر ورکړ ، چې دعبده الله بن مسعود رضي الله عنه فتوا ستا دفتوا څخه خلاف ده ، ده مبارک په جواب کې ورته وويل :

لاتسالوني مادام هذا الحير فيكم .

ژباړه : تاسو زما څخه پوښتنه مه کوئ شو ، چې دغه ستر عالم يعني عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په تاسو کې موجود وي .

مسند احمد بيا دغه الفاظ په لاندې ډول رانقل کړي دي :

لاتسالوني عن شيء مادام هذا الحير بين اظهركم .

ژباړه : تاسو زما څخه دهيش شي پوښتنه مه کوئ شو ، چې دغه ستر عالم يعني عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په تاسو کې موجود وي .^(۱)

تاسو وگورئ ابو موسي اشعري رضي الله عنه خلکو ته مشوره ورکوي ، چې عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ژوندی دی تاسو هم دده مبارک څخه په ټولو

^۱ : صحيح بخاري ، كتاب الفرائض ، باب ميراث ابنت ابن مع ابنت ، ج : ۲ ، ص : ۹۹۷ ، ح : ۶۲۳۹ ، مسند احمد ، ج : ۱ ، ص : ۴۶۴ ، احاديث عبدالله بن مسعود رضي الله عنه

مسئلو کي پوښتنه کوي او هم دده تقلید کوي ، دغه کار ته شخصي تقلید ويل کېږي .

عيني خلک پر پورتنی خبره باندي داسي نيوکه کوي ، چي ابو موسی اشعري رضي الله عنه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په شتون کي دخپل تقلید څخه خلک منعه کړل ، دا په دې معنا دی ، چي تقلید بڼه کار نه دی .

ابو موسی اشعري رضي الله عنه ، چي کله دخپل تقلید څخه خلک منعه کړل دا په دې معنا نه دی ، چي دنورو اصحابانو تقلید دي نه کېږي ، هغو ته دي رجوع نه کېږي بلکي په هغه وخت کي لوی ، لوی اصحابان موجود وه ددوی مبارکانو د تقلید څخه هيچا منعه نه سواي کولای .

نيوکه کونکی زياتوي : دپورتنی خبري حاصل دا کېږي ، چي دافضل په شتون کي دي مفضل ته رجوع نه کړل کېږي؟ ^(۱)

جواب دادی : ، چي دغه پېښه په کوفه کي منځته راغلې ده په دغه زمانه کي تر عبدالله بن مسعود رضي الله عنه لوی عالم په کوفه کي نه و ، دغه پېښه د حضرت عثمان رضي الله عنه په خلافت کي منځته راغلې ده . ^(۲)

په دغه زمانه کي حضرت علي رضي الله عنه کوفي ته تشریف نه و راوړی له همدې امله ابن مسعود رضي الله عنه په دغه وخت کي تر ټولو لوی عالم و ، ددې سره که دا ابو موسي اشعري رضي الله عنه دويڼا علت همدا سي ، چي دافضل په شتون کي دي مفضل ته رجوع نه کېږي نو بيا هم دده مبارک دخبرو و خلاصه داده ، چي ابن مسعود رضي الله عنه بڼه عالم دی شو ، چي دی

^۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۱۳۸

^۲: عمدة القاري ، ج : ۱ ، ص : ۹۸ ، فتح الباري ، ج : ۱۲ ، ص : ۱۴ .

ژوندی وي ، دده په شتون کي دده څخه دمسلو پوښتني کېږي او زما څخه هيڅ پوښتني مه کوي ځکه په کوفه کي ترټولو ښه عالم دی دی.

په معجم طبراني کي هم يو روايت راغلی دی ، چي دابو موسي اشعري رضي الله عنه څخه درضاعت ديوې مسئلې پوښتنه وسوه ده په جواب کي همغه خبره وکړه ، چي پورته ذکر سوه يعني داسي يې وويل :

لاتسالوني عن شيء ما اقام هذا بين اظهرا من اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم .

ژباړه : تاسو زما څخه دهیڅ شي پوښتنه مه کوي څو ، چي درسول الله صلى الله عليه وسلم داصحابانو رضي الله عنهم څخه يو څوک په مور کي موجود وي .^(۱)

ابو موسي اشعري رضي الله عنه ، چي په کوم محيط او چاپيريال کي اوسېدی هغه پرې دلالت کوي ، چي ده مبارک کومه لارښوونه کړې ده يوازي د شخصي تقليد خبره ده . ددې څخه په څرگند ډول ثابتېږي ، چي داصحابانو رضي الله عنهم په زمانه کي شخصي تقليد منعه نه و .

^۱ : مجمع الزوائد ، ج : ۴ ص : ۲۶۲ ، باب الرضاع . په کنز العمال کي د عبد الرزاق په حواله هم داسي جمله سته . چي وايي : لا فتیکم ماکان بها ، ج : ۶ ، ص : ۱۴۷

دریم نظیر:

په ترمذی، سنن ابوداود او داسی نورو کتابونو کی دمعاذبن جبل خنجه یو روایت رانقل سوی دی:

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَبْعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَّضَ لَكَ قَضَاءٌ قَالَ أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَيَسْئَلُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ أَجْتَهُدُ رَأْيِي وَلَا أَلُو فَضْرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهُ وَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ. (۱)

ژباړه: معاذبن جبل وایي، چي رسول الله زه یمن ته لېرلم نو ما ته یې وویل: که تاته یوه مسئله راسی نو ته به څنگه فیصله کوې؟ ما ورته وویل: چي دالله د کتاب په رڼا کی به یې کوم، رسول الله راته وویل: که دغه مسئله په قرآن کی نه وه بیا به یې څنگه فیصله کوې؟ ما ورته وویل: دنبوي احادیثو په رڼا کی یې فیصله کوم، رسول الله راته وفرمایل: که دغه مسئله په احادیثو کی نه وه بیا به یې څنگه فیصله کوې؟ ما ورته وویل: بیا به یې په خپله رایه، فکر او اجتهاد سره فیصله کوم او کوشش به کوم، چي حقه فیصله وکړم. رسول الله زما په دغه خبرو سره خوشاله سو او لاس یې زما پر سینه راکنښنودئ او وې فرمایل: الله لره دي حمد وي، چي دالله در رسول قاصد ته یې دداسی تگ لاري توفیق ورکړ، چي دالله رسول په راضي کېږي.

۱: سنن ابی داود، کتاب الاقضیه، باب الاجتهاد الراي في القضاء، ح: ۳۱۱۹، ج: ۹، ص: ۴۸۹، ط: المكتبة الشاملة، الاصدار الثاني.

پورتنتی روایت او پېښه دتقلید او اجتهاد په مسئله کې داسې ډېوه ده ، چې څومره غور او فکر پر کېږي په هغه کچه مشکلات له منځه په ځي . په دې روایت کې زموږ اصل موخه یوه لوري ته ده هغه داچې رسول الله ﷺ دخپلو فقیه عالمانو اصحابو څخه یو تن فقیه عالم معاذ رضی الله عنه دیمن خلکو ته دقاضي او معلم په توگه ولېږي او پر هغوی باندي یې دده اتباع او پیروي لازمه وگرځول. رسول الله ﷺ نه یوازې ، چې معاذ رضی الله عنه ته یې په قرآن او حدیث دمسائلو حل و فرمایه بلکې ددې اجازه یې هم ورکړه ، چې په خپله رایه او فکر سره اجتهاد وکړي او بیا یې مسائلي په رڼا کې حل کړي. داچې رسول الله ﷺ دیمن پر خلکو لازمه کړه ، چې دمعاذ رضی الله عنه اتباع وکړي په دې کې خونو بل شی نه سي جوړېدای پرته له دې ، چې رسول الله ﷺ دوی ته دشخصي تقلید امر وکړ بلکې ورباندي لازم یې کړ. (۱)

۱: دشخصي تقلید لپاره ، چې ما کوم حدیث ددلیل په توگه وړاند کړ ، پردغه استدلال باندي یو چا اعتراض کړی دئ ، چې ما او زما په څېر نورو مقلدینو علماؤ ته مشرکین او کافران وایي ، نوموړی په خپل اعتراض کې لیکي : لومړی باید وکتل سي ، چې دغه حدیث صحیح دئ که یا؟ التحقیق فی جواب التقلید ، نوموړي کس ورپسې پر دغه حدیث باندي دابوداود دحاشیې ټول هغه اعتراضات رانقل کړي دي ، چې علامه جوزقاني رضی الله عنه پر نوموړي حدیث باندي کړي دي .

ددغه اعتراض په اړه باید وویل سي ، چې کوم کس ، چې دغه اعتراضات کړي دي هغه خپله هم دتقلید مرتکب ګرځېدلی دئ ، بیا دا ، چې حدیث درد لپاره یې ولي یوازې دخپل کتاب لپاره دجوزقاني پر نیوکو باندي بسنه کړې ده دبل لوري څخه یې ولي کوم تردید نه دئ راوړی ، دوهم دا ، چې دجوزقاني دنیوکو لپاره جوابونه سوي دي که ده یوازې دابن القیم رضی الله عنه تحقیق کتلی وای لابه یې شبهات رفعه سوي وای ، ابن القیم دجوزقاني داعترضاتو جوابونه کړي دي او ویلي یې دي د

معاذ رضی اللہ عنہ، چي کله یمن ته تلی نو دیوه زور ځواکي واکمن په توگه نه بلکي دیو معلم او مفتي په توگه تللی دی، څوک، چي دا فکر کوي ددغه حدیث تعلق دقضا او واکمنۍ سره دی دافتا سره تعلق نه لري دا فکر بېخي درست نه دی ځکه دبخاري شریف په یوه روایت کي راځي:

۶۲۳۷ - عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ بِالْيَمَنِ مُعَلِّمًا وَأَمِيرًا فَسَأَلْنَا عَنْ رَجُلٍ تُوْفِيَ وَتَرَكَ ابْنَتَهُ وَأَخْتَهُ فَأَعْطَى الْإِبْنَةَ التَّصَفَّ وَالْأَخْتَ التَّصَفَّ. (۱)

ژباړه: اسود بن یزید رضی اللہ عنہ فرمایي: مور ته معاذ رضی اللہ عنہ دامیر او معلم په توگه راغلی نو مور دیوه کس په اړه پوښتنه ځني وکړه، چي وفات سوی وي او ترشایي یوه خور او یوه لور پاته وي، چي میراث یې څنگه وپشل کېږي؟ معاذ رضی اللہ عنہ په جواب کي راته وویل: نیم مال یې دلور دی او نیم مال یې دخور دی.

پورتنی روایت ته که وکتل سي نو معاذ رضی اللہ عنہ دیوه مفتي په توگه خلکو ته جواب ورکړی دی او کوم دلیل یې هم نه دی ورته بیان کړی او نه هغو ددلیل غوښتنه کړې ده او بیا د معاذ رضی اللہ عنہ دغه فیصله هم قبوله سوې ده. معاذ رضی اللہ عنہ که څه هم په ښکاره دلیل نه دی بیان کړی خو د معاذ رضی اللہ عنہ

معاذ رضی اللہ عنہ کوم حدیث، چي اصحابانو رانقل کړی دی په هغو کي څوک متهم، کذاب او مجروح نسته. همدا ډول ابن القیم دغه حدیث دخطیب بغدادی په حواله دیوې بلي طریقې څخه هم رانقل کړی دی او ویلي یې دي: عن عبادة بن نسي عن عبدالرحمن بن غنم عن معاذ... او بیا یې لیکلي دي: وهذا اسناد متصل ورجاله معروفون بالثقة. نوموړی عالم دپورتنی تحقیق په تعقیب زیاتوي: دغه حدیث دامت دتلقی بالقبول په وجه هم ددې جوگه دی، چي په استدلال کي دي وکارول سي. اعلام الموقعین، ج: ۱، ص: ۱۷۵، تر، ۱۷۶. نیوکه کونکی او دغه فکر کونکی مولانا محمد اسماعیل سلفي رحمته اللہ علیہ دی، تحریک ازادي فکر، ص: ۱۴۰.

۱: بخاري، کتاب الفرائض، باب الميراث، ج: ۲، ص: ۹۹۷، ح: ۶۲۳۷.

فیصلی دقرآن او حدیث سره مطابقي وې حُکمه تاسو د معاذ رضی اللہ عنہ یوې بلي فتوا ته وگورئ، چي هلته ده مبارک درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حدیث رانقل کړی دی دده مبارک دغه فتوا په لاندي ډول ده:

عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدَّبَلِيِّ قَالَ كَانَ مُعَاذٌ بِالْيَمَنِ فَارْتَمَعُوا إِلَيْهِ فِي يَهُودِيٍّ مَاتَ وَتَرَكَ أُمَّتًا مُسْلِمًا فَقَالَ مُعَاذٌ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ الْإِسْلَامَ يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ قَوْلُهُ (١).

ژباړه: ابي الاسود ديلمی ويلي دي، چي معاذ رضی اللہ عنہ په يمن کي يوه مسئله ديهودي په اړه بيان کړه، چي هغه مړ سوی و او ترشايې ورور مسلمان پاته سوی و په اړه يې داپوښتنه راپورته سوې وه، چي دغه مسلمان ديهودي په مال کي ميراث وړلای سي که يا؟ معاذ رضی اللہ عنہ وفرمايل: ما درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه اورېدلي دي، چي اسلام زيادت کوي کمښت نه کوي نو حُکمه زما څېړنه او فکر دادئ، چي دمسلمانۍ په وجه بايد څوک دميراث څخه محروم نه سي، بالاخره معاذ رضی اللہ عنہ مسلمان ته ديهودي ورور ميراث ورکړ. (٢)

په پورتني روايت کي معاذ رضی اللہ عنہ داسي حدیث په دليل کي ووايه، چي دميراث دموضوع سره هيڅ اړه نه لري، داچي ده مبارک داسي حدیث وایه دا دده خپل اجتهاد او څېړنه وه خو بيا هم ديمن خلکو هغه قبول کړ.

١: مستداحمد، ج: ٥، ص: ٢٣٠، او ١٣٦، ح: ٢١٠٤٥، واخرجه الحاكم رحمته اللہ علیہ وقال صحيح الاسناد لم يخرجاه، وقال الذهبي رحمته اللہ علیہ صحيح، مستدرک حاکم، ج: ٤، ص: ٣٤٥.

٢: پاته دي نه وي، چي دا د معاذ رضی اللہ عنہ خپل تحقيق او فکر و که نه نو دجمهورو اصحابو رضی اللہ عنہم او فقهانو له انده مسلمان دکافر څخه ميراث نه سي وړلای حُکمه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمايي: لا يرث المسلم من الكافر.

په مسند احمد او معجم طبراني کي یو بل روایت هم راځي:

۲۱۰۶۳ ... أَنْ مُعَاذًا قَدِيمَ عَلَى الْيَمَنِ فَلَقِيَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ حَوْلَانٍ ... فَسَلَّمَتْ عَلَى مُعَاذٍ ...
فَقَالَتْ مَنْ أَرْسَلَكَ إِلَيْهَا الرَّجُلُ قَالَ لَهَا مُعَاذٌ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ
الْمَرْأَةُ أَرْسَلَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنْتَ رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ أَفَلَا تُخْبِرُنِي يَا رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهَا مُعَاذٌ سَلِّبْنِي عَمَّا
شِئْتِ... (۱)

ژباړه: کله، چي معاذ رضي الله عنه یمن ته راغلی نو دخولان قوم څخه یوه ښځه ورته راغله سلام یې ورته ووايه او بیا یې ځني وپوښتل: اې سرپه! ته چا راږېږلی یې؟ معاذ رضي الله عنه ورته وویل: زه دالله ﷻ رسول ﷺ راږېږلی يم، ښځي ورته وویل: ایا ته رسول الله ﷺ راږېږلی یې؟، دالله ﷻ درسول ﷺ استازی یې؟، اې دالله ﷻ درسول استازی؟ ته موږ ته ددین احکام نه راښيي معاذ رضي الله عنه ورته وویل: زما څخه دهر هغه شي په اړه پوښتنه وکړه، چي ستا خوښه وي؟.

دپورتني حدیث څخه معلومېږي، چي معاذ رضي الله عنه یوازي دوالي او واکمن په توگه یمن ته نه و لېږل سوی بلکي معاذ رضي الله عنه درسول الله ﷺ استازی او نماینده و، دده دنده دا وه، چي الهي احکام خلکو ته ورزده کړي، همدا لامل و، چي هغې ښځي دده څخه پوښتنه وکړه او ده ورته وویل، چي ته زما څخه دهر هغه شي په اړه پوښتنه کوه، چي ستا زړه غواړي.

۱: اورده الهیثمي في مجمع الزوائد، ج: ۴، ص: ۳۰۷، ۳۰۸، باب حق الزوج علي المرء وقال رواه احمد والطبراني من رواية عبد الحميد بن بهرام عن شهر وفيها ضعف وقد وثقا.

د پورتنی حدیث په آخره کي هغې بنځي دمعاذ رضی اللہ عنہ څخه پوښتلي دي ، چي پر بنځه باندي دخپل مېړه څه حقوق دي؟ معاذ رضی اللہ عنہ داسلام د اصولو مطابق جواب ورکړی دی او د جواب په ویلو سره یې دې ته کوم آیت یا حدیث د دلیل په توگه نه دی ویلی ، د دې څخه دامعلومیږي ، چي معاذ رضی اللہ عنہ یوازي دانتظامي چارو دسرتو رسولو لپاره نه و لېږل سوی بلکي معاذ رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دنماینده په توگه دیمن خلکو ته ورغلی و او دایې دنده وه ، چي خلکو ته دشریعت احکام ورزده کړي او خلک دده تقلید وکړي .

بله خبره لاداده ، چي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دمعاذ رضی اللہ عنہ په اړه داسي فرمایلي دي :

اعلمهم بالحلل والحرام.

ژباړه : په اصحابانو رضی اللہ عنہم کي ترټولو زیات په حلالو او حرامو ښه عالم معاذ رضی اللہ عنہ دی. (۱)

په بل ځای کي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دمعاذ رضی اللہ عنہ په اړه داسي فرمایلي دي :

انه یحشر یوم القیامة بین یدی العلماء نبذه. (۲)

ژباړه : الله جبار القادر به معاذ رضی اللہ عنہ دقیامت په ورځ داسي را وپاڅوي ، چي دعلم او قیادت به کوي او ددوی څخه به دومره مخکي وي څومره ، چي غشي ځي ، ځکه معاذ رضی اللہ عنہ نه یوازي ، چي دیمن خلکو دده تقلید کاوه بلکي نورو اصحابانو رضی اللہ عنہم هم دده تقلید کاوه .

۱: رواه النسائي ، والترمذي وابن ماجه باسناد صحيح حسنة ، وقال الترمذي : هو حديث حسن ، صحيح ، تهذيب الاسماء واللغات للنووي رحمته اللہ علیہ ، ج : ۱ ، ص : ۹۹ .
 ۲: أخرجه احمد في مسنده عن عمر رضی اللہ عنہ وفي رواية برثوة والرثوة والنبذة كلاهما رمية سهم . الفتح الرباني ، ج : ۱ ، ص : ۳۵۲ .

۲۱۰۵۲ - ... عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ الْخَوْلَانِيِّ قَالَ أَتَيْتُ مَسْجِدَ أَهْلِ دِمَشْقَ فَإِذَا خَلَقَةٌ فِيهَا كُھُولٌ مِنْ أُمَّتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (وفي رواية كثير بن هشام فاذا هي ثلاثين كهلا من اصحاب رسول الله ﷺ) وَإِذَا شَابُ فِيهِمْ أَكْثَلُ الْعَيْنِ بَرَأَتْ الثَّنَائِيَا كُلَّمَا اخْتَلَفُوا فِي شَيْءٍ رَدُّوهُ إِلَى الْفَتَى فَتَى شَابُ قَالَ قُلْتُ لِمَ لَجَلِسٍ لِي مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ... (۱)

ژباړه : ابو مسلم خولاني وايي: زه د دمشق دخلكو مسجد ته ورغلم كه مي كتل په دې مسجد كي يوه ډله سپين پيري اصحابان ﷺ ناست وه ، په يوه روايت كي راغلي دي ، چي دېرش تنه سپين پيري اصحابان ﷺ ناست وه ، ناخپه مي يو ځوان وليدئ ، چي سترگي يې توري وي غابونه يې سپين وه ځلېدل ، كله ، چي به د اصحابانو ﷺ په يوه مسئله كي اختلاف سوه نو دغه ځوان ته به يې رجوع كول ، دغه ځوان به فيصله وركول ، ما د څنگ د يوه ملگري څخه پوښتنه وكړه ، چي دا څوك دئ؟ هغه ملگري راته وويل : دا معاذ بن جبل ﷺ دئ.

تاسو وگوري معاذ بن جبل ﷺ داسي يو څوك و ، چي ويوې ډلي اصحابانو ﷺ دده تقليد كاوه او ده به يې اختلافي مسئلې ورفيصله كولې.

ديوه بل روايت الفاظ داسي راغلي دي :

اذا اختلفوا في شئ اسندوه اليه وصدروا عن رايه. (۲)

ژباړه : كله ، چي به د دوى ترمنځ كومه اختلافي مسئله راغلل نو دغه مسئله به يې معاذ ﷺ ته سپارل او دده رايه به يې قبلول.

۱: مسند احمد ، مرويات معاذ بن جبل ، ج : ۲۱۰۵۲ ، ج : ۵ ، ص : ۲۳۶

۲: مسند احمد ، مرويات معاذ بن جبل ، ج : ۵ ، ص : ۲۳۳

لنډه داچي معاذ رضي الله عنه دهغه بنو علماوو او فقهاوو له ډلي څخه دئ ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم خپله ورته (اعلم بالحلال والحرام) ورته ويلي دي او خپله اصحابانو رضي الله عنهم هم دده تقلید کړی دئ. کله ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم معاذ رضي الله عنه یمن ته و لېږی نو د قضاء څخه نیولې بیا تر پوره تعلیم ، افتاء او نور مسؤلیتونه یې ده ته حواله کړل ، رسول الله صلى الله عليه وسلم د یمن پر خلکو لازم وگڼل ، چي دده اطاعت وکړي او د یمن خلکو هم داسي وکړل دده تقلید یې وکړ ، همدا د شخصي تقلید حقیقت دئ.

څلورم نظیر :

په سنن ابوداود کي روایت دئ :

۳۶۸ - ... عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ قَالَ قَدِمَ عَلَيْنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ الْيَمَنِيَّ رَسُوْلُ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْنَا قَالَ فَسَمِعْتُ تَكْبِيْرَهُ مَعَ الْفَجْرِ رَجُلٌ أَحْسَبُ الصَّوْتِ قَالَ فَأَلْقَيْتُ عَلَيْهِ مَحَبَّتِي فَمَا فَارَقْتُهُ حَتَّى دَفَنْتُهُ بِالشَّامِ مَيِّتًا ثُمَّ نَظَرْتُ إِلَى أَفْئَةِ النَّاسِ بَعْدَهُ فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُوْدٍ فَلَزِمْتُهُ حَتَّى مَاتَ (۱)

حضرت عمرو بن میمون رضي الله عنه وایي : کله ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم معاذ رضي الله عنه یمن ته داستازي په توگه راو لېږی نو ما دسهار په لمانځه کي دده تکبیر واورېدئ ، چي اوازی یې ډک او دروند و نو زما مینه ورسره پیدا سوه او بیا دده مبارک دمرگ تر مهاله زه ځني جلا نه سوم تر داسي بریده ، چي ما په خپل لاس باندي په شام کي دفن کړ ، بیا په خلکو کي ښه عالم ولیدئ نو زه ابن مسعود رضي الله عنه ته راغلم او دمرگ تر مهاله پوري ځني جلا نه سوم .

۱: ابوداود ، باب اذا اخر الامام الصلوة عن الوقت ، ج : ۱ ، ص : ۶۲ ، ومسنند احمد ،

ج : ۵ ، ص : ۱۳۱

په پورتنی روایت کي د حضرت میمون رضی اللہ عنہ وینا ، چي زه د معاذ رضی اللہ عنہ سره ملگری وم تر هغه وخت پوري ، چي دی ژوندی و او بیا ، چي کله دی وفات سو نو ما ابن مسعود رضی اللہ عنہ ته حکه رجوع وکړه ، چي ابن مسعود رضی اللہ عنہ تر معاذ رضی اللہ عنہ وروسته ښه عالم و ، دده مبارک دغه وینا پردې باندي دلالت کوي ، چي لومړی باید هغه چا ته رجوع وکړل سي ، چي هغه تر ټولو ښه عالم وي تر هغه وروسته بیا هغه چا ته رجوع وکړل سي ، چي تر پاته خلکو ښه عالم وي مطلب داچي میمون رضی اللہ عنہ یوازي د معاذ رضی اللہ عنہ په ژوند کي ابن مسعود رضی اللہ عنہ ته هیڅ رجوع نه کول د مسائلو زده کړه یې یوازي د معاذ رضی اللہ عنہ څخه کول داچي میمون رضی اللہ عنہ یوازي د معاذ رضی اللہ عنہ تقلید کوي او ابن مسعود رضی اللہ عنہ ته دده په ژوند کي نه ورځي همدا د شخصي تقلید معنا ده .

څو بېلابېل مثالونه

۵ : د اصحابانو رضی اللہ عنہم په څېر ډېرو تابعینو هم تقلید کړی دی ځینو تابعینو یو صحابي د ځان لپاره مقتدا گرځولی دی او ځینو بیا بل صحابي د ځان لپاره مقتدا گرځولی دی او دوی مبارکانو یې شخصي تقلید کړی دی لکه ، چي امام شعبي رضی اللہ عنہ فرمایي :

من سره ان یاخذ بالوثیقة فی القضاء فلیاخذ بقول عمرو رضی اللہ عنہ (۱)

ژباړه : که څوک په دې خوشالیري ، چي په قضا کي وثیقه واخلې نو د عمرو رضی اللہ عنہ قول دي ټینګ ونیسي .

۶ : حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرمایي :

۱ : اعلام الموقعین لابن القيم ، ج : ۱ ص : ۱۵

إذا اختلف الناس في شيء فانظروا ما صنع عمر فخذوه به. (۱)

ژباړه : کله ، چي دخلکوپه کومه مسئله کي اختلاف پیدا سي نو و دي گوري ، چي عمر رضي الله عنه په دغه اړه څه کړي دي همدغسي دي وکړي .

۷ : د ابراهيم نخعي په اړه اعمش رضي الله عنه ليکي :

انه كان لا يعدل بقول عمر رضي الله عنه وعبدالله رضي الله عنه اذا اجتمعا فاذا اختلفا كان قول عبدالله رضي الله عنه اعجب اليه . (۲)

ژباړه : ابراهيم نخعي رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه او عبدالله رضي الله عنه په قول عمل کاوه کله ، چي به دوی دواړه سره متفق وه خو کله ، چي به يې په منع کي اختلاف پېښ سو نو د ابراهيم نخعي رضي الله عنه د عبدالله رضي الله عنه په قول عمل کول خوښ وه .

۸ : حضرت ابوتميمه رضي الله عنه فرمايي :

قدما الشام فاذا الناس مجتمعون يطيفون برجل ، قال قلت من هذا ، قالوا هذا افقه من اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم هذا عمر والبكائي رضي الله عنه . (۳)

ژباړه : موږ شام ته راغلو که موکتل خلک پريو کس باندي شاوخوا راټول دي او پراگرځي ، دی وايي ، چي ماديوه چا څخه پوښتنه وکړه ، چي دا کس څوک دی؟ دوی راته وويل : دا په ژونديو اصحابانو کي ترټولو ښه فقيه دی .

۹ : امام محمد بن جرير طبري رضي الله عنه فرمايي :

لم يكن احد له اصحاب معروفون حرروا فتياه ومذاهبه في الفقه غير ابن مسعود رضي الله عنه وكان يترك مذهبه وقوله لقول عمر رضي الله عنه وكان لا يكاد يخالفه في شيء من مذاهبه ويرجع

۱: اعلام الموقعين لابن القيم ، ج : ۱ ص : ۱۵

۲: اعلام الموقعين لابن القيم ، ج : ۱ ص : ۱۳ ، ۱۴

۳: اعلام الموقعين لابن القيم ، ج : ۱ ص : ۱۴

من قوله الي قوله وقال الشعبي كان عبدالله لا يفت ، وقال : ولو فتت عمر لفتت
عبدالله. (۱)

ژباړه : دابن مسعود رضي الله عنه پرته بل څوک داسي نسته ، چي دومره ډېر
شاگردان دي يې وي ، فتاواوي او فقهي مذاهد دي يې مدون سوي وي
، سره ددې ، چي ابن مسعود رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه دومره تقلید کاوه
، چي خپله وينا يې د عمر رضي الله عنه دوينا په مقابل کي پرېښوول په هيڅ شي
کي يې ورسره مخالفت نه کاوه ، امام شعبي رحمته الله عليه فرمايي : ابن
مسعود رضي الله عنه قنوت نه لوستی ، که عمر رضي الله عنه لوستلی وای نو ده هم
خامخا لوستی .

پورته ، چي بيان سوه دا ټول دشخصي تقلید مثالونه وه البته يوه خبره
ديادولو وړ ده هغه دا چي تقلید دمقلد په اعتبار درجې لري ، ددغه
درجو په اعتبار سره کله داسي ، چي يو مقلد سره ددې ، چي دخپل امام
تقلید کوي مگر بيا هم په ځينو مسائلو کي ورسره اختلاف کوي ، دې ته
هم شخصي تقلید ويل کېږي لکه ځيني حنفي مشايخ ، چي دامام
ابوحنيفه رحمته الله عليه په خلاف يې ځيني ځايونه فتوا ورکړې ده ، خو بيا هم
دوی ته دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه مقلدين ويل کېږي ، ددې خبري پوره
تفصيل به انشاء الله وروسته راسي . دپورتنيو خبرو په نظر کي
نيولوسره ويلای سو ، چي ابن القيم رحمته الله عليه دتقلید په وړاندي ، چي
داصحابانو رضي الله عنهم او تابعينو دا اختلافاتو کوم مثالونه وييلي په هغو سره
زمور استدلال نه اغېزمن کېږي. (۲)

۱: اعلام الموقعين لابن القيم ، ج : ۱ ص : ۱۶

۲: علامه ابن القيم رحمته الله عليه ، چي دتقلید په خلاف کوم اوږد بحث کړی دی او زياتي
نيوکي او اعتراضونه يې باندي وارد کړي دي ددغه اعتراضونه لپاره پوره تفصيل

حاصل داچي ڊپورٽنيو روايتونو څخه داخبره په ثبوت رسيږي ،چي
داصحابانو ﷺ په زمانه کي په دواړه تقلیدونو يعني په شخصي او
مطلق دواړو سره عمل سوی دئ ، داچي دوی مبارکانو دواړه ډوله
تقلید کړی دئ نو حقیقت هم دادئ ،چي هغه کس ،چي داصل په اعتبار
سره دقرآن او حدیث څخه مستقيما دمستلو استنباط نه سي کولای هغو
ته دا جایزه او صحیح ده ،چي دواړه ډوله تقلید وکړي ځکه حضرت شاه
والي الله محدث دهلوي رحمته الله عليه ليکي :

وليس محله فيمن لايدن الا بقول النبي ﷺ ولايعتقد حلالا الا ما احله الله ورسوله
ولاحراما الا ما حرم الله ورسوله لكن لما يكن له علما بماقاله النبي ﷺ ولابطريق الجمع
بين المختلفات من كلامه ولابطريق الاستنباط من كلامه اتبع عالما راشدا علي انه مصيب
فيما يقول ويفتي ظاهرا متبع سنة رسول الله ﷺ فان خالف مايطننه اقلع من ساعته من
غير جدال ولا اصرار فهذا كيف ينكره احد مع ان الاستفتاء ولافتاء لم يزل بين المسلمين
من عهد النبي ﷺ ولا فرق بين ان يستفتي هذا دائما او يستفتي هذا حيناً وذلك حيناً بعد
ان يكون مجتمعا علي ماذكرناه (۱)

ژباړه : کوم څوک ،چي د تقلید په اړه بد وایي دهغه اطلاق پر هغه چا نه
کېږي ،چي د الله ﷻ اور رسول الله ﷺ د ویناوو پرته د بل چا قول حجت
او دلیل نه مني ، عقیده یې داوي ،چي فقط کوم څه ،چي الله ﷻ او
رسول ﷺ حلال کړي دي هغه حلال دي او فقط کوم څه ،چي الله ﷻ او

لرونکي او قناعت ورکونکي جواونه یې دهر جز لپاره په ج : ۲ ص : ۴ تر ۶ پوري په
انهارالسکن کي وگورئ ، چي داعلاء السنن مقدمه ده . همدا ډول وگورئ : الفائده
الثالثة دمولانا حبيب احمد کيرانوي تالیف ، ط : کرا ، چي ، کال : ۱۴۷۸
۱ : حجة الله البالغة ، ج : ۱ ، ص : ۵۶ ، ط : مکتبه سلفية لاهور ، نېټه : ۱۴۶۵ هـ ، عقد
الجيد ، ص : ۳۹ ، ط : مجتبابي ، دهلی ، نېټه : ۱۴۴۴ هـ

دهغه رسول ﷺ حرام کړي وي هغه حرام دي مگر داچي درسول الله ﷺ احاديث ورته معلوم نه وي ، نه درسول الله ﷺ دمتعارضو احاديثو په تطبیق پوهیږي ، نه درسول الله ﷺ دا احاديثو څخه دمسائلو داستنباط په طریقه پوهیږي نو ځکه دیوه داسي عالم تقلید وکړي ، چي هدایت لاره یې خپله کړې وي او په ښکاره دستتو متبع وي نوموړی کس دي دده عالم اتباع او پیروي ځکه وکړي ، چي دده په آند نوموړی عالم حق ته رسېدلی وي او دده په گومان نوموړی عالم پر هدایت او دستت متبع وي خو کله ، چي دده دغه گومان غلط ثابت سو نو دڅه جنک جگړې پرته دده د تقلید څخه لاس واخلي ، د داډول تقلید څخه څنگه انکار وکړل سي ؟ لکه دفتوا او فتوا ورکولو سلسله ، چي درسول الله ﷺ د زمانې څخه راپیل ده ، کله ، چي پوښتنه کول جایز سوه نو بیا په دې کي هیڅ فرق نسته ، چي یو کس دیوه خاص عالم څخه پوښتنه کوي ، چي ورته شخصي تلقید ویل کیږي او داچي کله دیوه عالم ، څخه پوښتنه کوي او کله بیا په بله مسئله کي دبل عالم څخه پوښتنه کوي ، چي ورته مطلق تقلید وویل سي . البته دا خبره لازمي ده ، چي په پوښتل سوي عالم کي به پورته ذکر سوي شرطونه موجود وي .

شخصي تقلید ته اړتیا

اصلاً د شخصي او مطلق دواړو تقلیدونو څخه په یوه باندي عمل کول جایز دي ، خو داچي الله ﷻ ددې وروستی . زمانې پر علماوو باندي خپل خاص رحمت کړی دی ، دوی ته یې داسي ذکاوت ، فکر او پوهه ورکړې ده ، چي دمعاصري زمانې بدلېدونکي حالات درک کولای سي او نظر ورباندي ورکولای سي ، دوی دیوه ځواکمن مصلحت پر بنسټ

باندي داسي پرېکړه کړې ده ،چي په دواړه ډوله تقلیدونو کي دي یوازي په شخصي تقلید عمل وکړل سي يعني داچي کله مقلد دیوه امام خبره عملي کوي او کله دبل امام خبره عملي ددې پرځای دي دیوه امام تقلید دي وسي .

اوس پوښتنه داده ،چي دغه ځواکمن مصلحت نو څه شي دی؟ دپورتنۍ پوښتنې په جواب کي باید لومړۍ داخبره وسي او په ذهن کي وساتل سي ،چي خواهش پرستي هغه سخته او ناوړه گناه ده ،چي ډېر وخت انسان تر کفره پوري رسوي ، همدا لامل دی ،چي په قرآنکریم کي په بېلابیلو ځایونو کي پر دې خبره باندي ټینګار سوی دی ،چي انسان باید په کلکه دخواهشت پرستي څخه ځان وساتي ، دقرآنکریم په ډېرو آیاتونو او احادیثو کي ددې خبري تلقین ورکړل سوی دی ،چي تاسو باید دخواهش پرستي څخه ځانونه وژغورئ .

دخواهش پرستي څخه یو ډول داهم ده ،چي یوڅوک بداو گناه حرام بولي مگر دخواهش پرستي په وجه په دغه گناه او حرام کارلاس پوري کوي دا ډول خواهش پرستي که څه هم لویه گناه ده مگر یوه ورځ نه یوه ورځ انسان پر خپله گناه باندي پښېمانه کېږي او توبه ایستونکی جوړیږي .

دخواهشت پرستي دوهم ډول دادی ،چي انسان دخواهشت پرستي په غلامۍ کي تر داسي بریده ورسېږي ،چي حلال حرام وبولي او حرام حلال وبولي او ددین څخه دلوبو گین جوړ کړي ، بنسکاره خبره ده ،چي دخواهشت پرستي دغه دوهم صورت زیات دروند او سخت تاوان لرونکی دی .د فقه شریفی علماوو ثابته کړې ده ،چي دخلکو دیانت ورځ تربلي دتیت والي پر لوري ځي که دمطلق تقلید اجازه ورکړل سي نوډېر خلک به په قصده او ډېر خلک به دناپوهۍ په وجه په خواهشت

پرستی اخته سي. د مثال په ډول دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب د بدن څخه په وینه وتلو باندي اودس ماتیري او دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب د بدن څخه په وینه وتلو باندي اودس نه ماتیري ، که ، چیري د مطلق تقلید اجازه ورکړل سي نو یوکس به دگرمی په موسم کي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په مذهب وي په وینه سره به اودس ماتوي او نوی اودس به تازه کوي ، د یخنی په موسم کي به دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ په مذهب وي په وینه سره به اودس نه ماتوي او نوی اودس به نه تازه کوي ، بې اودسه به پرلمانځه دریري ، همدا ډول دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ مذهب دادی ، چي که دیوچا پر بنځه باندي لاس ولگېدی اودس یې مات دی او دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب ددغه کس اودس نه دی مات. اوس خواهشت پرست یا ناپوه انسان به دخپلي اسانی په وجه په دغه ځای کي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په مذهب وي ، دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ له نظره به بې اوسه پرلمانځه باندي ودریري ، مطلب داچي دکوم امام قول ، چي ده ته اسانه وي هغه به عملي کوي او دکوم امام قول ، چي ده ته گران وي دهغه څخه به مخ اړوي همدا ډول به دده نفس دهغه امام ، چي دده د طبیعت سره یې قول سم دی دهغه د قول پر صحت به شاهدي ورکوي ، ددغه کار په کولو سره به نوموړی کس په غیر شعوري ډول په خواهشت پرستی اخته سوی وي او شرعي احکام به دنفساني خواهشات تابع محض گرځېدلي وي ، که خدای مه کړه داسي وسي نو دداسي کړني په حرمت کي دمسلمان امت څخه هیچا اختلاف نه دی کړی ، علامه ابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ دنوموړي کار خرابي په گوته کوي او فرمایي :

وقد نص الامام احمد وغيره ان ليس لاحد ان يعتقد الشيء واجبا او حراما ثم يعتقد غير واجب او حراما ، ثم يعتقد غير واجب او محرم بمجرد هوا ، مثل ان يكون طلبا لشفعة الجوار يعتقدها اها حق له ثم اذا طلبت منه شفعة الجوار اعتقدها اها ليس ثابتة او مثل من

يعتقد اذا كان اخا مع جد ان الاخوه تقاسم الجد فاذا صار جدا مع اخ اعتقد ان الجد لا تقاسم الاخوة... فمثل هذا ممن يكون في اعتقاده حل الشئ وحرمة ووجوبه وسقوطه بسبب هواه هو مذموم مجروح خارج عن العدالة وقد نص احمد وغيره علي ان هذا لا يجوز.^(۱)

ژباړه: امام احمد او نورو داخبره څرگنده کړې ده، چې چاته ددې خبرې اجازه نسته، چې شی دي واجب یا حرام وبولي او بیا دي دنفسي هوا په غوښتنه هغه شی نه واجب او نه حرام وبولي، د مثال په ډول کله، چې نوموړی کس د چا څخه د شفع غوښتنه کوي نو دی دامام ابو حنیفه رضی الله عنه مذهب اختیاروي، چې شفع دده حق دی او که دده څخه چا د شفع غوښتنه وکړه نو دی دامام شافعي رضی الله عنه مذهب اختیاروي، چې د شفع حق ثابت نه دی. او یاد اچي که دیو سړي ورور مړ سي او نیکه یې هم ژوندی وي نو دده دا عقیده وي یعنی دهغه مذهب پیروان وي، چې ورور د نیکه سره میراث وړلای سي او که دی خپله نیکه وي لمسی یې مړ سي نو دده دا عقیده وي یعنی دهغه مذهب پیروان وي، چې د نیکه سره ورور میراث نه سي وړلای داسي کړنه یعنی داچي دنفسي خواهشاتو په سبب دیو شي حلالوالی یا حرام والی ثابتوي او یا دیو شي دوجوب او جواز حکم کوي داسي کړنه بده، غلطه او دعدالت څخه دباندې کړنه ده، امام احمد او داسي نورو علماوو په همدغه خبره سره تصریح کړې ده او داکاریې ناجایز گڼلی دی. په بل ځای کي لیکي:

^۱: الفتاوى الكبرى لابن تيمية رضی الله عنه، ج: ۲، ص: ۲۳۷، ط: دارالكتب الحديث مصر، التزام مذهب والمسائل التي يذكر فيها وجهان.

يكونون في وقت يقلدون من يفسده وفي وقت يقلدون من يصححه بحسب الغرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الائمة.

ژباړه : داسي خلک يو وخت د داسي امام تقلید کوي ، چي نکاح فاسدوي او بل وخت بيا د داسي امام تقلید کوي ، چي نکاح صحيح کوي دخپل نفسي هوا په وجه باندي داسي کړنه د ټولو امامانو په آند نه ده جايزه.

خو کړنې وروسته ليکي:

ونظير هذا ان يعتقد الرجل ثبوت شفعه الجوار اذا كان طالبا لها وعدم ثبوتها اذا كان مشتريا فان هذا لا يجوز بالاجماع وكذا من صحة ولاية الفاسق في حاله نكاحه وبني علي فساد ولايته حال طلاقه لم يجز ذلك باجماع المسلمين ، ولوقال المستفتي المعين انا لم اكن اعرف ذلك وانام اليوم التزم ذلك لم يكن ذلك لان ذلك يفتح باب التلاعب بالدين وفتح الذريعة الي ان يكون التحليل والتحریم بحسب الالهواء. (۱)

ژباړه : د دې مثال داسي دئ لکه يوسړی ، چي د شفع دعوه کوي نو د شفع پر ثبوت باندي عقیده لري خو کله ، چي بيا رانيونکی وي نو بيا د شفع دنه ثبوت عقیده لري ، دا کار دامت په اجماع سره حرام اوناروا دئ ، همدا ډول کوم سړی ، چي دنکاح د قيام پر مهال د فاسق ولايت جايز بولي خو کله ، چي مغلظ طلاق حني واقع سي نو بيا د فاسق ولايت بې حايه بولي او نکاح فاسده بولي ، دا کار دامت په اجماع سره حرام اوناروادئ او که کوم مستفتي ووايي ، چي دغه نوي لاره ماته پنخوا معلومه نه وه اوس معلومات راته وسوزه اوس عقیده ورته لرم دا خبره هم دمنلوړ نه ده ځکه په داسي کړنه سره د دې لاره خلاصیږي ، چي په

۱: ایضا فتاوی ابن تیمیمه ، ج : ۲ ص : ۲۸۵ ، ۲۸۶ ، فیمن تزوج امرأة بولاية فاسق .

دین خلک بازی و کړي او ددې ذریعه جوړه سي ، چي حلال او حرام د هوا پر بنسټ باندي صورت ونیسي .

حاصل داچي دخپل نفساني خواهشاتو پر بنسټ یو شی ته کله حلال او کله حرام ویل او یا دخپل ځاني گټي په وجه باندي کله مذهب منل او کله نه منل لوی جرم او سخته گناه ده آن تردې ، چي هیڅوک ورته روا او جایز کار نه وایي .

که څه هم په دې اړه زیات نصوص راغلي دي او د علماوو څرگندوني هم په دې اړه خورا زیات دي خو مور د لته یوازي دابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ په ویناوو باندي بسنه وکړه ځکه کوم کسان ، چي تقلید ته جایز کار نه وایي هغه هم دابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ علمیت او لوړ منزلت پیژني ، که څه هم ابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ خپله هم شخصي تقلید نه مني مگر دا وایي ، چي څوک دخپلو خواهشاتو په وجه کله یوه مذهب ته ځي او کله بل مذهب دا کار د ټول امت په اجماع سره جایز نه دی .

څرنگه ، چي د اصحابانو رضی اللہ عنہم او تابعینو په زمانه کي د الله جبار مکرر وېره زیاته وه په هغه وخت کي مطلق تقلید جایز و ، ځکه په هغه وخت کي دا وېره نه وه ، چي خلک دي دخپلو ځاني خواهشاتو په وجه کله یو شی حلال وبولي او کله دي یې حرام وبولي یعنی داچي کله دي دیوه مجتهد خبره ومني او کله دي دبل مجتهد خبره ومني ، په هغه وخت کي پر مطلق تقلید باندي هیڅ بندیز نه و کوم چا ، چي به مطلق تقلید کاوه هیچا بد نه باندي ویل ، کله ، چي ددې وروستی زمانې فقهاوو ولیدل ، چي دخلکو دیانت پر کمېدو دی ، ورځ تربلي خلک دخپلو خواهشاتو تابع کېږي ، پر خلکو باندي خواهشات غالبه کېږي نو ځکه دغه فقهاوو دیوه انتظامي مصلحت په وجه باندي دا پرېکړه وکړه ، چي شخصي تقلید دي لازم سي او مطلق تقلید دي پاته کړل سي یعنی مطلق تقلید

دي جايز نه سي که شه هم دغه پرپکړه يوه شرعي فتوا نه ده بلکي ديوه انتظامي مصلحت پر بنسټ دغه پرپکړه سوې ده.

د شخصي تقليد دوجوب وجهه د صحيح مسلم شارح شيخ الاسلام علامه نووي رحمته الله عليه داسي ليکلي ده:

ووجهه انه لوجاز اتباع اى مذهب شاء لافضي الي ان يلتقط رخص المذاهب متبعا هواه ويتخير بين التحليل والتحريم والوجوب والجواز وذلك يودي الي اخلال ربه التكليف بخلاف العصر الاول فانه لم تكن المذاهب الوافيه باحكام الحوادث مهذبة وعرفت فعلى هذا يلزمه ان يتجهد في اختيار مذهب يقلده علي التعين^(۱).

ژباړه: د شخصي تقليد دوجوب وجهه داده، چي که ددې اجازه ورکړل سي، چي هر سړي دي دخپلي خوښي جواب سوې مسئله رااخلي په هر مذهب کي، چي دده د طبيعت سره سم حل سوې وي په هغه دي عمل کوي نو خلک به دخپلو نفساني هواوو تابع وگرځي، حالوالی، حراموالی، جواز او وجوب اختيار به دخلکو په لاس کي سي کوم شی، چي په هر مذهب کي اسانه و هغه به عملي کوي او کوم شي، چي گران وي هغه به نه کوي، په لومړيو وختو کي مطلق تقليد حکم جايز و، چي په هغه وختو کي زيات نوي مسائلې نه وي حل سوي نو بناءً په اوس وخت کي لازمي ده، چي هر څوک شخصي تقليد وکړي.

علامه نووي رحمته الله عليه په خپله ليکنه کي ويلي دي، چي که دمطلق تقليد ښکاره اجازه خلکو ته ورکړل سي نو خلک به دخپل طبيعت مطابق حلال، حلال بولي او حرام به دخپل طبيعت مطابق حرام بولي، د شرعي احکامو پابندي به ښخي له منځه ولاړه سي، دلابنه روښانتيا لپاره

^۱: المجموع شرح المذهب، للنووي رحمته الله عليه، ج: ۱ ص: ۹۱، ط: مطبعة العاصمة قاهره، مقدمه، فصل في اداب المستفتي، مسئله نمبر: ۳.

ویلاي سو، چي د اصحابانو رضي الله عنهم د زمانې څخه تر اوسه پوري په زرهاوو علماء او مجتهدین راغلي دي د هریو په مذهب کي داسي اسانتیاوي سته، چي دنورو په مذهبو کي بیا نه وي، همدا ډول ټول مجتهدین داسي نه دي، چي هیڅ غلطي ځني نه وي سوې بلکي د هریو په مذهب کي داسي څو مسئلې سته، چي د امت د جمهورو علماوو له نظره خلاف وي. که دمطلق تقلید دروازه خلاصه پرېښوول سي او خلکو ته اجازه ورکړل سي نو یقینا به خلک دمجتهدینو د مذهبونو څخه دخپلي خوښي مسئلې راټولي کړي او بیا به عمل په کوي نو یقینا به هغه خبره سي کومه، چي امام نووي رحمته الله علیه ورته اشاره کړې ده، د مثال په ډول دامام شافعي رحمته الله علیه پر مذهب باندي شطرنج کول جایز دي، همدا ډول عبدالله بن جعفر ته ددې خبري نسبت کېږي، چي دده له آنده موسیقي جایزه وه. (۱)

د حضرت قاسم رحمته الله علیه څخه روایت دی، چي دده په آند صوري تصویره جایز دي. (۲)

امام اعمش رحمته الله علیه ته ددې خبري نسبت کېږي، چي دده پر مذهب باندي په روژه کي خوله بندول د سپېدو څخه نه بلکي دلمر ختو څخه پیلیږي. (۳)

۱: انحاف السادة المتقين، للزبيدي رحمته الله علیه، ج: ۶، ص: ۴۵۸، ۴۵۸

۲: نووي شرح مسلم، ج: ۲ ص: ۱۹۹، باب صورة الحيوان.

۳: روح المعاني للالوسي، ج: ۲ ص: ۶۷، سورة بقره الاية ۱۸۷، د علامه الوسي رحمته الله علیه څخه داسي جمله رانقل سوې ده، چي ډېره دلچسپه ده: خالف الاعمش ولا يتبعه الا الاعمي.

حضرت عطاء بن ابي رباح رضي الله عنه فرمايي: که داختر ورغ دجمعي دورخي سره برابر سي نو په دغه ورغ باندي دماپنين لمونخ نسته او نه دجمعي لمونخ سته بلکي تر مازديگر پوري هيخ لمونخ نسته. (۱)

دداود ظاهري رضي الله عنه او ابن حزم رضي الله عنه خخه داسي رانقل سوي دي ، چي شوک که دکومي بنخي سره نکاح کول غواړي نو دهغې بنخي کتل داسي جايز دي ، چي لوخه وي. (۲)

ابن سحنون رضي الله عنه او خه نورو علماوو ته ددې خبري نسبت کېږي ، چي ددوی له آنده دبنخي سره په دبره کي وطي کول جايز دي. (۳)

حاصل داچي که هر چا ته اجازه ورکړل سي ، چي مطلق تقليد وکړي نو ډېر خلک به داسي وي ، چي دخپل نفس دپيروی په وجه به هر هغه مسئله ، چي يې خوښه سي په هغه به عمل کوي بلکي دتولو مذهبونو خخه به اسانه ، اسانه مسئلې راټولي سي يو نوی دين او مذهب به خني جوړ سي او ددغه مذهب او دين بنسټ ايښودونکي به نفس او شيطان وي ، ددين خخه به دلوبو يوشی جوړ سي داسي کړنه دهیخ مذهب په رڼا کي جايزه نه ده لکه ، چي حضرت معمر رضي الله عنه فرمايي :

لو ان رجلا اخذ بقول اهل المدينة في استماع الغناء واتيان النساء في ادبارهن ، ويقول اهل مكة في المتعة والصرف ويقول اهل الكوفة في المسكر شر عباد الله. (۴)

۱: تهذيب الاسماء واللغات للنووي رضي الله عنه ، ج : ۱ ، ص : ۳۳۴.

۲: تحفة الاحوذلي للمبارکپوري ، ج : ۲ ، ص : ۱۷۰ ، فتح الملمه ، ج : ۳ ، ص : ۴۷۶.

۳: تلخيص الحبير للحافظ ابن حجر رضي الله عنه ، ج : ۳ ، ص : ۱۸۶ ، ۱۸۷.

۴: تلخيص الحبير للحافظ ابن حجر رضي الله عنه ، ج : ۳ ، ص : ۱۸۷ ، كتاب النكاح ، نمبر

۱۵۴۲ ، عقد الجيدو ص : ۲۲.

ژباړه: که یو څوک د موسیقۍ د اورېدلو او دښځو سره د لواطت اړونده د مدینې دخلکو څه خبرې ومني، د متعی او صرف اړونده دمکې دخلکو څه خبرې ومني، د منشیاتو اړونده دکوفې دخلکو څه خبرې ومني نو دغه کس به د الله ﷻ د شریرو بندگانو څخه وي.

همدا وجه ده، چې وروستیو فقهاوو شخصي تقلید لازمي گرځولی دی څو خلکو د دې لاره پیدا نه سي، چې حلال او حرام دخپلو طبیعتونو سره برابر وټاکي.

علامه عبدالرؤف مناري رحمته الله علیه په دې اړه خورا تفصیلي بحث کړی دی نوموړی عالم د دغه مسئلې اړونده ابن الهمام رحمته الله علیه قول رانقل کړی دی اولیکلي یې دي:

والغالب ان مثل هذا التزامات لكف الناس عن تتبع الرخص (۱)

ژباړه: غالبه داده، چې دغه التزامات له دې امله دي، چې خلک دنفسي غوښتنو پر بنسټ داسانیدو دلټولو څخه منع کړل سي.

علامه ابواسحاق شاطبي رحمته الله علیه په خپل کتاب الموافقات کې په دې اړه تفصیل واره بحث کړی دی او ویلي یې دي:

د بېلابیلو مذاهبو څخه اسانه شیان را جمع کول او بیا عمل په کول سخت ناروادی.

نوموړي عالم پر دغه موضوع باندي خورا زیات دلایل ویلي دي په لړ کې یې د مالکي مذهب دیوه مشهور عالم مازري رحمته الله علیه پېښه رانقل کړې ده، چې دده مبارک څخه پر یوه غیر مشهور قول باندي دفتوا غوښتنه وسوه ده نه ومنل او په جواب کې یې وویل:

۱: فیض القدير، شرح جامع الصغير للمناوي رحمته الله علیه، ج: ۱، ص: ۲۱۱

ولست ممن یحمل الناس علي غير المعروف المشهور من مذهب مالک رحمۃ اللہ علیہ واصحابه لان الورع قل ، بل کاد یعدم والتحفظ علي الديانات کذالك وكثرت الشهوات وكثر من يدعي العلم ويتجاسر علي الفتوي فيه فلو فتح لهم باب في مخالفت المذهب لاتسع الخرق علي الراقع، وهتكوا حجاب هية المذهب وهذا من المفسدات التي لاختفاء بها. (۱)

ژباړه: زه دهغو خلکو څخه نه یم ، چي خلک دې ته اماده کړم ، چي دامام مالک رحمۃ اللہ علیہ او دده دملگرو په غیر مشهورو اقوالو باندي عمل وکړي ځکه اوس خلک په تقوا کي کم راغلي دي بلکي تقوا بېخي له منځه تللي ده ، دديندارۍ دساتني احساس کم سوی دی ، دخلکو نفساني خواهشات زیات سوي دي ، دعلم دعوه کونکي زیات سوي دي ، په معاملاتوکي په فتوا ورکول کي تېز او دلاوره دي ، له همدې امله که دمالکي مذهب څخه دمخالفت دروازه خلاصه سي نو داصلاح ترهڅي به فساد ډېر سي ، دمذهب دویري (دبدبې) ، چي کومه پرده غورږدلې ده هغه به څیري سي ، دایو داسي فساد دی ، چي دخلکو څخه هیڅ پټ نه دی او نه څوک ځني منکر کېدای سي .

علامه شاطبي رحمۃ اللہ علیہ زیاتوي:

فانظر كيف لم يستجز وهو المتفق علي امامته الفتوي بغير مشهور المذهب ، ولايغير مايعرف منه بناء علي قاعدة مصلحية ضرورية ، اذ قل الورع والديانة من كثير ممن ينتصب لبث العلم والفتوي ، كما تقدم تمثيله فلو فتح لهم هذا الباب لانتحل عري المذهب بل جميع المذاهب. (۲)

۱: الموافقات للشاطبي ، ج : ۴ ، ص : ۱۴۶ ، كتاب الاجتهاد

۲: الموافقات للشاطبي ، ج : ۴ ، ص : ۱۴۶ ، ۱۴۷ ، كتاب الاجتهاد ، الطرف الاول ،

مسئله : ۳ ، فصل : ۵

ژباړه : تاسو وگورئ ! علامه مازري رحمۃ اللہ علیہ څنگه د مالکي مذهب په غیر مشهورو اقوالو باندې فتوا غلطه وبلل، دده مبارک دغه وینا د مصلحت او ضرورت د قاعدې پر بنسټ باندې ده ځکه د ډېرو هغو خلکو څخه تقوا او دیانت کم سوی دی، چې د علم او فتوا په نشر او خپراوي کې بوخت دي، لکه مخکي، چې یې مثالونه تېر سوه، که دوی ته د مالکي مذهب د باندې اجازه ورکړل سي نو نه یوازې مالکي مذهب بلکې ټول مذهبونه به له منځه ولاړسي.

ابن خلدون رحمۃ اللہ علیہ د شخصي تقلید د سببونو په اړه داسې لیکلي دي:

ووقف التقليد في المصارعة هؤلاء الاربعة ودرس المقلدون لمن سواهم وسد الناس باب الخلاف وطرقه لما كثر تشعب الاصطلاحات في العلوم ولما عاق عن الوصول الي رتبة الاجتهاد ولما خشى من اسناد ذلك الي غير اهله ومن لا يوثق برأيه ولا يدينه فصرحوا بالعجز والاعواذ وردوا الناس الي تقليد هؤلاء كل من اختص به من المقلدين وخطروا ان يتداول تقليدهم لما فيه من التلاعب. (۱)

ژباړه: په ټولونې نارونو کې د څلورو امامانو تقلید حصر کړل سوی دی، دنورو امامانو تقلید له منځه تللی دی، خلکو د څلورو امامانو سره دا اختلافاتو دروازه بنده کړې ده یو لامل یې دادی، چې د علومو اصطلاحات په لاس راوړل خورا پېچل سوي دي او دا جهاد تر بریده رسېدل گران کار جوړ سوی دی، بل لامل یې دادی، چې که دا جهاد لاره خلاصه سي نو د نااهله خلکو په لاس به اجتهاد ورسې، که داسې وسي نو داسې خلک به دا جهاد څخه گټه پورته کړي، چې دهغوی رایه او نظر د اعتماد وړ نه وي همدا لامل و، چې علماوو دا جهاد څخه عجز

۱: مقدمة ابن خلدون رحمۃ اللہ علیہ، ص: ۴۴۸، ط: مکتبة تجاریه کبر مصر، کتاب: ۱، باب: ۹، فصل: ۷.

اعلان کر، او خلک یې د خلورو امامانو شخصي تقلید ته را وبلل او دا یې هم خلکو ته وښوول، چي دوی دي مذهبهونه بدلول او رابدلول نه کوي يعني داچي کله يو مذهب انتخابوي او کله دي بل مذهب انتخابوي داسي دي نه کوي ځکه که داسي کړنه جايي سي نو په دين به دبازيو کولو سبب جوړ سي، حاصل داچي د اصحابانو رضي الله عنهم په زمانه کي شفافیت او صفوف زيات و په هغه وخت کي مطلق تقلید کېدی ځکه ددوی سره رسول الله صلى الله عليه وسلم د ملگرتيا فيوضات وه او ددوی نفسونه بېخي مغلوب وه په ځانگړي ډول په شرعي احکامو کي پر دوی باندي بېخي ددې وېره نه وه، چي دوی دي د خواهشاتو پيروي وکړي، همدا وجه وه، چي په هغه وخت کي شخصي او مطلق دواړه تقلیدونه جايي وه ځکه په هغه کي د نفسي خواهشاتو د پيروي وېره نه وه، وروسته، چي دغه وېره پيدا سوه نو تقلید يوازي په شخصي تقلید کي منحصر سو.

حقيقت دادی، چي که داسي نه وای سوي يعني يوازي د شخصي تقلید دلزوم پرېکړه نه وای سوي نو شرعي احکام به پر بې ساري ډولو باندي خرگند سوی وای په دين کي به داسي تفرق رامنځته سوی وای، چي حل به يې بيا ناشونی وای.

حضرت شاه ولي الله رحمته الله عليه ليکي:

واعلم ان الناس كانوا في المائة الاولى والثانية غير مجتمعين علي التقليد لمذهب واحد بعينه وبعد المائتين ظهر فيهم المتذهب للمجتهدين باعيانهم وقل من كان لا يعتمد علي مذهب بعينه وكان هذا هو الواجب في ذلك الزمان. (۱)

۱: الانصاف في بيان سبب الاختلاف، ص: ۵۷ تر ۵۹، باب: ۴، ط: مجتبائي، كال: ۱۹۳۵، اردو ترجمه والا.

ژباړه : پوه سئ! په لومړۍ اودوهمه پېړۍ کې خلک پر یوه مذهب باندې راغونډ نه وه تر دوو پېړیو وروسته دټاکلي مجتهد دتقلید رواج پیل سو تر داسې بریده ،چې ډېر کم خلک داسې پیدا کېدل ،چې دیوه مذهب تقلید به یې نه کاوه .

ځینو خلکو ته داسوال پیدا کېږي ،چې کوم شی داصحابانو په زمانه کې لازمي نه و اوس نوولي لازمي سي په دې اړه ده مبارک قناعت بخشه جواب ویلی دئ او فرمایلي یې دي :

قلت الجواب الاصلي هو ان يكون في الامة من يعرف الاحكام الفرعية من ادلتها التفصيلية ، اجمع علي ذلك اهل الحق ومقدمة الواجب واجبة ، فاذا كان للواجب طرق متعددة وجب تحصيل طريق من تلك الطرق من غير تعين ، واذا تعين له طريق واحد وجب ذلك الطريق بخصوصه ... وكان السلف لا يكتبون الحديث ثم صار يومنا هذا كتابة الحديث واجبة لان رواية الحديث لاسبيل لها اليوم الامعرفة هذه الكتاب وكان السلف لا يشتغلون باللغو واللغة وكان لسائهم عربيا لا يجتاجون الي هذه الفنون ثم صار يومنا هذا معرفة اللغة العربية واجبة لبعده العهد عن العرب الاول وشواهد ما نحن فيه كثيرة جدا وعلي هذا ينبغي ان يقاس وجوب التقليد لامام بعينه فانه قد يكون واجبا وقد لا يكون واجبا .

ژباړه : ددغه پوښتنې په جواب کې وایم ،چې په حقیقت کې خو باید په امت کې داسې وي ،چې شرعي احکام ددلایلو سره په تفصیلي ډول پېژني څو خلک مسائلي ځني زده کړي او بیا عمل په وکړي ، پردې خبره باندې دټول امت اجماع ده البته دواجب لپاره مقدمه هم واجب دي یعنی داچې که دواجب دادا لپاره ډیري لاري وي نو دیوې لاري په انتخاب سره دواجب غوښتنه پوره کېږي او که دواجب ادا لپاره یوه لاره وي نو دهمدې لاري لاسته راوړل هم واجب دي دمثال په ډول زمور اسلافو احادیث نه لیکل خو زمور په زمانه کې دا حدیثو لیکل واجب دي ځکه ددې پرته بله لاره نه پاته او نه دروايت لپاره بل مرجع کېدای سي

همداډول زموږ اسلاف په صرف ، نحو او دلغتو په علومو بوخت نه وه ځکه عربي ژبه دهغو مورنۍ ژبه وه ، دوی صرف ، نحو او داسي نورو علومو ته اړتیا نه درلوده مگر اوس د عربي ژبي زده کړه واجب گرځېدلې ده مگر موږ داسي نه یو ځکه موږ د عربو څخه ډېر لیري یو حتما پورتنیو فنونو ته اړتیا لرو .

ددې څخه دا معلومه سوه ، چي د زمانې تغیر او بدلون په وجو باتو کي هم بدلون راوستای یعنی داچي یو شی په یوه زمانه کي واجب نه وي وروسته بیا واجب سي لکه پورته ، چي یې مثالونه ذکر سول ددغه جملې څخه شخصي تقلید هم دی ، چي په تېره زمانه کي واجب نه و او اوس واجب گرځېدلی دی

شاه ولي الله رحمته الله علیه لیکي :

فاذا كان انسان جاهل في بلاد الهند وما وراء النهر وليس هناك عالم شافعي ولا مالكي ولا حنبلي ولا كتاب من كتب هذه المذاهب وجب عليه ان يقلد لمذهب ابي حنيفة رحمته الله عليه ويحرم عليه ان يخرج من مذهبه لانه حينئذ يخرج من عنقه ريقه الشريعة ويقي سدى مهملا ، بخلاف ما اذا كان في الحرمين .^(۱)

ژباړه : ک ، چيري کوم ناپوه کس په هندوستان او يا ماوراء النهر کي وي او هلته نه شافعي ، نه مالکي او نه حنبلي عالم وي ، نه ددغه مذهبونو څخه کوم کتاب وي پر نوموړي کس باندي دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه تقلید واجب دی ، همداډول دده مبارک د مذهب څخه وتل ورته حرام دي ځکه په دغه حالت کي نوموړی کس د شريعت د پايبندي څخه بېخي ازادېږي او که په حرم شريف کي و بيا نو هر مذهب ، چي یې خوښ وي هغه اتتخابولای سي .

^۱: الانصاف ، ص : ۶۹ تر ۷۱ .

ددې وروستی زماڼې علماوو ، چي د شخصي تقلید په مټ دکومو لویو گناهونو مخه نیولې ده شاه ولي الله رحمته علیه اشاره ورته کړې ده او ليکلي یې دي :

وبالجملة فالمتذهب للمجتهدین سر الهمة الله تعالی العلماء وجمعهم علیه من حیث یشعرون او لا یشعرون.^(۱)

ژباړه : خلاصه داچي مذهب اتتخابول داسي یو پټ سردی ، چي الله جبارک الله د علماوو په زړونو کي واچوئ او دوی یې په شعوري او غیر شعوري توگه باندي متفق کړل .

په بل حای کي شاه ولي الله رحمته علیه ليکي :

ان هذه المذاهب الاربعة المدونة المحررة قد اجتمعت الامة او من يعتد به منها علي حواز تقليدها الي يومنا هذا وفي ذالك من المصالح ما لا ینفي لاسيما في هذه الايام التي قصرت فيها الهمة جدا واشربت النفوس الهوي واعجب كل ذي رای براهيه.^(۲)

ژباړه : بېشکه دغه څلور مذهبونه ، چي تدوين سوې دي او په ليکلي ډول پاته دي ، د دغه مذهبونو د تقلید پر جواز باندي د ټول امت اجماع ده ، په دغه کار کي ، چي کومي ځانگړتيا وي سته بېخي بنکاره دي په ځانگړې توگه زموږ په زمانه کي ، چي همتونه ټیټ سوې دي او خواهشت پرستی دخلکو په رگونو باندي ننوتلي دي کوم کسان ، چي نظر لري هغه هر یو پر خپل نظر باندي پرېکړه کوي .

د شخصي تقلید دلزوم یو څرگند مثال

^۱: الانصاف ، ص : ۶۴

^۲: حجة الله البالغة ، ج : ۱ ص : ۵۴ . باب حکایة اهل الناس قبل المائة الرابعة وبعدها .

حضرت شاه ولي الله رحمۃ اللہ علیہ فرمايلي دي:

په لومړيو پېړيو کي خلک ديوه ټاکلي مجتهد پر تقليد باندي راجمع نه وه وروسته بيا دشخصي تقليد پر کولو باندي متفق سوه او شخصي تقليد واجب وگرځېدئ ، يو بنکاره مثال يې دحضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه کي دقرآن راجمع کېدل دي، دابن جرير رحمۃ اللہ علیہ او نورومشهور نظرونو مطابق حضرت عثمان رضي الله عنه داوو حروفو څخه شپږ حروف له منځه يو وړل يوازي دقريشو حرف يې پرېښودئ نور ټول حروف يې وسوځل ، تاسو وگورئ درسالت په زمانه کي ، حضرت ابوبکر رضي الله عنه دخلافت په زمانه کي اودحضرت عمر رضي الله عنه په خلافت کي دپورتنی کار اجازه نه وه بلکي داوو قرئتونو څخه ، چي به هر چا غوښتي هغه به يې لوستلای سواي خو کله ، چي حضرت عثمان رضي الله عنه پوه سو ، چي که دغه اختلاف پاته سي نو ددغه اختلاف څخه به فتنه جوړه سي نو ځکه يې ددې اقدام وکړ او هغه شپږ حروف يې له منځه يووړل او يو دقريشو حرف يې پرېښودئ او پرهمدې حرف باندي يې تلاوت لازم وگرځاوه .

حافظ ابن جرير طبري رحمۃ اللہ علیہ دپورتنی خبري لامل داسي بيانوي:

فكذلك الامامة امرت بحفظ القرآن وقراءته وخيرت في قرائته باي الاحرف السبعة شاءت قرئت ، لعله من العلال اوجبت عليها الثبات علي حرف واحد قرائته بحرف واحد ، ورفض القرائت بالاحرف الستة الباقية. (۱)

ژباړه : همدا ډول ټول امت ته امر کړل سوی و څو دقرآن حفظ وکړي او تلاوت يې وکړي خو په دې لاره کي اختيار ورکړل سوی و ، چي داوو حروفو څخه يې هر حرف خوښ وي پر هم هغه طريقه دي يې وايي خو

۱: تفسير ابن جرير طبري رحمۃ اللہ علیہ ج : ۱ ص : ۱۹

دڃینو لاملونو په وجه پر امت باندي لازمه کړل سوه خو پریوه حرف باندي تلاوت وکړي او پاته شپږ حروف پریږدي.

داسي پوښتنه حتما پیدا کېږي، چي در رسول الله ﷺ په زمانه کي او ه واره حرفونه ويل جايز وه وروسته ناجايز سوه يوازي يوه طريقه جايز سوه نو کوم شی، چي در رسول الله ﷺ په زمانه کي جايز وه هغه شی نو ولي وروسته ناجايز وگرځېدی؟

ددغه سوال په جواب کي ابن جرير طبري رحمۃ اللہ علیہ ليکي:

امت په لومړيو کي داوو واره حروفو اجازه ورکړل سوې وه، چي تلاوت باندي وکړي خو دغه کار پردوی باندي واجب يا فرض نه و، وروسته امت په دې کي مصلحت وليدی، چي يوازي يوه حرف پاته او نور له منځه ولاړ سي نو همداسي يې وکړل هغه يو حرف يې پرېښودئ او نور يې له منځه يو وړل.

ابن جرير طبري رحمۃ اللہ علیہ زياتوي:

كان الواجب عليهم من الفعل ما فعلوا اذا كان الذي فعلوا من ذلك كان هو النظر للاسلام واهله فكان القيام بفعل الواجب عليهم بهم اولى من فعل ما لو فعلوه كانوا الى الجناية الى الاسلام واهله اقرب منهم الى السلامة من ذلك.^(۱)

ژباړه: کوم کار، چي ددوی مبارکانو دنده وه هغه کار دوی ترسره کړ، کوم کار، چي دوی ترسره کړی دی يعني داوو حروفو څخه يې يو پرې ايښی دی او نور يې له منځه وړي ددوی مبارکانو دغه کار داسلام او مسلمانانو لپاره زيات گټمن دی تر هغه، چي دا کار يې نه وای ترسره کړی دهغه فتنه به داسلام او مسلمانانو لپاره زياته وای.

^(۱) تفسير ابن جرير، ج: ۱، ص: ۲۲، مقدمة.

پورته بحث، چي ذکر سو دا دابن جریر رحمۃ اللہ علیہ، دنظر سره برابر و خو ددې نظر پرته د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ذکرني، چي داوو حرفونو څخه یې یو پرېښودئ په اړه بل نظر هم سته، چي امام مالک رحمۃ اللہ علیہ، علامه ابن قتیبه رحمۃ اللہ علیہ، ابوالفضل الرازي رحمۃ اللہ علیہ، علامه ابن الجزري رحمۃ اللہ علیہ او داسي نورو لوړو علماوو غوره کړی دی. دغه علماء وايي، چي حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نور شپږ حروف لمنځه نه دي وړي بلکي هغه حروف اوس هم په تواتر سره سته، لوستل کېږي او محفوظ دي د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ یوازنی کار داو، چي یو د قرآن کریم اړونده ده یو ټاکلی رسم الخط وټاکي. (۱)

دغه دوهم نظر ته زیاتو علماوو رجحان ورکړی دی په هر صورت که دغه نظر ومنل سي نو دا هم دشخصي تقلید لپاره یو ښه مثال دی ځکه، چي د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ تر دغه کار وړاندي قرآن کریم په ډول، ډول رسم الخطونو باندي لیکل کېدئ او ترتیب یې هم بېل، بېل و ده مبارک د خاص مصححت پر بنسټ د ټولو رسم الخطونو څخه یو خاص رسم الخط وټاکي، خاص ترتیب یې ورکړ، دنورو رسم الخطونو جوازي یې له منځه یو وړئ او وې سوخل، یوازي ټاکلی رسم الخط یې پرېښوئ. (۲)

په هر صورت کي که حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نور حروف لمنځه وړي وي یو یې پرې ایښي وي، که یې خاص رسم الخط ټاکلی وي په دواړو صورتو

۱: ددغه نظر دپوره تفصیل لپاره وگورئ: غرائب للنیشاپوري رحمۃ اللہ علیہ بهامش ابن جریر، ج: ۱ ص: ۲۱، فتح الباري، ج: ۹، ص: ۲۵، ۲۶ ط: بهیه
 ۲: ددغه موضوع دپوره تحقیق لپاره دي د شیخ الاسلام محمد تقی صاحب علوم القرآن کتاب وکتل سي.

کي د تقلید لپاره مثال دئ او دا حال په کټ مټ ډول مخته راغلی دئ ځکه د اصحابانو رضی الله عنہم او تابعینو په زمانه کي شخصي تقلید واجب نه و ، وروسته علماوو دیوه خاص مصلحت پر بنسټ باندي شخصي تقلید لازم وگرځاوه همدا وجه ده ، چي دغه کار ته بدعت نه ویل کېږي ځکه د حضرت عثمان رضی الله عنہ پورتنی کړنه د تقلید د جواز لپاره بڼه دلیل دئ .

که ، چیري امت ته دیوې ځانگړي موخي لپاره څو لاري ورکړل سوي وي نو دوی دهغو لارو څخه یوه لاره وټاکي دخپلي زمانې د اصلاحاتو په نظر کي نیولو سره او د فساد د له منځه وړلو لپاره دا کار کولای سي ، چي یوه لاره وټاکي او نوري پرېږدي ، دشخصي تقلید اړونده په دې لړ کي نور څه نه دي سوي .

د څلور مذهبونو تخصیص

کله ، چي دشخصي تقلید حقیقت او اړتیا څرگنده سوه نو یو بل سوال پیدا کېږي هغه دا چي شخصي تقلید لازم سوه نو بیا ولي د څلورو خاصو امامانو تخصیص وسو؟ ، چي خامخا به ددغه څلورو مذهبونو تقلید کېږي د بل مذهب تقلید جایزه دئ حال دا چي نور وتلي علماء هم سته لکه سفیان ثوري رضی الله عنہ ، امام اوزاعي رضی الله عنہ ، عبدالله بن مبارک رضی الله عنہ ، اسحاق بن راهویه رضی الله عنہ ، امام بخاري رضی الله عنہ ، ابن ابی لیلی رضی الله عنہ ، ابن شبرمة رضی الله عنہ ، حسن بن صالح رضی الله عنہ او داسي نور ډېر علماء او مجتهدین وه دهغو تقلید ولي نه کېږي ، چي ددغه څلورو خاصو امامانو تقلید کېږي؟ ددغه پوښتني جواب دادئ ، چي دپورتنیو علماوو ، چي نومونه یې د ځینو ولیکل سوه او د ځینو نومونه ، نه دي لیکل سوي دنه تقلید لامل یې مجبوریت دئ ځکه ددوی مبارکانو

مذهبونه په مدون او ليكلي ډول نه دي ساتل سوي ، که ددوی مذهبونه په مدون شکل باندي پاته وای نو يقيني خبره ده ، چي ددوی تقلید به هم داسي کېدای لکه ددغه څلور مذهبونو تقلید ، چي کېږي ، وجه يې هم داده ، چي ددغه علماوو نه کتابونه په مدون شکل پاته دي او نه يې د مذهب علماء سته نو ځکه ددوی دتقلید لپاره هيڅ لاره نه ده پاته . مشهور محدث علامه عبدالرؤف مناري رحمته الله عليه دامام ذهبي رحمته الله عليه څخه داسي نقل کړی دی :

ويجب علينا ان نعتقد ان الائمة الاربعة والسفيانين والاوزاعي وداود الظاهري واسحاق بن راهوية وسائر الائمة علي هدى ... وعلي غير المجتهد ان يقلد مذهبها معينا... لكن لا يجوز تقليد الصحابة وكذا التابعين كما قاله امام الحرمين من كل من لم يدون مذهبه فيمنع تقليده غير الاربعة في القضاء والافتاء لان المذاهب الاربعة انتشرت وتحررت حتي ظهر تنقيده مطلقا وتخصيص عامها بخلاف غيرهم لانقراض اتباعهم وقد نقل الامام الرازي رحمته الله عليه اجماع المحققين علي منع العوام من تقليد اعيان الصحابة واکابرهم. (۱)

ژباړه : پر موږ باندي لازمه ده ، چي داسي عقیده ولرو ، چي څلور گوني امامان ، سفيان ثوري ، سفيان بن عينه ، امام اوزاعي ، داود ظاهري اسحاق بن راهوية او نور ټول امامان پر هدايت باندي دي ... کوم کس ، چي خپله مجتهد نه وي پر هغه کس باندي واجب ده ، چي ديوه خاص امام تقلید وکړي ... البته دحرمينو دامام په آند دهغه اصحابانو ، تابعينو او امامانو ، چي مذهب يې مدون نه وي تقلید يې نه دی جايز ، دڅلورو امامانو ماسوا دبل چا پر قول باندي په قضا او افتاء کي پرېکړه کول جايز نه دي ځکه څلور گوني مذاهب خپاره سوي ، ليکل سوي دي ،

۱: فيض التقدير ، شرح الجامع الصغير للمناوي رحمته الله عليه ج : ۱ ، ص : ۲۱۰ ، حديث اختلاف امتي رحمة

دعامو الفاظو تخصیصات او دمطلق الفاظ قیود یې څرگند سوي دي او دنورو مذهبونو پیروان له منځه تللي دي ، امام رازی رحمۃ اللہ علیہ پر دې خبره باندي دامت اجماع رانقل کړې ده ، چي عوام خلک دي داصحابانو او نورو مخورو اکابرینو دتقلید څخه منع سي .

پورتني خبره علامه نووي رحمۃ اللہ علیہ داسي رانقل کړې ده :

وليس له المتذهب بمذهب احد من ائمة الصحابة رضي الله عنهم وغيرهم من الاولين وان كانوا اعلم واعلي درجة من بعدهم لانهم لم يتفرغوا لتدوين العلم وضبط اصوله وفروعه فليس لاحد منهم مذهب مذهب محرم مقرر وانما قام بذلك من جاء بعدهم من الائمة الناحلين لمذاهب الصحابة والتابعين القائمين بتمهيد احكام الوقائع قبل وقوعها الناهضين بايضاح اصولها وفروعها كمالك رحمۃ اللہ علیہ وابي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ (۱)

ژباړه : اصحابان رضي الله عنهم او د لومړۍ پېړۍ وتلي او مخور علماء كه څه هم دعلم او مرتبې له اړخه تر وروستيو علماوو لوړ دي مگر دوی ته ددې زمانه نه ده برابره سوې ، چي دوی دي خپل علم تدوين کړي ، داصولو او فروعو مسائلې دي ضبط کړي همدا لامل دی ، چي هيچا ته ددې اجازه نسته ، چي په دوی کي دي ديوه تقليد وکړي ځکه په دوی کي يو هم داسي کس نه دی پيدا سوی ، چي ليکلی او ټاکلی مذهب دي ولري پر همدې بنسټ باندي د فقه شريفي تدوين وروستيو علماوو ته پاته سوی دی داسي امامان ، چي داصحابانو رضي الله عنهم او تابعينو مذاهب يې دگل ، چين په څېر راټول کړل او داسي مسائل او احکام يې وضع کړل ، چي لاپېښ سوي نه وه ، دوی مبارکانو خپل مذاهب ، اصول او فروع څرگند او تدوين کړل لکه امام مالک رحمۃ اللہ علیہ او امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ .

۱: المجموع شرح المذهب للنووي رحمۃ اللہ علیہ ج ۱ : ص : ۹۱ . فصل في اداب المستفتي .

که څه هم پردې موضوع باندې د ډېرو علماوو اقوال سته مگر مور دلته یوازې د لنډوالي او اختصار په وجه د دوو علماوو ویناوې رانقلوو ځکه دغه علماء د علم او دیانت په اعتبار سره تر نورو لوړ مقام لري نوموړي دوه علماء یو ابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ دی او بل شاه ولي الله محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ دی.

علامه ابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ په خپله فتاوا کې لیکي:

وليس في الكتب والسنة فرق في الائمة المجتهدين بين شخص وشخص فمالك والليث بن سعد والاوزاعي والثوري هؤلاء ائمة في زمانهم وتقليد كل منهم كتقليد الاخر لايقول مسلم انه يجوز تقليد هذا دون هذا ولكن من منع من تقليد احد هؤلاء في زماننا فانما يمنعه لاحد شيئين احدهما اعتقاده انه لم يبق من يعرف مذاهبهم وتقليد الميت فيه خلاف مشهور فمن منعه قال هؤلاء موفى ومن سوغه قال لا بد ان يكون في الاحياء من يعرف قول الميت الثاني ان يقول الاجماع اليوم قد انعقد علي خلاف هذا القول ... واما اذا كان القول الذي يقول به هؤلاء الائمة او غيرهم قد قال به بعض علماء الباقية مذاهبهم فلاريب انه قوله مؤيد بموافقة هؤلاء ويعتضد به.^(۱)

ژباړه: د قرآن او حديث په اعتبار سره د مجتهدينو او امامانو ترمنځ کوم توپير نسته. امام مالک رحمۃ اللہ علیہ، سفيان الثوري رحمۃ اللہ علیہ، اوزاعي رحمۃ اللہ علیہ ليث بن سعد رحمۃ اللہ علیہ دغه ټول دخپلي زمانې امامان وه داسي يې تقليد کېږي لکه دنورو، چي تقليد کېږي هيڅ مسلمان داسي نه سي ويلای، چي په دغه امامانو کي ديوه امام تقليد جايز نه دی او د بل امام تقليد جايز دی البته دکومو امامانو تقليد، چي منعه کړل سوی دی د دوو وجوهاتو له امله سوی دی:

^۱: الفتاوى الكبرى لابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ، ج: ۲ ص: ۴۴۶. فيمن صلي خلف الصف منفردا.

لومړی داچي، چي دهغو امامانو پيروان پاته سوي نه دي، داسي څوک نسته، چي دهغو امامانو د مذهبونو په اړه دي ورته پوره معلومات وي، او د وفات سوي په تقلید کي د علماوو خپل منځي اختلاف خورا مشهور دی، څوک د وفات سوي امام تقلید جاي نه بولي او څوک، چي يې جايز بولي هغه وايي حتما به په ژوندو کي داسي څوک وي، چي د وفات سوي عالم په اقوالو پوره علم لري. داچي دچا د مذهب په اړه پوره معلومات نه وي نو د داسي چا نو څنگه تقلید وسي، دکومو امامانو مذهبونو ته، چي زياته توجه سوي ده که څه هم دغه امامان وفات سوي دي يعني ژوندي نه دي خو تر دوی وروسته علماء يې د مذهب په اړه پوه او ژور معلومات لري او پيروان يې هم پاته دي له همدې امله د دوی تقلید لازمي دی.

دوهمه وجه دهغو علماوو د مذهبونو دنه پاتېدو داده، چي د امت اجماع د دوی د قول خلاف واقع سوي ده. کومه خبره، چي دهغه علماوو څخه پاته وي، چي د دې مجتهدينو د قول سره برابر وي نو د شک پرته د وروستيو علماوو وينا دهغه پخوانيو علماوو د وينا تائيد کوي.

يو بل مخور او ستر عالم شاه ولي الله محدث دهلوي رحمته الله عليه په خپل کتاب عقد الجيد کي په دې اړه خورا تفصيلي بحث کړی دی او د دغه موضوع لپاره يې بېل باب ټاکلی دی او دهغه باب نوم دی: (باب تاکيد الاخذ بهذه المذاهب الاربعه والتشديد في ترکها والخروج عنها) د دغه باب پيل په لاندي الفاظو سوی دی:

اعلم ان في الاخذ بهذه المذاهب الاربعة مصلحة عظيمة وفي الاعراض عنها كلها مفسدة كبيرة ونحن نبين ذلك بوجوه... الخ (۱)

ژباړه : پوه سئ! دخلور گونو مذهبونو په غوروالي کي لوی مصلحت پروت دی، چي مخ ځني اړول ډېر لوی فساد منځته راوړي او دا موږ په څو وجوهاتو بيانوو:

تريپورتنی خبري وروسته شاه صاحب رحمته الله علیه ياد وجوهات په پوره تفصيل سره بيان کړي ، ددغه ټولو وجوهاتو دلته دعربي متن سره بيانول خورا اوږد کار دی ځکه اوږدوالی منځته راوړي موږ يې دلته يوازي خلاصه بيانوو:

۱ : په شريعت دپوهاوي لپاره داسلافيو پر ويناووباندي اعتمادکول دټول امت په اجماع لازمي دی ،مگر دايوه خبره لازمي ده هغه داچي هغه وخت ددوی مبارکانو پر ويناووباندي اعتماد کېدای سي ،چي دغه ويناوي په صحيح سند ترموږپوري راسېدلي وي اوياپه صحيح ډول تدوين سوي وي ، داهم لازمي ده ،چي وروستيو علماوو ددوی پرويناووباندي شروحي کړي وي ، ددوی ويناوي يې څرگندي کړي وي او که ددوی يو نظر دڅو معناوو احتمال لري نو يوه خاصه معنایې ځني ټاکلې وي او تر بحث کولو وروسته يې راجح کول ځني معلوم کړي وي ، همدار ډول کله داسي وي ،چي ديوه مجتهد قول عام وي مگر دده دغه قول څخه کوم خاص صورت مراد دا وي ،چي يوازي هغه علماء په پوهيږي ،چي په دنوموږي مجتهد په مذهب کي برلاسی او معلومات ولري ، دا هم لازمي ده ،چي ددغه مذهب علماء به داسي صورتونه

۱: عقد الجيد في احكام الاجتهاد والتقليد ، ص : ۳۱ ، ط : مجتباتي، ډهلی دمولانا محمد حسن نانوتوي رحمته الله علیه ، داردو ترجمې سره.

واضح کړي او ټاکلي وي او د داسي مسائلو علتونه به يې څرگند کړي ، په کوم مذهب کي ، چي دا شرطونه موجود وي يعني دغه کارونه ورته سوي دهغه مذهب تقلید کېدای سي او که پورتنی کارونه ، نه وي ورته سوي دهغه مذهب تقلید نه سي کېدای ، مور ، چي اوس وگورو نو د څلور مشهورو مذهبونو پرته د بل مذهب لپاره پورته کارونه ، نه دي سوي ، يوازي زیدیه او امامیه ډلي د دې څخه مستثني دي ځکه هغوی بدعتیان (روافض) دي دهغوی تقلید کول او يا يې پر ويناووباندي اعتماد کول جایز نه دی.

۲: شاه ولي الله رحمۃ اللہ علیہ د څلورگونو مذهبونو د تقلید دوهمه وجه داسي بيان کړې ده:

رسول الله ﷺ فرمايي:

اتبعوا لسواد الاعظم.

ژباړه: تاسو د سواد اعظم پیروي وکړئ.

دا چي د څلورو مذهبونو پرته نور حق مذهبونه نسته نو ځکه د څلور مذهبونو پیروي کول د سواد اعظم اتباع ده او د دې څلورو مذهبونو څخه مخالفت د سواد اعظم څخه مخالفت دی.

۳: شاه والي الله رحمۃ اللہ علیہ د څلورگونو مذهبونو د تقلید دریمه وجه داسي بيان کړې ده:

که چيري د څلورو مذهبونو پرته دنورو مجتهدينو پر قول دفتوا اجازه ورکړل سي نو علماء سوء (خواهش پرسته علماء) به دخپلو نفساني خواهشاتو په وجه خپله وينا او فتوا دسلفو علماوو څخه يوه پنخواني مشهور عالم ته منسوبوي او دا به وايي ، چي دا وينا فلانکی عالم کړې ده او دهغه څخه ثابته ده ، همدا لامل دی ، چي دکوم مذهب

د څرگنوالي لپاره، چې زيات شمېر علماء بوخت وي د داسي مذهب په پيروي کي پورتنی خطر موجود نه وي .
پاته دي نه وي، چې په ټوله دنيا کي داسي نه ده بلکي د ځينو مجتهدينو ځينو اقوال پيدا کېږي مگر د دغه اقوالو په وړاندي ددې سخته وېره ده، چې دغه ويناوي به غلطي تعبير سوي وي نو ځکه ځان ځني ژغورل لازمي دى څو ددې لاره ډېر سي، چې خلک دخپلي خوښي پايله ځني وباسي. (۱)

دتقليد بېلابېلي درجې

الله ﷻ لره دي حمد وي دپورتني بحث څخه دا خبره ثابته سوه، چې دخلورو مذهبونو څخه ديوه مذهب تقليد کول لازمي دى، يعني داچي دخلورو امامانو څخه ديوه امام پر شخصي تقليد باندي زيات ټينگار کېږي.

اوس موږ تاسو ته يو اړين او گټور وړانديز کوو، چې دتقليد ددرجو اړونده دى يعني داچي تقليد بېلابېلي درجې لري او دتقليد دپلوالې له امله بېلابېل احکام لري، که ددغه درجو توپير ونسي نو زيات تاوانونه به رامنځته سي کوم خلک، چې پرتقليد باندي نيوکي او اعتراضونه کوي زماله آنده دوى دتقليد ددرجو ترمنځ توپير نه سي کولای او يا دتقليد درجې نه ورته معلومېږي نظر ځني اړوي موږ ددغه درجو بيان په لاندي ډول باندي کوو:

۱: عقد الجيد في احکام الاجتهاد والتقليد، ص: ۳۱، ۳۳، ط: مجتباتي، ډهلی
دمولانا محمد حسن نانوتوي رحمته الله عليه، داردو ترجمي سره.

والله الموفق للحق والصواب.

دعوامو خلکو تقلید

ترټولو وړاندي دعوامو دتقلید درجه ده دلته په دې حای کي دعوامو خلکو څخه لاندي کسان مراد دي:

الف: هغه خلک، چي د عربي ژبي او نورو اسلامي علومو اړونده هېڅ معلومات نه لري نور علوم لازم نه دي په هغه کي که معلومات لري او که يې نه لري خو دلته يوازي اسلامي علوم مراد دي.

ب: هغه کسان، چي په عربي ژبه پوهيږي مگر په تفسير، فقه، حديث او نورو اړونده ديني علومو داسي نه پوهيږي، چي پر استاد باندي يې ويلی وي او په حقيقي ډول په پوه وي.

ج: هغه کسان، چي په رسمي ډول داسلامي علومو څخه فارغه وي مگر په تفسير، حديث او فقه کي پوره مهارت، بصيرت او برلاسی نه لري.

پورته درې ډلي خلک، چي ذکر سوه درې واړه ډلي دعوامو په لړليک کي داخل دي يعني داچي په تقلید کي دعوامو په څېر دي دتقلید په موضوع کي ددوی او دعوامو حکم يو دی. ددغه خلکو لپاره پرته له دې، چي محض تقلید وکړي بله چاره نه لري ځکه په دوی کي هېڅ داسي استعداد نه سته، چي دوی دي مستقيماً دقرآن او حديث څخه استنباط وکړي. يا دي دمتعارضو احاديثو تطبيق وکړي او بيا دي دترجیح فيصله وکړي له همدې امله پردغه کسانو باندي لازمه ده، چي دوی ديوه مجتهد لمن ټينگه ونيسي دهغه څخه ديني احکام زده کړي او بيا عمل په وکړي ځکه دوی خپله اجتهاد نه سي کولای نوبله چاره نه

لري پرته له دې، چې تقلید وکړي لکه، چې علامه خطیب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

اما من یسوغ له التقلید فهو العامی الذي لا یعرف طرق الاحکام الشرعیة فیجوز له ان یقلد عالما و یعمل بقوله ... ولانه لیس من اهل الاجتهاد فکان فرضه التقلید کتقلید الاعمی فی القبلة فانه لما لم یکن معه آلة الاجتهاد فی القبلة کان علیه تقلید البصیر فیها. (۱)

ژباړه: دا چې چاته تقلید جایز دی؟ هغه عام سړی دی هغه سړی، چې د شرعي احکامو طریقې نه ورته معلومېږي نو داسې کس ته پکار ده، چې دیوه عالم تقلید وکړي او بیا یې په وینا عمل وکړي... ځکه داسې کس دا اجتهاد کولو جوگه نه دی نو پرده باندې تقلید کول فرض دی لکه روند سړی، چې په قبله کې د لیدونکي کس تقلید کوي په داسې حال کې، چې درانده سره د قبلې پیدا کولو کومه آله شتون نه لري د داسې رانده لپاره لازمي ده، چې د لیدونکي کس د قبلې په تعین کې تقلید وکړي.

ددغه مرتبې لرونکي کس ته هېڅ جایزه نه ده، چې د دلائلو په بحث ځان مشغول کړي یا دا، چې راجح قول په خپل فکر سره پیدا کړي او بیا په هغه عمل وکړي ځکه داسې کس د دې جوگه نه دی، چې دمجتهدینو دلایل سره پرتله کړي او بیا پردې پرېکړه وکړي، چې دغه قول راجح دی او دامرجوح دی، دغه کس ته فقط دومره پکار ده، چې دکوم مجتهد شخصي تقلید وکړي او عمل په وکړي تر داسې بریده که داسې کس ته یو حدیث په مخه ورغلی، چې دده دامام دنظر سره مخالف و بیا هم دده لپاره لازمي او فرض ده، چې دخپل امام تقلید وکړي او حدیث په اړه

۱: الفقیه المتفقہ للخطیب البغدادي، ج: ۱، ص: ۶۸، ط: دارالافتاء السعودیة، ریاض. نېټه: ۱۳۸۹هـ.

دي داسي فکر وکړي، چي زه د حديث په مفهوم پوه سوې نه يم او يا دي داسي فکر وکړي، چي زما دامام سره حتما داسي قوي دليل سته، چي تردې حديث قوي دئ.

که څه هم په بنسټه دا خبره ډېره عجيبه معلومېږي، چي مقلد دي د حديث عمل پرېږدي د مجتهد قول دي عملي کړي او د حديث دي تاويل کړي مگر د داسي مقلد لپاره، چي اوس موږ بحث کوو بله چاره نسته ځکه که دغه ډول مقلد په حديث عمل کولو باندي اجازه ورکړل سي او د دې اجازه ورکړل سي، چي هر کله دي دخپل امام قول د حديث څخه مخالف وليدئ دامام قول پرېږده په حديث عمل کوه نو يو لوی تاوان به رامنځته سي او پايلي به يې ډيري خطرناکه وي، بالاخره به دغه کس په يولوپه گمراهي کي لوېدلې وي ځکه دقران او حديث څخه دمسائلو استنباط خوار وسيع، عميق او پراخ فن دئ که ديو کس ټول عمر هم په دغه فن کي مصرف سي بيا هم ورته گرانه ده، چي دقران او حديث څخه دي دمسائلو استنباط وکړي ځکه ډېر وخت داسي پېښېږي، چي ديوه حديث څخه يو مفهوم ثابت سي مگر دقران او حديث دنورو دلايلو په رڼا کي بېخي بل مفهوم ثابت سي اوس نو که، چيري يو عام سړي د حديث په ليدلو سره د حديث په ظاهري معنا باندي عمل وکړي د دې څخه به ډول، ډول گمراهياني پيدا سي.

دلارو بناتيا لپاره ويلاي سم، چي زما خپله تجربه ده، چي څوک دقران او حديث باندي په عميق ډول پوه نه وي او عميقه مطالعه يې نه لري د حديثو کتابونه مطالعه کړي او بيا عمل ورباندي کوي د داسي کس څخه به ستره اشتباه سوې وي لار ورکي او گمراه سوې به وي ځکه زما يو دوست، چي تعليم لرونکی او د مطالعې سره يې هم زياته مېنه درلوده په ځانگړي ډول د حديثو مطالعه يې بېخي زياته کول، دده په ذهن کي

داشي کنبښناستلی و ،چي که زه کوم حدیث پیدا کړم ،چي دحنفي مذهب څخه مخالف وي نو زه به په حدیث عمل کوم او مذهب به پرېږدم ، یوه ورځ یې زما په مخکي یو چاته وویل ،چي دانسان ددبري څخه ،چي کوم باد راووزي ،چي اواز او ښځونه لري اودس نه په ماتېږي ده ،چي دا خبره وکړه زه پوه سوم ،چي دا غریب په حدیث نه دی پوه سوی ما ډیري خبري ورته وکړې ده په جواب کي راته وویل ،چي زه څنگه ترحدیث تېر سم ما په حدیث کي لیدلي دي ،چي دغه ډول باد اودس نه ماتوي ، بیا ما په پوره تفصیل بیان ورته وکړ ، چي ته په حقیقت نه یې پوه سوی دحدیث مفهوم داسي نه دی لکه تا ،چي فهمولی دی ، ده په جواب کي راته وویل ،چي داخو زه دډېره وخته په دې عقیده ،چي دغه باد اودس نه ماتوي ، خدای خبر ،چي داسي ما څومره لمونځونه کړي وي يعني څومره لمونځونه به مي بې اودسه کړي وي .

داچي نوموړی کس په دومره لویه غلطی اخته سوی و ، لامل یې داوو ،چي ده خوارکي دترمذي شریف لاندې حدیث لیدلی و :

عن ابي هريرة رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ قال : لا وضوء الا من صوت او ريح .

ژباړه : دابي هريرة رضي الله عنه څخه روايت سوی دی ،چي رسول الله ﷺ فرمایلي دي یوازي دهغه باد څخه اودس سته ،چي ښځونه لري او یابوی ولري .

دپورتني حدیث ترڅنگ یې لاندې هم لیدلی دی :

اذا كان احدكم في المسجد فوجد ريحا بين اليته فلا ينجح حتى يسمع صوتا او ريحا. (١)

١: جامع الترمذي ، ج : ١ ص : ٣١ ، باب ماجاء في الوضوء من الريح .

ژباړه : کله ، چي ستاسو څخه يو کس دخپلو کوناتو په منع کي باد محسوس کړي نو تر هغه دي دمسجد څخه نه وزي شو ، چي ددغه باد ښځه نه وي اورېدلی او يا يې بد بوی نه وي محسوس کړی .

هغه زما دوست ددغه حديث دظاهر الفاظو څخه دامقصد ترلاسه کړی و ، چي څوک که دباد احساس وکړي نو تر هغه يې اودس مات نه دی شو ، چي ددغه باد ښځه نه وي اورېدلی نه وي او يا يې بد بوی محسوس کړی نه وي ، حال داچي دټولو فقهاوو پر دې خبره اتفاق دی ، چي دغه حديث او ددغه حديث مفهوم دهغه چا لپاره دی ، چي وسواسي او ډېر ژر يې په اودس ماتېدو کي شک پيدا کړي نو ددغه کس لپاره دا حکم دی ، چي تر هغه پوري يې اودس نه ماتېږي شو ، چي دباد وتلو يې داسي يقين نه وي راغلی لکه ، چي يې ښځه واورې او يا يې بوی محسوس کړي يعني داچي څوک ددغه باد ښځه واورې او يا يې بوی محسوس کړي نو يقيني خبره ده ، چي اودس يې ماتېږي ، هغه سپری ، چي وسواسي وي دهغه لپاره هم دا حکم دی ، چي هغه وخت يې اودس ماتېږي ، چي پوره يقين يې راځي .

همدا ډول په يو بل حديث کي راځي ، چي ددغه مطلب ښه څرنگوالی په راځي حديث په دې ډول دی :

اذا كان احدكم في الصلوة فوجد حركة في دبره احدث او لم يحدث فاشكل عليه فلا ينصرف حتى يسمع صوتا او يبد ريحاً . (۱)

ژباړه : که ستاسو څخه يوه کس ته په لمانځه کي په کوناتو کي حرکت محسوس سو او داسي شک ورته پيدا سو ، چي دده به اودس مات

۱: سنن ابي داود ، ج : ۱ ص : ۲۴ ، باب من شك في الحدث .

سوی وی که یا؟ نو تر هغه پوری دی دلمانخه خخه نه گرخی یعنی اودس یی نه دی مات شو ،چی اوازیی نه وی اورپدی او یایی بدوی نه وی محسوس کری .

همدا ډول په یو بل روایت کی رآخی ،چی عبدالله بن زید رضی الله عنه فرمایلی : رسول الله صلی الله علیه و آله پورتنی جواب داسی چا ته ووايه ،چی وسواسی و دوسوسې په ناروغی باندي اخته و .

داچی احادیث په بېلابیلو طریقو او الفاظو سره رآخی نو ،چی ټولی طریقې او الفاظ سره راجمع سی هغه کس مطلب خنی اختلای سی ،چی په حدیثو کی مهارت او برلاسی ولری یوازی ،چی شوک په کتاب کی حدیث وویای او یایی یوازی ترجمه ولولی په دې کار سره دحدیث خخه شوک صحیح مفهوم نه سی اختلای او نه حقیقی مطلب خنی پورته کولای سی .

همدا ډول که هر چاته دا اختیار ورکړل سی ،چی که تا داسی حدیث ولیدئ ،چی ستا مذهب ورسره مخالف و نو خپل مذهب پرېږده په دغه حدیث عمل کوه کېدای سی ،چی دغه کس ته دی دترمذی شریف لاندي حدیث هم تر نظر تیر سی ،چی راغلی دی :

عن ابن عباس رضی الله عنه قال جمع رسول الله صلی الله علیه و آله بين الظهر والعصر وبين المغرب والعشاء بالمدينة من غير خوف ولا مطر ، قال فقيل لابن عباس رضی الله عنه ما اراد بذلك؟ قال : اراد ان لا يخرج امته .^(۱)

ژباړه : دابن عباس رضی الله عنه خخه روایت دی ،چی رسول الله صلی الله علیه و آله په مدینه منوره کی دماپسین او مازدیگر لمونخه یوځای وکړه ، دماپنام او ماخوستن لمونخه یی یوځای وکړه ،هیڅ وېره او باران هم نه ، چا دابن

^۱: ترمذی ، ج : ۱ ص : ۴۶ .

عباس رضی اللہ عنہ څخه پوښتنه وکړه ، چې رسول الله ﷺ ولي دا کار وکړ؟ څه حکمت يې پکښې و؟ ابن عباس رضی اللہ عنہ وفرمايل: در رسول الله ﷺ دا کار ددې لپاره و ، چې دده مبارک پر امت باندي څه تکليف رانسي .
دپورتنې حديث دښکاره الفاظو څخه داسي معلومېږي ، چې هر څوک کولای سي ، چې په کور کي وي دغذر ، ويري او سفر پرته دماښين لمونځ دمازديگر په وخت کي دمازديگر دلمانځه سره يوځای وکړي او دماښام لمونځ دماخوستن په وخت کي دماخوستن دلمانځه سره يوځای وکړي .

کله ، چې څوک پورتنی حديث تر نظر تير کړي او بيا خپل مذهب وگوري ، چې ددې حديث سره مخالف وي نو دی وايي ، چې زه خپل مذهب نه منم زه په دې حديث عمل کوم حال داچې څلور واړه مذهبونه او اهل حديث په يوه خوله پردې باور دي ، چې دغذر پرته جمع بين الصلاتين يعني ددوو لمونځونو په يوه وخت کي جمع کول ناجايز دي .
څرگنده خبره ده ، چې دقرآن او حديث په رڼا کي نه يوازې دا حنافو بلکي دڅلور واړه مذهبونو او اهل حديثو له آنده پورته حديث پر جمع صوري باندي محمول دی. (۱)

حقيقت دادی ، چې دپورتنی حديث مطلب دادی ، چې رسول الله ﷺ دماښين لمونځ په آخر وخت کي ادا کړ ، او دمازديگر لمونځ يې په اول وخت کي ادا کړ ، ددې مطلب داو و ، چې خپل امت ته دا تعليم ورکړي ، چې په لومړی وخت کي هم يو مسلمان لمونځ ادا کولای سي او په اخر کي يې هم ادا کولای سي څو دمسلمانانو څخه تکليف پورته سي

۱: تحفة الاحوذی للمبارکپوري ، ج : ۱ ، ص : ۱۶۶ ، ۱۶۷ .

، همدا ډول رسول الله ﷺ د ماښام او ماخوستن په لمونځونو کې پورته کړنه ترسره کړه، په ښکاره داسې معلومېږي، چې رسول الله ﷺ دوه لمونځونه پر یوه ځای باندې ادا کړه مگر په حقیقت کې یې په دوو وختونو کې ادا کړه همدې کار ته جمع صوري ویل کېږي.

پورته، چې دوه حدیثونه ذکر سوه یوازې د نمونې لپاره وه که نه نو داسې ډېر احادیث سته، چې څوک په قرآن او حدیث کې پوره مهارت نه لري او دا حدیث وگوري نو خامخا به تېروتنه وکړي په غلطۍ به اخته سي، همدا لامل دی، چې علماء وایي: کوم کس، چې په دیني علومو کې پوره برلاسی نه لري هغه ته پکار ده، چې د حدیث مطالعه د ماهر استاد د لارښوونې پرته ونه کړي.

تړپورتنیو خبرو وروسته دا خبره هم درسره یاد لرئ، چې دیوه مجتهد امام تقلید هغه وخت کېدای سي، چې د قرآن او حدیثو په دلایلو کې تعارض محسوس سي، همدا وجه ده، چې کله په یوه مسئله کې د امام ابو حنیفه رضی الله عنه او امام شافعي رضی الله عنه ترمنځ اختلاف وي معلومه خبره ده، چې د دغه دوو امامانو دواړو سره دلایل سته.

د تقلید کولو موخه داده، چې که څوک دراجح او مرجوح دلایلو توپیر نه سي کولای هغه ته پکار ده، چې مذهبونو څخه دي دیوه مذهب تقلید وکړي.

دا چې په یوه اختلافي مسئله کې د امام ابو حنیفه رضی الله عنه او امام شافعي رضی الله عنه دواړو سره دلایل سته یعني هر یو د ځان لپاره آیت یا حدیث دلیل لري نو ته، چې په دیني علومو کې پوره معلومات نه لري ناخپه پر هغه حدیث برابر سوې، چې امام شافعي رضی الله عنه دلیل په ویلی دی تاته نو پکار نه ده، چې ته نو د امام ابو حنیفه رضی الله عنه مذهب پرېږدې ځکه تاته مخکې هم دا معلومه، چې امام شافعي رضی الله عنه خامخا یو دلیل

لري داچي امام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ دغه دلیل پرې ایښی دی خامخا بل دلیل لري هغه داسي دلیل دی، چي د امام شافعي رضی اللہ عنہ تر دلیل قوي او ټینګ دی ته نو داسي مه کوه، چي د دواړو امامانو دلایل دي نه وي مطالعه کړي خپل مذهب پرېرېدې بلکي دلته، چي موږ دکومي درجې دمقلد بحث کوو هغه داسي مقلد دی، چي د دلایلو د توپیر او تمیز وړتیا نه لري یعنی دا نه سي معلومولای، چي د دواړو امامانو دلایل سره پرتله کړي او بیا دي یو دلیل قوي او راجح وبولي او بل دلیل دي ضعیف او مرجوح وبولي ځکه مخکي موږ ووویل، چي د دغه درجې مقلد د توپیر او تمیز وړتیا نه لري نو ځکه ده لره پکار ده، چي یوازي دخپل امام تقلید وکړي او کله که یې داسي دلیل ولیدئ، چي دده د مذهب خلاف و ورته پکار ده، چي ووايي: دا داسي دلیل دی، چي زه یې پوره په مفهوم نه یم پوه سوی او یا یې په محمل باندي زما عقل نه دی رسېدلی.

ددې مثال داسي دی لکه، چي څوک ځان دیو هیواد په قانون پوهول غواړي نو داسي نه کوي، چي پر خپل سر باندي کتابونه مطالعه کړي بلکي دخپل سري کتابونو پرځای یو قانون پوه ته ورځي دهغه څخه زده کړه کوي، که دغه کس دیوه داسي قانون پوه څخه زده کړه کړې وي، چي دهغه پوهه منل سوې وي، پوښتونکي کس ته هم دا ثابته وي، چي دغه کس زما سره دوکه نه کوي بلکي په صحیح ډول قانون راته ښيي اوس نو که دغه قانون پوه ده ته د قانون دکوم ټکي وضاحت او څرنگوالی کړی وي نو دی پوره اعتماد باندي کوي، که نوموړي کس ته، چيري یو ځای کوم کتاب په لاس ورسې او په هغه کتاب کي داسي یوه جمله وويني، چي د قانون پوه دوینا سره په ټکر کي وي نو ده ته پکار نه ده چی دی دا ووايي، چي قانون پوه پر غلطه باندي دی ددې کتاب خبره صحیح ده بلکي ورته پکار ده، چي داسي فکر وکړي، چي د قانون پوه

خبره درسته ده اوزه په هغه عمل کوم داچي په دې کتاب کي دقانون دخبري خلاف وينا سوې ده نو اصلا زه ددې کتاب په جمله نه يم پوه سوی او صحیح مطلب مي نه دی ځني اخستی ځکه دقانون دکتابونو څخه هر څوک صحیح مطلب نه سي پورته کولای بلکي ددې کار لپاره پوره مهارت او تجربې ته اړتیا سته.

پورتنی مثال پر قرآن او حدیث باندي صادقېرې يعني داچي څوک دقرآن او حدیث څخه دشرعي احکامواستنباط کوي کلکه دې ته اړتیا لري ،چي په ديني علومو کي پراخ مهارت اوبرلاسی ولري همدا لامل دی ،چي زموږ علماوو فرمایلي دي : عاموخلکو ته هيڅ اجازه نسته ،چي مستقيما دقرآن او حدیث څخه دمسايلو استنباط وکړي بلکي دوی ته پکار ده ،چي فقيهو علماوو ته رجوع وکړي ، که فرضا يو عام سړي ته يوه مفتي غلطه فيصله ورکړي وي نو ددې مسألې دغلطتيا گناه پر عام سړي نسته بلکي گناه يې پرمفتي ده او که عام سړی پر خپل سر باندي دحدیثونو مطالعه وکړي او دخپل سوال جواب مستقيما دقرآن او يا حدیث څخه واخلي او دی په خپله دغه جواب کي تېروتلې وي نو گناه يې پر ده باندي ده ځکه دقرآن او حدیث څخه مستقيما دمسايلو استنباط دده کار نه و بلکي دده کار داو ،چي ديوه مفتي څخه دخپلي پوښتني جواب وغواړي .

دپورتنی خبري دلاروښانتيا په موخه ويلاى سو ،چي زموږ دجمهورو علماووله آنده په ښکر لگولو سره روژه نه ماتېږي ، يو ناخبره کس دمفتي څخه دښکر لگولو په اړه پوښتنه وکړي ،چي روژه په ماتېږي او که يا؟ مفتي صاحب په غلطۍ سره ورته وويل ،چي هو روژه ماته ده ، سړي فکر وکړ ،چي روژه دي ماته سوه ولاړی خوراک او څښناک يې وکړ ، دغه کس ،چي روژه يې ماته نه وه په قصدي توگه يې خوراک او

څیښاک وکړ، په اړه یې هدایه ووايي، چي پر دغه کس باندي یوازي
قضا سته او کفارو باندي نه سته وجهه یې داسي بیانوي:

لان الفتوا دلیل شرعي في حقه.

ژباړه: ځکه ددغه عام سرې په اړه فتوا شرعي دلیل دی.
او که کوم کس دابوداود، ترمذي اونورو کتابونوهغه حدیث مطالعه
کړي، چي رسول الله ﷺ په روژه کي تېرېدئ پر ښکر لگونکي یې
سترگي وموښتي نو وې فرمایل:

افطر الحاجم والمحجوم.^(۱)

ژباړه: دښکر لگونکي او ور لگونکي دواړو روژه ماته سوه.
که دپورتني حدیث څخه څوک دا مطلب واخلي، چي په ښکر لگولو
سره هغسي روژه ماتېږي نو نور شيان هم وخوري، امام ابي
يوسف رحمته الله فرمایي، چي پر دغه کس باندي قضا او کفارو دواړه لازم
دي ځکه پر دغه کس باندي دمفتي څخه پوښتنه کول لازم وه او ده
پوښتنه ونه کړه. امام ابويوسف رحمته الله فرمایي:

لان علي العامي الاقتداء بالفقهاء لعدم الاهتداء في حقه الي معرفة الاحاديث.^(۱)

۱: دا حدیث سندا صحیح دی مگر په صحیح بخاري کي یوبل حدیث هم راغلی دی
، چي رسول الله ﷺ په خپله دروژي پر مهال ښکر لگولی دی. همدا ډول په نسائي
کي هم یو حدیث راځي، چي ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت کړی دی، چي رسول
الله ﷺ روژه نیونکي کس ته دښکر لگولو اجازه ورکړې ده. دپورتنيو احادیثو پر
بنسټ امام ابوحنيفه رحمته الله، امام مالک رحمته الله، امام شافعي رحمته الله او نور جمهور علماء
وايي، چي د افطر الحاجم والمحجوم حکم یا خومنسوخ سوی دی اویا رسول الله ﷺ
دڅه خاصي وجهي پر بنسټ څه خاصو کسانو ته اجازه کړې ده او دې ته ورته نوري
یوشمېر وجوهات هم راغلي دي. دلازيتو معلوماتو لپاره وگورئ: تحفة الاحوذی، ج
۲: ص: ۶۴، ۶۵.

ژباړه : ځکه پر عامي باندي لازمه ده ، چي د فقهاوو تقلید وکړي ځکه دی دا حادثو څخه د صحیح نتیجې ایستلو جوگه نه دی .

خلاصه داچي د تقلید دغه لومړی درجه دعوا مولپاره ټاکل سوې ده دوی ته پکار ده ، چي په هره مسئله کي دخپل امام تقلید وکړي ، په هر حالت کي دي دخپل امام په قول عمل کوي ، که یې داسي حدیث پیدا کړ ، چي دده دامام دوینا خلاف و نو داسي فکر دي وکړي ، چي زه ددې حدیث په صحیح مطلب او مفهوم نه یم پوه سوی ، زما مذهب ، چي کوم حدیث ددې مسئلې اړونده لري هغه حتما تر دغه حدیث قوي دی ، دعام سرې لپاره ددې پرته بله هیڅ چاره نسته او که داسي ونه سي نو په دین کي به ډېر سخت او شدید اختلافات پیدا سي او دادین به پر ډېرو برخو ووېشل سي .

د جید او متبحر عالم تقلید

د تقلید دوهمه درجه :

د تقلید دوهمه درجه د جید او متبحر عالم ده .

د متبحر عالم څخه زموږ هغه څوک مراد دی ، چي دا جتهاد مرتبې ته که څه هم نه وي رسېدلی مگر په اسلامي علومو کي یې پوره مهارت او پوهه دتکره استادانو څخه ترلاسه کړې وي . دتالیف ، تصنیف او تدریس په کارونو کي مشغول وي ، تفسیر ، حدیث ، فقه او ددوی اړونده اصول یې په یاد وي ، دهر ډول مسئلې په څېړنه کي دپخوانیو

۱: هدایة ، ج : ۱ ، ص : ۲۲۶ ، باب مایوجب القضاء والكفارة .

مخورو علماوو دنظریاتو او ویناوو څخه ښه استفاده کولای سي ، همدارول ددوی دتصنیف دکړنلاري او استدلال څخه معلومات ولري . شاه ولي الله رحمته الله علیه دداسي عالم تقلید د (متبحر في المذهب) په نوم یاد کړی دی او په اړه یې ویلي دي :

فصل في المتبحر في المذهب وهو الحافظ لكتب مذهبه من شرطه ان يكون صحيح الفهم عارفا بالعربية واساليب الكلام ومراتب الترجيح متفطنا لمعاني كلامهم لا يتغني عليه غالبا تعقيد ما يكون مطلقا في الظاهر والمراد منه المقيد واطلاق ما يكون مقيدا في الظاهر والمراد منه المطلق. (۱)

ژباړه : متبحر في المذهب هغه کس دی ، چي دخپل مذهب کتابونه یې یاد وي ، شرط یې دادی ، چي صحیح الفهمه وي ، په عربي ژبه او دکلام په طریقو به پوهیږي ، دخپل مذهب دا قوالو دترجیح په مراتبو به پوهیږي ، دفقهاوو په ویناوو به ښه پوهیږي ، کوم کلام ، چي په ښکاره مطلق وي او په حقیقت هغه کي هغه کلام مقید وي ده ته به یې معلومات کېږي پټه به باندي نه وي او یا داسي وي ، چي په ښکاره مقید وي خو په معنا کي مطلق وي ددې معلومات به هم ورته وي . داسي کس که څه هم داجتهاد مرتبې ته دنه رسېدلو له امله مقلد بلل کېږي مگر دخپل مذهب مفتي جوړېدای سي . دپورتنی کس تقلید دعوامو خلکو دتقلید څخه په لاندي شیانو کي بېل دی :

۱ : دغه ډول عالم دعوامو په څېر یوازي په مذهب پوه نه وي بلکي دمذهب دپوهي ترڅنګ دمذهب په دلایلو هم لږترلږه پوه وي .

۱: عقد الجید ، ص : ۵۱

۲: پورتنی عالم دیوه مفتي په حيث دخپل مذهب په ټولو بېلابېلو اقوالو خبروي او ددې جوگه وي، چي دخپل عرف او زمانې دمسائلو دحل لپاره دخپل مذهب يو قول اختيارولای سي اويا دیوه مذهب تشریح کولای سي، همدا ډول دهغه مسائلو حل دمذهب داصولو په رڼا کي کولای سي، چي په پخوانيو کتابونو کي نه وې په اوس زمانه کي پيدا سوي وي. (۱)

۳: داسي عالم کولای سي، چي کله، کله دخپل مذهب دامام پرځای دبل مجتهد پر قول فتوا ورکړي، چي شرايط يې د اصول الفقه او اصول الفتاوی په کتابونو کي موجود دي. (۲)

که ددوهمي درجې مقلد، چي عالم دئ داسي حديث يې پيدا کړ، چي دده دمذهب څخه خلاف و او ددې حديث په مقابل کي کوم بل قوي دليل هم نه و، په دې اړه شاه ولي الله رحمته الله عليه ليکي:

اذا وجد المتبحر في المذهب حديثا صحيحا يخالف مذهبه فهل له ان ياخذ بالحديث ويترك مذهبه في تلك المسئلة؟ في هذه المسئلة بحث طويل واطال فيها صاحب خزانه الروايات نقلا عن دستور السالكين فلنورد كلامه بعينه.

ژباړه: که يو متبحر عالم داسي حديث پيدا کړ، چي دده دمذهب څخه مخالف و، په دغه وخت کي نودغه عالم کولای سي، چي خپل مذهب پريردي که يا؟ په دې مسئله کي خورا اوږد بحث دئ او صاحب خزانه په

۱: ددغه کارونو دمفصل اصول اوقواعدو لپاره وگورئ: شرح عقود رسم المفتي لابن العابدین اواصول فتوا، دواړه.

۲: داصول الفتاوا ترڅنګ وگورئ: ردالمحتار للشامي، ج: ۲ ص: ۱۹۰، ۱۹۱، کتاب الحدود، باب التعزير، مطلب فيما اذا ارتحل الي غير مذهبه، و جلد ۳، ص: ۲۰۰، کتاب السرقة، مطلب يعذر العمل بمذهب الغير الخ

پوره تفصيل سره د دستور السالكين څخه را نقل كړې دى، مور يې دلته په كټ مټ ډول را نقلوو.

تر پورتنۍ خبرې وروسته شاه ولي الله رحمته الله عليه په تفصيلي ډول سره بحث كړې دى او فرمايلي يې دي:

ځيني علماء په دې آند دي، چي متبحر عالم ته پكار ده، چي دخپل مذهب تقليد وكړي ځكه دى لا دا جتهاد مرتبې ته نه دى رسېدلى، بله وجهه داده، چي كېداى سي دده امام داسي يو دليل ليدلى وي، چي ده نه وي ليدلى.

د زياتو علماوو نظر دادى، چي داسي متبحر عالم كي دخپل امام د حكم ټول اړخونه څېړلي وي، ټول دلايل يې تر نظر تېر كړي وي نو ده لره پكار ده، چي دقوي حديث په مقابل كي خپل مذهب پرېږدي خو دا خبره لازمي ده، چي شرطونه به يې موجود وي شرطونه يې په لاندې ډول دي:

۱: لومړى شرط يې دادى، چي خپله به يې د متبحر عالم او د علم ټول اړين شرطونه پوره كړي وي.

۲: دوهم شرط دادى: كوم حديث، چي ده ليدلى دى دهغه اړوند به ده پوره باور تر لاسه كړى وي يعنې دا چي د ټولو محدثينو له آنده به هغه حديث صحيح وي، ځكه ډېر وخت داسي وي، چي ديوه حديث په سند كي اختلاف وي ځيني يې صحيح بولي او ځيني يې ضعيف بولي كوم مجتهدين، چي يې صحيح بولي هغه عمل په كوي او كوم مجتهدين، چي ضعيف بولي هغه عمل نه په كوي كه داسي حديث وي نو حتماً دده امام دخپل نظر مطابق پر نوموړي حديث باندي دضعف پرېكړه كړې ده او عمل يې نه دى باندي كړې په داسي حديث سره متبحر عالم خپل مذهب نه سي پرېښوولاي ځكه دى دومره علم نه لري لكه مجتهد، چي يې لري.

۳: دريم شرط دادئ، چي ددغه حديث په خلاف به بل کوم آيت يا حديث موجود نه وي.

۴: څلورم شرط دادئ، چي دغه حديث به داسي څرگند وي، چي په معنا کي به يې هيڅ ناڅرگندتيا موجوده نه وي، بلکي ښه ښکاره معنا به يې وي ځکه ډېر وخت داسي وي، چي يو حديث دڅو معناوو احتمال لري او مجتهد په خپل بصيرت سره ددغه معناوو څخه يوه معنا ټاکلې وي، په داسي حالت کي څوک نه سي ويلاي، چي دا حديث د مذهب څخه مخالف دئ بلکي په داسي حالت کي مقلد عالم نه سي کولای، چي ددغه حديث بل مطلب واخلي، چي دده د مذهب دامام څخه مخالف وي ځکه دتقليد موخه داده، چي که يو آيت يا حديث دڅو معناوو لرونکی و، نو ددې پرځای، چي ته په خپل فکر او نظر سره ددغه معناوو څخه يوه ټاکې ديوه مجتهد نظر په دغه ځای کي ومنه او عملي يې کړه.

که دغه څلور واړه شرطونه موجود نه وه نو موږ داسي پرېکړه نه سو کولای، چي مذهب دحديث څخه مخالف دئ او نه عالم ته ددې اجازه سته، چي د مذهب تقليد پرېږدي او په حديث عمل وکړي. (۱)

۵: دا خبره هم لازمي ده، چي پنځم شرط هم پکښي موجود وي، پنځم شرط دادئ، چي دغه حديث به دڅلور امامانو دنظر څخه مخالف نه وي ځکه که مخالف وي نو زيات تاوانونه او فسادونه لري، چي مخکي يې بيان وسو. (۲)

۱: پورته څلور شرطونه دحکيم الامت مولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه د کتاب الاقتصاد څخه اخستل سوي دي. کتاب الاقتصاد، ص: ۳۴ تر ۳۶، دڅوارلسمي شبهي جواب، همدا ډول اوولسم مقصد، ج: ۴۳، ۴۴.
۲: دغه شرط دعقد الجيد، ص: ۵۸ څخه اخستل سوی دئ.

په دې اړه د شیخ الاسلام علامه نووي رحمته الله علیه اونورو ډېرو مخورو علماوو څرگندونې کړي دي ، شیخ الاسلام علامه نووي رحمته الله علیه لیکي :
قال الشيخ ابو عمرو فمن وجد من الشافعية حديثا يخالف مذهبه نظر ان كملت الات الاجتهاد فيه مطلقا ، اوفي ذلك الباب او المسئلة كان له الاستقلال بالعمل به ، وان لم يكمل وشق عليه مخالفة الحديث بعد ان بحث فلم يجد لمخالفته عنه جواب شافيا فله العمل به ان كان عمل به امام مستقل غير الشافعي ، ويكون هذا عذرا له في ترك مذهب امامه هنا ، وهذا الذي قاله حسن متعين.^(۱)

ژباړه : شیخ ابو عمر (ابن الصلاح) فرمایي : که یو شافعی مذهب کس داسې حدیث پیدا کړ ، چې دده د مذهب څخه مخالف و ، دغه کس که د اجتهاد مرتبې ته رسېدلی و ، یا په دغه باب او یا په دغه مسئله کې د اجتهاد مرتبې ته رسېدلی و نو په دغه حدیث باندي عمل کولای سي او که نه و رسېدلی ، پوره هلي ځلي يې وکړې دمخالفت لپاره يې کوم شافي جواب پیدا نه کړ ، او د حدیث مخالفت ورته گران معلومېدی کولای سي ، چې په دغه حدیث عمل وکړي خو په دې شرط سره ، چې په دغه حدیث باندي دامام شافعي رحمته الله علیه پرته بل مستقل امام هم عمل کړی وی نو د داسې چا لپاره به عذر سي ، چې په دغه مسئله کې خپل مذهب پرېږدي . علامه نووي رحمته الله علیه فرمایي : د شیخ ابو عمرو ابن الصلاح دغه خبره ډېره غوره ده باید عمل په وسي .
حضرت شاه ولي الله رحمته الله علیه هم دغه خبره غوره گڼلې ده او فرمایلي يې دي :

^۱: المجموع شرح مهذب ، ج : ۱ ، ص : ۱۰۵ ، مقدمة فصل في قول الشافعي اذا صح الحديث فهو مذهبي .

والمختار ههنا هو قول ثالث ، هو ما اختاره ابن الصلاح وتبعه النووي رحمهما الله و صححه الخ: (۱)

ژباړه: دريم قول غوره او بهتر دى ، نوموړى قول ابن الصلاح غوره كړى دى ، امام نووي رحمهما الله يې پيروي كړې ده او صحيح يې بللى دى . شاه ولي الله رحمهما الله تر پورتنۍ وينا وروسته د علامه نووي رحمهما الله بيان را نقل كړى دى او ليكلي يې دي :

داصول فقه د علماوو تر منځ په دې خبره كې اختلاف سته ، چي يو كس په ټولو احكامو كې مجتهد نه وي مگر په يوه مسئله او يا يو باب كې دا جتهاد مرتبه ورته حاصله سي . ځيني علماء په دې آند دي ، چي داسي نه سي كېداى بلكي يو كس ته ، چي دا جتهاد مرتبه رسيږي هغه وخت رسيږي ، چي په ټولو احكامو كې مجتهدانه نظر ولري ، ځيني علماء بيا په دې آند دي ، چي يو اجتهاد تجزيه قبلولاى سي او وايي ، چي په يوه باب او يا يوه مسئله كې هم چاته دا جتهاد مرتبه رسېدلای سي لكه ، چي علامه تاج الدين رحمهما الله او علامه محلي رحمهما الله ليكي :

(والصحيح جواز تجزئ الاجتهاد) بان تحصل لبعض الناس قوة الاجتهاد في بعض الابواب كالفرائض بان يعلم ادلته باستقراء منه او من مجتهد كامل وينظر فيها .

ژباړه: صحيح خبره داده ، چي اجتهاد تجزيه قبلولاى سي ، په داسي ډول ، چي ځينو خلکو ته دي دا جتهاد قوت په ځينو بابونو كې حاصل سي لكه په فرائضو كې ، چي دا جتهاد قوت حاصلېداى سي البته ، چي ده ته په لټون او استقراء سره ټول دلايل معلوم وي او يا ديوه مجتهد په مرسته يې پر دلايلو باندي احاطه كړې وي .

علامه بناني رحمهما الله د جمع الجوامع په شرحه كې ليكي :

۱: عقد الجيد ، ص : ۵۷ ، فصل في المتبحر في المذهب .

ان الاجتهاد المذهبي قد يتجزء فرما يحصل لمن هو دون المجتهد الفتيا في بعض المسائل^(۱).
 ژباړه: يقيني خبره ده، چي اجتهاد تجزيه کېدای سي دهمدې خبري په
 نظر کي نيولو سره دغه مرتبه هغه چاته هم حاصلېدای سي، چي
 دمجتهد الفتيا تر مرتبې يې مرتبه ټيټه وي.

همدا ډول د اصول فخر اسلام بزدوي رحمته الله عليه په شرحه کي علامه
 عبدالعزيز بخاري رحمته الله عليه ليکي:

وليس الاجتهاد عند العامة منصبا لا يتجزء بل يجوز ان يفوز العالم بمنصب الاجتهاد في
 بعض الاحكام. (۲)

ژباړه: اجتهاد داسي منصب نه دی، چي تجزيه نه سي قبلولای بلکي
 کېدای سي، چي په ځينو مسئلو کي دا اجتهاد منصب يو عالم ته ورپه
 برخه سي او په بعضو مسئلو کي دي بيا دا اجتهاد مقام ورنه کړل سي.
 امام غزالي رحمته الله عليه ليکي:

وليس الاجتهاد عندي منصبا لا يتجزء بل يجوز ان يقال للعالم بمنصب الاجتهاد في بعض
 الاحكام دون البعض. (۳)

ژباړه: زما په آند اجتهاد داسي منصب نه دی، چي تجزيه نه سي
 قبلولای بلکي کېدای سي، چي په ځينو مسئلو کي دا اجتهاد منصب يو

۱: ددغه اوپورته دواړه عبارتونولپاره وگورئ: حاشية البناني رحمته الله عليه علي شرح جمع
 الجوامع، ج: ۲، ص: ۴۰۳، ۴۰۴، ط: المكتبة التجارية الكبرى مصر.

۲: كشف الاسرار لعبدالعزیز البخاري رحمته الله عليه، ج: ۳، ص: ۱۱۳۷، باب معرفة احوال
 المجتهدين.

۳: المستصفي للغزالي رحمته الله عليه، ج: ۲، ص: ۱۰۳، القطب الرابع في حكم المستثمر وهو
 المجتهد.

عالم ته ورپه برخه سي او په بعضو مسئلو کي دي بيا دا جهاد مقام ورنه کړل سي.

علامه تفتازاني رحمته الله عليه ليکي :

ثم هذه الشروط انما هي في حق المجتهد المطلق الذي يفني في جميع الاحكام ، وامام المجتهد في حكم دون حكم فعليه معرفة ما يتعلق بذلك الحكم. (١)

ژباړه : دغه شرائط دهغه چا لپاره دي ، چي مجتهد وي او په ټولو احكامو کي فتوا ورکوي او هغه مجتهد ، چي په يو حکم کي مجتهد وي په بل کي بيا مجتهد نه وي دهغه لپاره فقط په هغه خبرو علم پکار دی ، چي په اړونده مسائلو پوري تعلق لري.

دپورتنی خبري اړونده مولانا اميرعلي رحمته الله عليه وايي :

قوله وامام المجتهد في حكم . الخ فلا بد له من الاطلاع علي اصول مقلده لان استنباطه علي حسبها فالحكم الجديد اجتهاد في حكم والدليل الجديد للحكم المروي تخريج. (٢)

ژباړه : هغه کس ، چي په ځينو مسائلو کي مجتهد وي هغه لره پکار ده ، چي دهغه چا داستنباط په اصول علم لري ، چي دی يې مقلد دی ځکه نوموړی کس دخپل امام تر تقلید لاندي استنباط کوي ، که ددغه اصولو مطابق کوم حکم صادرسي دې ته اجتهاد في الحكم وايي او که حکم دامام څخه رانقل سوی وي دليل يې وروسته ورته ويل سوی وي دې ته تخريج وايي.

علامه ابن الهمام رحمته الله عليه هم داخبره غوره گڼلې ده ، چي اجتهاد تجزيه کېدای سي ، ده په څرگندو الفاظو ويلي دي ، چي کوم څوک ، چي مطلق

١: التلويح مع التوضيح ، ج: ٢ ص: ١١٨ ، ط: مصر.

٢: التوشيح علي التلويح لمولانا اميرعلي رحمته الله عليه ، ص: ٦٠٤ ، باب الاجتهاد ، ط: نولکشور.

مجتهد نه وي پر هغه باندي يوازي په مسائلو کي تقلید واجب دئ، چي دی په هغه مسائلو کي دا جهاد مرتبې ته نه وي رسېدلی .
پورتنی عبارت امیر بادشاه بخاري رحمته الله د شرحي سره مل لیکلی دئ (۱)
علامه زین الدین ابن نجیم رحمته الله هم په کت مت ډول پورتنی خبره کړې ده. (۲)

پاته دي نه وي، چي علامه ابن امیر الحاج رحمته الله د علامه زلمکاني رحمته الله څخه پرېکنده فیصله رانقل کړې ده او لیکي:
دا جهاد کلي شرایط لکه قوي استنباط، دکلام اسلوب، ددلایلو رد او قبول او داسي نور بنسټيز اصول تجزیه کېدای نه سي بلکي د جزوي اجتهاد لپاره يې وجود هم لازمي دئ او دا کېدای سي، چي په مسئله کي ددلایلو پر پرېکړه دي تجزیه قبوله کړي او داهم ممکن دئ، چي په ځينو مسائلو کي دي ټول شرایط راسي او په ځينو مسائلو کي رانه سي. (۳)

۱: (غير المجتهد المطلق يلزمه) عند الجمهور التقليد وان كان مجتهدا في بعض المسائل الفقه او بعض العلوم ... (كالفرائض) ... (علي القول بالتجزي) للاجتهاد اي يلزمه التقليد بناء علي القول بان الاجتهاد يتجزء فيجوز ان يكون شخص مجتهدا في بعض المسائل دون بعض (وهو الحق) اي القول بالتجزي وهو الحق وانه عليه الاكثر (فيما لا يقدر عليه من الاحكام) متعلق بالتقليد. تيسير التحرير لامير بادشاه البخاري رحمته الله ج: ۴، ص: ۲۴۶، مصطفى الباني مصر، نېټه: ۱۳۵۱ هـ.
۲: فتح الغفار بشرح المنار لابن نجيم مصطفى الباني مصر، سنه: ۱۳۵۵ هـ ج: ۳، ص: ۳۷.

۳: فما كان من الشروط كليا كقوة الاستنباط ومعرفة مجاري الكلام وما يقبل من الأدلة وما يرد ونحوه فلا بد من اجتماعه بالنسبة الي كل دليل ومدلول فلا تتجزء

په هر صورت داصولو دعلماوو دپورتینو څرگندونو په رڼا کې معلومېږي، چې یو متبحر عالم ته که د یوې مسئلې ټول اړخونه معلوم وي، د ټولو اړخونو دلایل یې ورته معلوم وي، که څه هم په ټولو شرعي احکامو کې داجتهاد مرتبې ته نه وي رسېدلی خو په دغه یوه مسئله کې داجتهاد مرتبې ته رسېدلی وي، پردغه عالم لازمه ده، چې دخپل امام دپرېکړې خلاف پرېکړه وکړي او دا ووايي، چې زما دامام پرېکړه دفلاني مشهور حدیث خلاف ده بالاخره دخپل امام قول ترک کړي او په حدیث عمل وکړي.

فقیه العصر حضرت مولانا رشید احمد گنگوهي رحمته الله علیه داسې لیکي: غرض دادی، چې که ددې امر ثبوت وسي، چې دامام قول دقرآن یا حدیث څخه خلاف دی نو دامام قول پرېښودل په آیت یا حدیث باندي عمل کول خو لازمي کار دی مگر پوښتنه داده، چې داڅېړنه به څنگه عوام خلک وکړي (یعني داچې عوام خلک دا کار نه سي کولای دادمتبحر في المذهب عالم کار دی [۱])

دپورتني مسئلې ښه تحقيق مولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله علیه کړی دی موږ په دې ځای کې دده مبارک اړونده عبارت ټکي په ټکي رانقلوو که څه هم عبارت اوږد سي پروا یې نه کوو ځکه دده عبارت د موضوع اصلي مغز دی، حضرت مولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله علیه فرمایي:

تلك الاهلية وماكان خاصا بمسئلة او باب فاذا استجمعه الانسان كان فرضه في ذالك الجزء الاجتهاد. التقرير والتحرير لابن الامير الحاج، ج: ۳ ص: ۲۹۴.

۱: سبيل الرشاد، دمولانا گنگوهي رحمته الله علیه تالیف، ص: ۳۰ او ۳۱، ط: ټهلی، سنه:

۱۳۵۲ هـ س

که کوم عالم، چي ذکي الفهم، وسيع النظر او دقيق نظر لرونکی وي او ورته څرگنده سوه او يا عام سړي ته ديوه تقوا لرونکي عالم دڅېړني څخه دزړه له صدقه څرگنده سوه، چي دوهم لوري راجح دئ په دې ځای کي دي وکتل سي، چي مرجوح لوري هم کوم شرعي دليل لري او که يا؟ که يې دليل درلودئ په دې صورت کي که ددې وپره وه، چي په خلکو کي به فتنه، شر او فساد منځته راسي نو دژغورلو په موخه دي بيا هم په مرجوح قول باندي عمل وکړي او دليل يې لاندي حديث دئ:

حضرت عايشة رضي الله عنها فرمايي، چي رسول الله ﷺ وفرمايل: تاته نه ده معلومه، چي ستا قوم قريشو مکه مکرمه پر هغه بنياد نه ده جوړه کړې کوم، چي ابراهيم عليه السلام جوړه کړې وه؟ عايشة رضي الله عنها وايي: ما ورته وويل: اي دالله ﷻ رسوله ﷺ! تاسو يې بېرته پر هغه طريقه جوړه کړئ کومه، چي دابراهيم عليه السلام طريقه وه؟ رسول الله ﷺ په جواب کي ورته وفرمايل: که دقريشو زمانه کفر ته نژدې نه وای نو ما به خامخا همداسي کړی وای خو زما سره دا وپره ده، چي که زه دغه کار وکړم خلک به دستي فکرمن سي او وبه وايي، چي وگورئ! کعبه شريفه يې ونړول نوزه داسي نه سم کولای.

تاسو په پورته حديث کي فکر وکړئ معلومه خبره ده، چي دکعبې جوړېدل پر ابراهيمي طريقه باندي راجح جانب دئ او نه جوړېدل يې مرجوح جانب دئ رسول الله ﷺ دفتني دويري څخه مرجوح جانب غوره کړ، او په همدې مرجوح جانب يې عمل وکړ او راجح جانب يې پرېښودئ.

همدا دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت سوی دئ، چي ده مبارک يو وخت په سفر کي څلور رکعته لمونځ ادا کړ، چا پوښتنه ځني وکړه، چي تاسو خو پر حضرت عثمان رضي الله عنه باندي له دې امله نيو که کول

، چي هغه به په سفر کي څلور رکعت له مونځ ادا کاوه او اوس تا خپله په سفر کي څلور رکعت له مونځ ادا کړ، دا ولي؟ ده مبارک په جواب کي وويل، چي دا کار مي ځکه وکړ، چي دشر څخه وېرېدلې نو په دې وجهه، چي شرافتنه رامنځته نه سي نو ځکه مي څلور رکعت له مونځ ادا کړ.

په پورته روايت کي که وکتل سي معلومه خبره ده، چي د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په آند په سفر کي څلور رکعت له مونځ کول مرجوح قول دئ او دوه رکعت له مونځ کول راجح قول دئ ده مبارک له دې امله، چي فتنه رامنځته نه سي او شريې نه سي په مرجوح قول يې عمل وکړ او راجح قول يې پرېښودئ.

په هر صورت دپورته روايتونو څخه معلومېږي، چي که دشر او دفتني دپېښېدو وېره وه نو په مرجوح قول باندي عمل کول هم جايز دئ بلکي غوره او اولي کار دئ.

که، چيري داسي و، چي په مرجوح قول باندي دعمل کېدو لپاره هيڅ لاره نه وه يعني داچي واجب پاتېدئ دو واجب پاتېدو گناه رامنځته کېدل، دمرجوح قول لپاره دقيقاس پرته بل دليل نه و او دراجح قول لپاره صحيح حديث ددليل په توگه موجود و په داسي حالت کي د شک پرته په صحيح حديث باندي عمل کېږي او تقليد په دغه وخت کي بېخي جايز نه دئ ځکه اصل دين قرآن او حديث دئ، دتقليد اصلي مقصد هم دادئ، چي په قرآن او حديث باندي په صحيح ډول، سلامتي او اساني سره عمل راسي، په داسي حالت کي، چي دراجح قول لپاره قوي، صريح او صحيح حديث موجود وي، دمرجوح قول لپاره هيڅ دليل موجود نه وي بيا هم په مرجوح قول باندي عمل کول او تقليد په وجه ټينگ پر درېدل دهغه تقليد بلل کېږي، چي په قرآن حديث او اود علماوو په ويناوو کي يې بدي بيان سوې ده، پاته دي نه وي، چي

یوه خبره دیادولو وړه ده هغه داچې په داسې مسئله کې ، چې تقلید پرېښودل سي دخپل امام په وړاندي گستاخي ، بې ادبي او یا په زړه کې بدگماني ، چې زما امام د حدیث څخه مخالفت کړی دی جایز کار نه دی ځکه کېدای سي ، چې دا حدیث ده ته رسېدلی نه وي ، یا په ضعیف سند سره ورته رسېدلی وي او یا ده په کومه شرعي قرینه ماوول کړی وي له همدې امله دی معذور بلل کېږي ، بې ادبي ورسره کول او یا بدي خبري ورته کول جایز کار نه دی ، دا خبره هم باید یاده سي ، چې دامام په علمي کمال کې نقص پیدا کول هم بې ادبي ده ځکه داسې پېښ سوي دي ، چې لوړو او مخورو اصحابانو ته تر یو وخته پوري احادیث نه وه رسېدلي ، ددوی ددغه حدیثونو نه رسېدل ددوی علمي کمال کوم تاوان نه دی رسولی او نه چا ددوی پر علمي کمال باندي د نقص خبره کړې ده سره ددې ، چې ددوی علمي کمال منل سوی و .

همدا ډول هغه مقلد ته بدر د ویل جایز نه دي ، چې دخپل امام پر خبره کلک ولاړ وي ، کلک مقلد وي او دده گومان داوي ، چې دده دامام خبره د حدیث څخه مخالفه نه ده او دده سره هم دومره علم نه وي ، چې د حدیث او دخپل امام د قول ترمنځ دي توپیر وکړي ، په پوره تفصیل دي یې پوه سي ، دغه مقلد د حدیث صحت ته هم قایل وي مگر دده پر خپل امام باندي ښک گومان وي ، چې زما امام د شریعت حکم د قرآن او حدیث سره برابر کړی دی زه دخپل امام د قول پوره اطاعت کوم ، داسې مقلد ته بدر د ویل جایز نه دی ځکه دی هم په شرعي دلیل باندي متمسک دی او دایې هوډ دی ، چې د شریعت اتباع وکړي .

همدا ډول هغه چا ته هم بدر د ویل جایز نه دي ، چې دیوه قوي حدیث په وجه یې دخپل امام تقلید په یوه خاصه مسئله کې پرې ایښی وي ځکه

داسي اختلاف داسلافو علماوو څخه را روان دئ ددغه اختلاف اړونده علماوو ويلي دي :

خپل مذهب ظناً صواب گڼل او محتمل خطا گڼل، بل مذهب ظناً خطا گڼل او محتمل صواب گڼل .

يعني داچي په غالب گومان باندي خپل مذهب حق گڼل او په لږ شک او احتمال سره خطا گڼل ، بل مذهب په غالب گومان سره خطا گڼل او په لږ شک او احتمال سره حق گڼل .

دپورته خبري څخه هغه نيوکه هم دفعه سوه ، چي ټول مذهبونه حق دي نو بيا ولي پر يوه مذهب باندي عمل وکړل سي؟

لنډه داچي کله داخبره ثابته سوه ، چي بل هم د صواب احتمال لري نو د چا تضليل ، تفسير کول او يا د بدعتي او وهابي لقب ورکول جايز نه دي ، همدا ډول دهغو سره حسد او عناد جايز نه دئ ، دهغو غيبت کول ، طعن او لعن پر ويل هم جايز نه دي .

دايوه خبره لازمي ده هغه داچي که څوک په عقايدو کي مخالفت وکړي او يا په اجتماعي اسلامي شيانو کي مخالفت وکړي او يا سلف صالحينو ته بد رد ووايي داسي کس د اهل السنه والجماعت له ډلي څخه وتلی دئ ځکه اهل السنه والجماعت هغه کسان دي، چي په عقايدو کي اصحابانو رضي الله عنهم پر طريقه روان وي ددوی مبارکانو د عقايدو څخه هيڅ مخالفت نه کوي له همدې امله داسي څوک د اهل سنت والجماعت څخه وتلی دئ او د بدعتيانو په ډله کي داخل دئ همدا ډول هغه څوک هم ډېر بد دئ ، چي په تقليد کي زياتی کوي ، دقران او حديث په مقابل کي تقليد غوره کوي قرآن او حديث پرېږدي ، ددغه

دواړه ډلو څخه په کلکه بايد ځانونه وساتل سي او ددوی سره د مناظرې ، خبرو او استدلال څخه هم بايد ځانونه وساتل سي. (۱)

حقيقت دادی ، چي مولانا تهانوي رحمته الله عليه دالله ﷻ په مرسته داسي دا اعتدال لاره څېړلې او بيان کړې ده ، چي که دزړه له کومي عمل په وکړل سي د مسلمانانو ډېري خپل منځي شخړي او جنجالونه به له منځه ولاړ سي .

دپورته شرطونو په شتون کي متبحر في مذهب عالم کولای سي ، چي په يوه مسئله کي ، چي قوي صريح او صحيح حديث دليل ولري د خپل امام څخه مخالفت وکړي ، سره ددې ، چي دغه عالم په دغه مسئله کي د خپل امام څخه مخالف سو خو بيا هم په ټوليزه توگه ورته مقلد عالم ويل کېږي ، لکه ، چي ډېرو حنفي علماوو په ډېرو مسئلو کي دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول پرې ايښی دنورو علماوو پر قول يې فتوا کړې ده د مثال په ډول امام ابو حنيفه رحمته الله عليه فرمايي: دانگورو پرته که دنورو شيانو د شرابو څخه دومره قدر و څښل سي ، چي محض قوت په حاصل سي جايز دی ، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه ددغه قول څخه فقهاء کرام مخالف دي د خپل امام قول يې پرې ايښی دی دنورو مذهبونو په رڼاکي يې دټولو شرابو پر حرمت باندي پرېکړه کړې ده او کوم شراب ، چي په کمه اندازه امام ابو حنيفه رحمته الله عليه جايز کړي دي دوی حرام بللي دي ، همدا ډول دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه پر مذهب باندي زراعت (بزگري) جايز کار نه دی ، مگر دده مبارک ددې قول څخه احناف علماء او بنسټي دي او پرېکړه

۱: الاقتصاد في التقليد والاجتهاد ، حضرت مولانا تهانوي رحمته الله عليه تاليف ، ص: ۴۲ تر ۴۵ ، اوم مقصد .

یې کړې ده، چي په بزگري کي د حاصل متناسب (ټاکلي برخه) اخیستل روا کار دی.

دادوه مثالونه، چي ذکر سوه دا داسي مسئلې دي، چي د ټولو متاخرينو علماوو پر اتفاق دی که نه نو په انفرادي ډول داسي ډېري مسئلې سته، چي فقهاوو د یوه صحیح حدیث په وجه خپل مذهب پرې ایښی وي او په حدیث یې عمل کړی وي خو دا خبره ډېره لازمي ده، چي دا ډېر نازک کار دی هر چا ته دا پکار نه ده، چي ځان ته دي متبحر عالم و وایي او ځان دي ددې منصب خښتن او اهل وگڼي ځکه دا کار هر څوک نه سي کولای هیچا ته جایزه نه ده، چي د پورته شرایطو د پروا او رعایت پرته په شرعی احکامو کي لاس وهنه او تصرف وکړي.

مجتهد في المذهب

دریمه درجه:

د تقلید دریمي درجې ته مجتهد في المذهب تقلید ویل کېږي مجتهد في المذهب هغه چا ته ویل کېږي، چي داستدلال او استنباط په بنسټیزو مسائلو کي د یوه مجتهد په مطلق ډول سره مقلد وي مگر دهغو اصولو او قواعدو لاندې په کښته جزي مسائلو کي ددې اهلیت او وړتیا لري، چي په مستقیم ډول سره دقرآن، حدیث او د اصحابانو رضی الله عنہم د آثارو څخه د مسائلو استنباط وکړي، له همدې امله داسي عالم دخپل امام سره په ډېرو فروعی مسائلو کي اختلاف لري خو په ټولیزه توگه د اصولو په لحاظ داسي چا ته مقلد ویل کېدای سي لکه په حنفي فقه کي امام ابو یوسف رضی الله عنہ او امام محمد رضی الله عنہ، په شافعي فقه کي امام مزني رضی الله عنہ او امام ابو ثور رضی الله عنہ، په مالکي فقه کي امام

سخنون رحمته الله او امام ابوالقاسم رحمته الله ، په حنبلي فقه كي ابراهيم الحربي رحمته الله او امام ابوبكر الاثرم رحمته الله .

ابن العابدین رحمته الله دپورتنیو علماوو دپیژندگلوی په اړه داسي ليکي :
الثانية طبقة المجتهدين في المذهب كابي يوسف رحمته الله ومحمد رحمته الله وسائر اصحاب ابي حنيفة رحمته الله القادرين علي استخراج الاحكام عن الادلة المذكورة على حسب القواعد التي قررها استاذهم ، فافهم وان خالفوا في بعض احكام الفروع ولكنهم يقلدونه في قواعد الاصول. (۱)

ژباړه : دوهمه طبقه مجتهدين في المذهب دي لکه ابويوسف رحمته الله ، امام امحمد رحمته الله او دامام ابوحنيفة رحمته الله نور اصحاب ، چي دا حکامو پر استنباط باندي ديا دو دلایلو په رڼا كي توانايي لري دهغو اصولو پر بنسټ ، چي استاذانو ورته ټاکلي دي ، دغه علماء که څه هم په فروعی مسائلو كي دخپلو امامانو څخه مخالف دي مگر دوی په اصولو كي دخپلو امامانو تقليد کوي او مقلدين ورته ويل کېږي .

همدا لامل دی ، چي مجتهد في المذهب ته د اصولو په لحاظ مقلد ويل کېږي او د فروعو په لحاظ مجتهد ورته ويل کېږي . همدا وجه ده ، چي دامام ابويوسف رحمته الله او امام محمد رحمته الله سره د دې ، چي حنفيان دي بيا هم دامام ابوحنيفة رحمته الله سره په ډېرو فروعی مسائلو كي اختلاف لري .

۱: شرح عقود رسم المفتي لابن العابدین ، ص : ۴ ، ط : دارالاشاعة کرا ، چي ، سنة

دمجتهد مطلق تقلید

څلورمه درجه:

دا دتقلید وروستی او اخره درجه ده ، مجتهد مطلق هغه کس ته ویل کېږي ، چي په ده کي داجتهاد ټول شرطونه موجود وي ، نوموړی عالم دخپل علم او فهم په مټ کولای سي ، چي داستدلال اصول دقرآن او حدیث څخه وضع کړي ، تردغه اصولو لاندي کولای سي ، چي شرعي احکام دقرآن او حدیث څخه استنباط کړي لکه امام ابوحنیفه رحمته الله ، امام شافعي رحمته الله ، امام مالک رحمته الله ، امام احمد بن حنبل رحمته الله او داسي نور وتلی علماء ، دغه علماء که څه هم په فروعی او اصولي مسائلو کي مجتهدین بلل کېږي مگر بیا هم دوی ته یو ډول مقلدین ویل کېږي ځکه کومه مسئله ، چي په څرگند ډول په قرآن او حدیث کي واضح سوې نه وي نو دغه علماء ددې پرځای ، چي دخپلي رایي او قیاس څخه کار واخلي او فیصله وکړي هڅه کوي ، چي دمبارکو اصحابانو رضی الله عنہم څخه داسي قول یا فعل پیدا کړي ، چي دارونده مسئلې حل پکښي وي ، که دوی ته دیادي مسئلې دحل لپاره داصحابانو مبارکانو قول یا فعل په لاس ورغلی نو دوی دخپلي رایي او قیاس پرځای ددغه اصحابانو رضی الله عنہم دقول یا فعل په رڼا کي فیصله کوي او ددې لپاره زیات شمېر مثالونه هم سته ، چي ځیني یې په لاندي ډول دي:

۱: لومړی مثال هغه مکتوب دی ، چي حضرت عمر رضی الله عنہ دقاضي شریح په نوم لیکلی او استولی و ، امام شعبي رحمته الله دغه بیان په لاندي ډول کوي:

عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ شُرَيْحٍ : أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَتَبَ إِلَيْهِ : إِنْ جَاءَكَ شَيْءٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَأَقْضِ بِهِ وَلَا تُلْفِتْكَ عَنْهُ الرِّجَالُ ، فَإِنْ جَاءَكَ مَا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَأَنْظِرْ سُنَّةَ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَقْضِ بِهَا ، فَإِنْ جَاءَكَ مَا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَمْ يَكُنْ فِيهِ سُنَّةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَنْظِرْ مَا اجْتَمَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ فَخُذْ بِهِ ، فَإِنْ جَاءَكَ مَا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَمْ يَكُنْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَلَمْ يَتَكَلَّمْ فِيهِ أَحَدٌ قَبْلَكَ فَأَخْتَرِ أَى الْأَمْرَيْنِ شِئْتَ : إِنْ شِئْتَ أَنْ تَجْتَهِدَ رَأْيَكَ ثُمَّ تَقَدَّمَ فَتَقَدَّمْ ، وَإِنْ شِئْتَ أَنْ تَأَخَّرَ فَتَأَخَّرْ ، وَلَا أَرَى التَّأَخَّرَ إِلَّا خَيْرًا لَكَ. (۱)

ژباړه : حضرت شريح رضي الله عنه فرمايي : ماته عمر رضي الله عنه يو ليک راو لېږي په ليک کي يې راته ليکلي وه : که ، چيري تاته کومه مسئله راسي نو که يې حل په قرآن کي و نو دقرآن په رڼا کي يې پرېکړه وکړه خو دخلکو شخصي رايي تا دقرآن د فيصلې څخه ونه باسي او که په قرآن کي دغه مسئله حل نه وه نو بيا درسول الله صلى الله عليه وسلم سنتو ته رجوع وکړه او دسنت رسول الله صلى الله عليه وسلم په رڼا کي پرېکړه وکړه ، که داسي مسئله درته راغله ، چي په قرآن او حديث کي يې حل نه و نو بيا يې پر داسي ډول باندي حل کړه ، چي مخکني خلک پر متفق سوي وي او عمل په وکړه ، که داسي مسئله درته راغله ، چي په قرآن او حديث کي نه وه او نه درتا وړاندي کوم چا په دې اړه پرېکړه کړې وه نو بيا يوه ددې دوو خبرو څخه ياد وساته ياداچي دغه مسئلې دخپلي رايي مطابق حل کړه او يا ځان ځني وساته او زه ستا لپاره دا وروستي خبره خوښوم .

۱: سنن الدارمي ، ج : ۱ ، ص : ۵۵ ، ح : ۱۶۹ ، باب الفتيا وما فيه من الشدة ، ط :
مدينة المنورة

تاسو وگورئ سره د دې، چي حضرت شريح رضي الله عنه مطلق مجتهد و مگر بيا هم حضرت عمر رضي الله عنه هغه وخت دخپل نظر اجازه ورکړه، چي داسلا فو خخه دارونده مسئلې په اړه څه شي نه وي نقل سوی. په پورته ډول د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه خخه هم روايت مخکي د مطلق تقلید په مثالونو کي تېر سوی دی.

۲: همدا ډول په سنن دارمي کي عبید الله بن ابي یزید رضي الله عنه فرمایي:

عَنْ عَبِيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِذَا سُئِلَ عَنِ الْأَمْرِ فَكَانَ فِي الْقُرْآنِ أَخْتَبِرُ بِهِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْقُرْآنِ وَكَانَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَخْتَبِرُ بِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَعَنْ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ قَالَ فِيهِ بَرَأْيَهُ. (۱)

ژباړه: د عبدالله بن عباس رضي الله عنه خخه، چي به کله د يوې مسئلې پوښتنه وسوه نو که به دهغې مسئلې حل په قرآن کریم کي و نو ده به لومړی د قرآن کریم په رڼا کي دهغې مسئلې حل کاوه که به په قرآن کي نه و نو بيا به يې د رسول الله صلى الله عليه وسلم د سنتو مطابق هغه مسئله حل کول، که به په سنتو کي دنبي صلى الله عليه وسلم هم نه وه نو بيا يې کتل که به د ابوبکر رضي الله عنه يا عمر رضي الله عنه خخه کوم قول يا فعل ثابت و دهغه په رڼا کي به يې حل کول، که به د دوی مبارکانو خخه څه شي ثابت نه و نو بيا به يې په خپله رايه اجتهاد کاوه.

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه مطلق مجتهد و مگر ده لومړيتوب د ابوبکر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنه قولونو ته ورکاوه او د دوی تقلید به يې کاوه، که به دهغو خخه څه شی ثابت نه و بيا يې خپلي رايي او نظر ته رجوع کول.

۱: سنن الدارمي، ج: ۱، ص: ۵۵، ح: ۱۶۸، باب الفتيا وما فيه من الشدة، ط: مدينة المنورة

۳: همدا ډول په سنن دارمي کي روایت دي:

.... عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ : جَاءَهُ رَجُلٌ يَسْأَلُهُ عَنْ شَيْءٍ ، فَقَالَ : كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ يَقُولُ فِيهِ كَذَا وَكَذَا . قَالَ : أَخْبِرْنِي أَنْتَ بِرَأْيِكَ . فَقَالَ : أَلَا تَعَجِبُونَ مِنْ هَذَا؟ أَخْبَرْتُهُ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ وَيَسْأَلُنِي عَنْ رَأْيِي ، وَدِينِي عِنْدِي أَثَرٌ مِنْ ذَلِكَ ، وَاللَّهِ لَأَنْ أُغْنِيَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُخْبِرَكَ بِرَأْيِي (١)

ژباړه: حضرت شعبي رضي الله عنه ته يو کس راغلی دیوې مسئلې په اړه يې پوښتنه ځني وکړه، چي شعبي رضي الله عنه جواب ورکړ او ورته وې ويل، چي دابن مسعود رضي الله عنه نظر په دې اړه داسي دی، هغه سړي ورته وويل: په دې اړه ستا څه نظر دی؟ ده په جواب کي ورته وويل: تاسو ولي ودي کس ته تعجب نه کوئ؟ زه ورته دابن مسعود رضي الله عنه نظر وایم دی راته وايي په دې مسئله کي ستا څه نظر دی؟ په الله تعالى قسم کوم، چي که ته ماته سندري ووايي ماته ددغه سندري اور بدل تردې ښه دي، چي زه خپل نظر ددغه مسئلې په اړه ووايم.

شعبي رضي الله عنه هم مطلق مجتهد و دامام ابو حنيفه رضي الله عنه استاد و مگر ده لومړيتوب دابن مسعود رضي الله عنه قول ته ورکاوه، دهغه تقلید ته يې تر خپل نظر زيات اهميت ورکاوه.

۴: امام بخاري رضي الله عنه په کتاب الاعتصام بالكتاب والسنة کي ددې آيت په تفسير کي، چي الله تعالى فرمايي: (واجعلنا للمتقين اماما) دمجاهد رضي الله عنه قول تعليقا رانقل کړی دی، چي وايي:

ائمة تقتدي بمن قبلنا ويقتدي بنا من بعدنا.

١: سنن دارمي، ج: ١، ص: ٤٥، ح: ١٠٩، باب تورع عن الجواب فيما ليس فيه كتاب ولا سنة، ط: مدينة المنورة

ژباړه : اې الله ﷻ! موږ داسي امامان جوړ کړي ، چي موږ په هغه چا پسي اقتدا وکړو ، چي تر موږ مخکي تېر سوي دي او په موږ پسي هغه کسان اقتدا وکړي ، چي تر موږ وروسته راځي .

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايي :

دمجاهد رحمته الله پورتنی قول ابن جرير رحمته الله ، فاريابي رحمته الله او نورو علماوو په صحيح سند سره روايت کړی دی .

ورپسي ابن حجر رحمته الله دپورتنی آيت دتفسير اړونده نور آثار هم رانقل کړي دي او ييا يې دابن ابي حاتم رحمته الله په حواله دسدي رحمته الله دا قول هم رانقل کړی دی ، چي فرمايي :

ليس المراد ان نؤم الناس وانما ارادوا اجعلنا ائمة لهم في الحلال والحرام يقتدون بنا فيه .

ژباړه : ددې مراد دا نه دی ، چي موږ دخلکو امامت وکړو بلکي مراد يې دادی ، چي اې الله ﷻ! موږ په حلال او حرام کي امامان جوړ کړي ، چي دوی په موږ پسي اقتدا وکړي .

ابن ابي حاتم رحمته الله دجعفر بن محمد رحمته الله دا قول هم رانقل کړی دی ، چي فرمايي :

معناه اجعلني رضا فاذا قلت صدقواي و قبلوا مني . (۱)

ژباړه : (دپورتنی آيت) معنا داده ، چي ماته په خلکو کي مقبوليت راکړي ، کله ، چي زه خبره وکړم خلک يې تصديق کړي او زما څخه يې قبوله کړي .

په هر صورت دپورتنی آيت دتفسير اړونده خو دنورو علماوو دا قوالو ذکر استطرادا و سو مگر اصلي مطلب داو ، چي حضرت مجاهد رحمته الله

۱: فتح الباري للمحافظ ابن جرير رحمته الله ، ج : ۱۳ ، ص : ۲۱۰ ، ۲۱۱ ، ط : ميريه .

خوبه و گنل، چي دی په پخوانیو خلکو پسي اقتداء او تقلید وکړي، دوروسته خلکو لپاره یې هم دا خوبه کره، چي هغوی دي په مخکینو امامانو پسي اقتدا وکړي سره ددې، چي امام مجاهد رحمته الله علیه مجتهد مطلق دی او دعامو علماوو او عامو خلکو لپاره دتقلید یو مثال دی.

پر تقلید باندي شکونه او نیو کي

په تېرو پانوی کي، چي په کوم ډول دتقلید حقیقت څرگند سوی دی، دقرآن او حدیث څخه، چي کوم مثالونه راوړل سوي دي، دتقلید اړونده، چي دمقلد کومي درجاتي او احکام بیان سوي دي که هغه په پوره ډول په ذهن کي ونیول سي نو کوم شبهات او اعتراضونه، چي پر تقلید باندي واردیږي هغه خپل دفعه کېږي او له منځه ځي خو بیا هم مناسبه داده، چي ځیني هغه اعتراضونه په خاصه توګه راوړل سي، چي په زړه کي زیات را وړاندي کېږي یا په عمومي توګه دمخالفو حضراتو پر ژبو باندي زیات جاري وي او هر وخت یې په شد او مد سره بیانوي.

په قرآنکریم کي دپلرونو او نیکه گانو تقلید

۱: لومړی اعتراض پر تقلید باندي دا کېږي، چي قرآنکریم دتقلید بدي په لاندې آیت کي بیان کړې ده:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ. (۱)

۱: سورة بقره، آية ۱۷۰

ژباړه : کله ، چي دوی ته وويل سي : دهغه احکامو پيروي وکړئ ، چي الله ﷻ نازل کړي دي ، دوی وايي موږ دهغه څه پيروي کوو ، چي زموږ دخپلو پلرونو او نيکونو تک لاره وه ، که څه هم ددوی پلرونه په هيش شي نه پوهيږي او نه پر هدايت وي .

مخکي ، چي کومي څېړني دتقليد په اړه وسوي که هغو ته دوکتل سي او دانصاف په نظر غور باندي وسي په ښکاره توگه داشبه ليري کېږي ، چي (معاذالله) دامامانو تقليد کونکي هم تر دې آيت لاندي دي .

دلاسپيناوي په موخه بايد ووايو ، چي لومړی خو کوم آيت ، چي ذکر سوی دئ او په آيت کي ، چي کوم څوک ښودل سوي دي هغه مشرکان دي يعني داچي په دغه آيت کي بنسټيزي عقيدې ښودل سوي دي لکه توحيد ، رسالت ، دآخرت بيان او داسي نور ، کله ، چي به مشرکانو ته دتوحيد دعوت ورکړل سو دهغه احکامو دپلي کېدو دعوت به ورکړل سو کوم ، چي دالله ﷻ دلوري څخه نازل کړل سوي وه دوی به خپل پلرونه او نيکونه بهانه کړل ، چي زموږ دغه دشرک عقیده موږ ته دپلرونو او نيکونه څخه په ميراث پاته ده ، موږ دهمدغه عقيدې پيروي کوو ، چي موږ ته راپاته ده ، دتوحيد عقیده موږ نه سو منلای حاصل داچي مشرکانو به ويل ، چي موږ په دغه بنيادي عقيدو کي لکه توحيد او رسالت موږ دالله ﷻ دلوري څخه عقیده نه منو دخپلو پلرونو عقیده منو . زموږ په آند هم داخبره ده ، چي په اسلامي دين کي په بنيادي عقيدو کي تقليد حرام دئ ، زموږ دفقہ شريفي ټولو علماوو دا مسئله ليکلې ده ، چي په عقيدو او ضروري شيانو کي تقليد نه سي راتلای ځکه دا شيان نه داجتهاد محل کېدای سي او نه دتقليد ، دمثال په ډول امير بادشاه بخاري رحمه الله دتحرير اصول په شرح کي ليکي :

(فيما يخل الاستفتاء فيه) الاحكام الظنية لالعقلية المتعلقة بالاعتقاد فان المطلوب فيها العلم (علي) المذهب (الصحيح) فلا يجوز التقليد فيها بل يجب تحصيلها بالنظر الصحيح... (كوجوده تعالى).^(۱)

ژباړه : هغه مسائل ، چي پوښتنه پكښي كول جايز دي هغه ظني احكام دي ، نه هغه عقلي احكام دي ، چي په عقیده پوري اړه لري ځكه په دغه شيانو كي قطعي علم پكار دئ ، همدا صحيح مذهب دئ ، چي په اعتقاد كي تقليد جايز نه دئ ، بلكي په دغه اعتقاداتو كي اختيار او خپلواكي په صحيح استدلالو باندي پكار دئ لكه دالله ﷻ وجود .

كوم تقليد ، چي په پورته آيت كي ياد سوى دئ او بد تقليد ورته ويل سوى دئ هغه تقليد دئ ، چي زموږ امامانو هم ناجايز كړى دئ او بد يې ورته ويلى دي لكه خطيب بغدادى ﷺ ، چي په اصول عقايد كي دغه تقليد ناجايز بللى دئ او په پورتنى آيت باندي يې دليل ويلى دئ.^(۲)

دوهمه خبره داده ، چي په پورتنى آيت كي الله ﷻ دتقليد بدى بيان كړې ده او ددغه تقليد بدى ، لپاره يې دوه سببونه ښودلي دي لومړى داچي كافرانو دهغو احكامو څخه انكار كاوه كوم ، چي دالله ﷻ دلوري څخه نازلېدل ددغه نازل سوو احكامو پر ځاى يې دخپلو پلرونو او نيکه گانو باطل احكام منل يعنى دالهي احكامو څخه منكر وه كفرى احكام يې منل ، دوهم سبب الله ﷻ دا ښودلى دئ ، چي ددغه كافرانو پلرونه او نيکه گان د عقل او هدايت دواړو څخه خالي وه ، موږ ، چي كله تقليد كوو دغه دوه سببونه دواړه مفقود دي ځكه هيڅ يو مقلد داسي نه وايي

^۱ : تيسير التحرير ، لامير بادشاه الحنفى ﷻ ، ج : ۴ ، ص : ۲۴۳ ، ذرياتو معلوماتو لپاره وگورئ : التقرير والتحبير لابن امير الحاج ، ج : ۳ ، ص : ۳۴۳ .
^۲ : الفقه والمتفقه ، ج : ۲ ، ص : ۶۶ .

، چي موبږ الهي احکام نه منو ، دالله ﷺ او رسول الله ﷺ خبره نه منو ، او پر خای يې دخپل مشريا امام خبره منو بلکي هر مقلد دخپل امام خبره دقرآن او حديث دشارح په توگه مني او بيا دهغه تشریح په رڼا کي په قرآن او حديث باندي عمل کوي ، همدا ډول دوهم سبب هم دلته مفقود دئ حکه کوم کسان ، چي دحق خښتنان دي هغوی بالکل ددې خبري تخخه مخ نه اړوي ، چي هغه امامان ، چي تقلید يې کېږي که څه هم هر شومره اختلاف ورسره لري مگر ددغو امامانو عزت او منزلت ته په اهتمام سره قایل دي ، هيڅوک ددوی پر قدر او منزلت باندي سترگي نه پوتوي ، څوک ، چي ددوی تقلید دکافرانو دتقلید سره ايرېدي او دوی دکافرانو دگمراهانو پلرونو او نيکونو سره برابروي دا ډېره دظلم او گناه خبره ده .

۱- حبارو او رهبانو تقلید

۲: عیني خلک دامامانو پر تقلید باندي لاندي آیت دلیل وایي:

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ. (۱)

ژباړه : دوی خپل علماء او تارک الدنيا زاهدان دالله ﷺ پر خای خپل خدايان گڼلي دي .

مخکي موبږ پردې خبره باندي په تفصیل سره خبري کړي وې ، چي دیوه مجتهد تقلید په دې معنا نه دئ ، چي مجتهد دشرعي قانون بنسټ ایښودونکی دئ بلکي دمجتهد تقلید په دې معنا دئ ، چي نوموړی مجتهد دشرعي قانون شارح او تفصیل ورکونکی دئ نه داچي نوموړی

۱: توبه ، آیه : ۳۱ .

مجتهد دقانون له سره جوړوي ، دداسي مجتهد اتباع په پورته معنا کېږي، مجتهد خپل ځان په ذاتي اعتبار سره واجب الاتباع نه بولي بلکي دقرآن او حدیث ، چي ده کوم تشریحات او څرنگوالی کړی دی خلک دهغو تشریحاتو پیروي کوي ، دغه مجتهد ته دشارع په سترگه نه گوري.

زما پر پورته تبصره باندي مولانا اسماعیل سلفي یو اعتراضیه مضمون لیکلی دی نوموړی عالم لیکلی دي ، چي پورته تبصره په کټ مټ ډول هغسي ده لکه برېلویان ، چي وایي: مور اهل قبور خدایان نه بولو ، نه مزارونه او خانقاوي مستقل بالذات خدای بولو بلکي مور دلته مجازا خدای گڼو او یا دنائب عقیده لرو ، او یا وایي ، چي مور په دغه شیانو سره توسل کوو او یا وایي ، چي دغه شیان والله جبار ته زموږ شفاعت کوي او داسي نور خو دا ټوله شیان دشرک لاري خلاصوي ، برېلویان دشرک دلارو دخلاصېدو لپاره ډول ، ډول جیلې جوړوي نو په دې بنیاد پورته تبصره همداسي ده. (۱)

دپورتني سوال په جواب کي باید وویل سي ، چي که برېلویانو د (بالذات) او یا (بالواسطه) استعمال غلط ځای کړی وي نو ددې معنا خودانه ده ، چي هر چا که د (بالذات) او یا د (بالواسطه) نوم یاد کړ ، هغه نو دبرېلویانو په څېر کړنه کړې ده دلایله سپیناوي لپاره ویلای سو ، چي علامه ابن تیمیة رحمته الله داسي څوک ، چي دبرېلویت سایه لاهم باندي سوې نه وه هغه هم دغه اصطلاح یاده کړې ده او وایي:

۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۱۳۸ دمولانا محمد اسماعیل سلفي لیکنه ، مکتبه نذیریه . . چیچا وطني.

انما يجب علي الناس طاعة الله ورسوله وهؤلاء اولو الامر الذين امر الله بطاعتهم ... انما تجب طاعتهم تبعا لطاعة الله ورسوله لاستقلالاً.^(۱)

ژباړه: بېشکه دالله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت پر خلكو باندي واجب دى، دعلم او او حكامو اطاعت هم الله ﷻ امر كړى دى... ددوى اطاعت دالله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت تبعه دى، ددوى اطاعت مستقل بالذات نه دى.

علامه ابن تيمية رَحِمَهُ اللهُ بِهِ خَلَدٌ په خپله مستقل بالذات او بالواسطه اطاعت ياد كړى دى نو دې ته دبريلويانو په خبر فقره ويل كېږي.
علامه ابن تيمية رَحِمَهُ اللهُ بِهِ خَلَدٌ په بل حاي كې فرمايي:

فطاعة الله ورسوله وتحليل ما احله الله ورسوله وتحريم ما حرمه الله ورسوله وايجاب ما اوجبه الله ورسوله واجب علي جميع الثقلين الانس والجن واجب علي كل احد في كل حال سرا وعلانية لكن لما كان من الاحكام ما لايعرفه كثير من الناس رجح الناس في ذلك الي من يعلمهم ذلك لانه اعلم بما قال الرسول واعلم بمراده: فائمة المسلمين الذين اتبعوهم وسائل وطرق وادلة بين الناس وبين الرسول يبلغوهم ما قاله ويفهموهم مراده بحسب اجتهادهم واستطاعتهم ، وقد ينص الله هذا العالم من العلم والفهم ما ليس عند الاخر.^(۲)

ژباړه: دالله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت كول، كوم شيان، چي الله ﷻ او رسول الله ﷺ حلال كړي دي هغه حلال بلل، كوم شيان، چي الله ﷻ او رسول الله ﷺ حرام كړي دي هغه حرام بلل او هغه شيان، چي الله ﷻ او رسول الله ﷺ واجب بللي دي هغه واجب بلل. دغسي كړني پر انسان او پيري دواړو باندي واجب دي په پته او بڼكاره پر واجب دي مگر يوه خبره سته هغه داچي حيني داسي احكام سته، چي ډېر خلك نه

۱: فتاوى ابن تيمية رَحِمَهُ اللهُ بِهِ خَلَدٌ، ج: ۲، ص: ۴۶۱.

۲: فتاوى ابن تيمية رَحِمَهُ اللهُ بِهِ خَلَدٌ، ج: ۲، ص: ۲۳۹.

په پوهیږي نو هغه چا ته رجوع کوي ، چي هغه په دغو مسائلو باندي پوهیږي ځکه داسي علماء در رسول الله ﷺ په ویناو باندي ښه پوهیږي او مراد یې ښه ورته معلوم وي ، دمسلمانانو امامان ، چي دوی یې پیروي کوي په حقیقت کي دوی در رسول الله ﷺ او دخلکو ترمنځ دوسیلو حیثیت لري او درهنمود حیثیت لري ، دوی هڅه کوي ، چي مسلمانانو ته در رسول الله ﷺ لارښووني ورسوي او دخپل توان په اندازه دوی در رسول الله ﷺ د لارښوونو په اصلي مراد پوه کړي ، کله داسي وي ، چي الله ﷻ ځينو خلکو ته داسي علم او فهم ورکړی وي ، چي دنورو سره نه وي .

تاسو ښه فکر وکړئ ، چي مقلدین له دې څخه زیات نور څه ووایي؟ د کتاب په پیل کي ، چي موږ دتقلید کوم حقیقت بیان کړی دی هغه یو وښته هم ددې څخه زیات نه دی .

حقیقت دادی ، چي دمستقل بالذات او بالواسطه ترمنځ توپیر کول هغه وخت غلط دی ، چي یوازي دغه توپیر دیوې بهانې په توگه استعمال کړل سي که نه نو پر بالواسطه باندي باید هغه احکام تطبیق کړل سي کوم ، چي پر بالواسطه باندي تطبیق کېږي . مقلدین بېخي ددې کار خلاف دي او یوازي دخولې خبره نه بلکي منځکي موږ پوره ددې خبري څرنګوالی وکړئ ، چي امامان بالذات واجب الاطاعة نه دي ، موږ دتقلید لپاره لاندې ټکي لازمي بللي دي :

۱ : ددین په بنسټیزو عقایدو کي تقلید جایز نه دی .

۲ : ددین ، چي کوم احکام دتواتر په طریقه سره ثابت دي په هغو کي دهیچا تقلید نه سي کېدای او نه جایز دی .

۳ : دقرآن او حدیث ، چي کوم نصوص قطعي الدلالت دي اوڅه معارض نه لري په هغه کي دهیڅ امام تقلید ته اړتیا نه سته .

۴: تقلید یوازي ددې لپاره دئ، چې دقرآن یا حدیث دکوم متن څخه شو معناوي اخیستل کېږي نو په دغو معناوو کې دیوې دټاکلو لپاره ددې پرخای، چې خپل ذهن او فکر په کارواچول سي دیوه مجتهد او امام نظر ومنل سي، اعتماد پړوسي او عمل باندي وکړل سي.

۵: دټول مسلمان امت له آنده ټوله مجتهدین دگناه څخه پاک دي او دخطا څخه پاک نه دي ځکه کېدای سي ددوی په اجتهادي کړنو کې دخطا احتمال شتون ولري.

۶: که کوم متبحر عالم دیوه مجتهد خبره وويني، چې دصحيح او صريح حدیث څخه خلاف وي، معارض هم نه ولري نو دشرایطو په نظر کې نیولو سره، چې بیان یې په پوره ډول مخکي تیر سو - دغه عالم به دمجتهد خبره پریږدي او پرده باندي واجب ده، چې په هغه صحيح حدیث باندي عمل وکړي.

که ددغه خبرو سره بیا هم تقلید شرک وي او پردې کار باندي دا الزام لگول کېږي، چې مقلدینو خپل عالمان خدایان گڼلي دي او دشرک وعید ورته اورېدل کېږي نو بیا په دنیا کې کوم داسي کار سته، چې دشرک څخه خالي وي.

کوم کسان، چې تقلید نه کوي هغو ته هم هیڅ چاره نسته، چې په یو ډول نه په یو ډول، په یو حیثیت نه په یو حیثیت په تقلید اخته کېږي ځکه غیر مقلدین ټوله داسي نه دي، چې دمور دنس څخه عالم پیدا سوی دئ، نه هرڅوک عالم جوړېدای سي، که عالم هم سي نو هرځای ده ته دقرآن او حدیث ذخیره په لاس نه سي ورتلای لکه دغیر مقلدینو عام خلک، چې دخپلو علماوو څخه پوښتني کوي.

غیر مقلدینو، چې کومي فتاواوي نشر او خپرې کړي دي لومړی خو یې دټولو مسائلو لپاره دلایل نه دي ویلي که یې ویلي هم وي نو عام

خلک، چیري ددې فیصله کولای سي، چي ددوی دغه دلایل صحیح دي او که صحیح نه دي له همدې امله د علماوو پر فهم او ذکاوت باندي اعتماد کول همدا د تقلید نوم دی.

کوم خلک، چي د غیر مقلدینو علماء دي هغه دي په انصاف سره دا خبره وکړي، چي دوی د هري مسئلې د حل لپاره د قرآن او حدیث څخه مسئله استنباط کولای سي، دوی دومره توانايي لري، چي دا کار ترسره کړي، دوی که د دغه پوښتني په جواب کي پر حقیقت سترگي پټي نه کړي په انصاف جواب ووايي نو ددوی جواب به منفي وي. ښکاره خبره ده، چي دغه غیر مقلدین علماء خپله د قرآن او حدیث څخه د مسائلو استنباط نه سي کولای بلکي دوی هم د پخوانیو علماوو کتابونو ته رجوع کوي خو یوازي دومره توپیر لري، چي دوی د حنفي، مالکي، حنبلي او شافعي علماوو پر ځای د ابن تیمیة، ابن حزم، ابن القیم او قاضي شوکاني په څېر علماوو ته مراجعه کوي، دوی په هره مسئله کي د دغه علماوو څېړني رانقلوي او د مسئلې حل په کوي ځکه دوی وایي، چي پورتنی علماء د قرآن او حدیث ښه عالمان وه، دوی وایي، چي د دغه علماوو ویناوي د قرآن او حدیث سره ټکر نه لري.

همدا ډول که دغه غیر مقلدینو علماوو ته ددې زمانه مساعده، چي د حدیثو ذخیره هر ځای په لاس ورسې نو بیا ددوی سره خپله ځاني پوهه نسته بلکي دوی د حدیث د معلومولو لپاره د جرح او تعدیل دامامانو تقلید کوي د مثال په ډول ځیني وخت غیر مقلدین علماء یو حدیث رد کړي او وایي، چي دا حدیث ضعیف دی، که دده څخه پوښتنه وسي، چي ددې حدیث د ضعف لپاره ته څه دلیل لري؟ نو دی په جواب کي فقط دومري وایي، چي فلاني محدث دا حدیث ضعیف بللی دی، یا پر فلاني راوي باندي فلاني محدث جرح کړې ده کوم کسان، چي د جرح

او تعدیل په کتابونو کې معلومات لري هغو ته معلومه ده ، چي هر وخت د جرح او تعدیل په کتابونو کې د جرح او تعدیل لپاره دلایل موجود نه وي بالاخره ددغه فن د عالمانو پر تحقیق باندې اعتماد کېږي ، کله داسې وي ، چي دیوه صحیح حدیث په مقابل کې بل په صحیح سند حدیث راغلی وي نو غیر مقلدین حضرات دغه دوهم حدیث له دې امله ردوي ، چي فلاني محدث دغه حدیث ته معلول یا مرجوح ویلي دي اوس نو که دغسې کړني ته تقلید نه ویل کېږي نو څه ورته ویل کېږي؟ که څوک په دغه موضوع کې پردوی باندې لاندنی آیت دلیل ووايي:

اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرَهَابَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ. (۱)

ژباړه : دوی خپل علماء او تارک الدنيا زاهدان دالله ﷻ پرځای خپل خدايان گڼلي دي.

غیر مقلدین به پرته له دې څخه ، چي په جواب کې لاندې خبره وکړي بله دلیل نه لري:

موږ ، چي دا حدیثو په صحت او ضعف کې د جرح او تعدیل د علماوو او نورو محدیثینو تقلید کوو یوازې یې له دې امله کوو ، چي دوی د فن ماهرین بولو مستقل بالذات ددوی اطاعت واجب نه بولو . حقیقت دادی ، چي دژوند یوه برخه هم د تقلید څخه خالي نه ده که ، چیري تقلید په پوره ډول منعه کړل سي نو ددین او دنیا دواړه کارونه به یو هم پر مخ ولاړ نه سي.

د حضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه حدیث

۱: توبة ، آية : ۳۱.

۳: کوم کسان، چي دتقلید څخه مخالف دي هغو لاندې دعدي بن حاتم رضي الله عنه حديث ددليل په توگه زيات بيانوي:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي عُنُقِي صَلِيبٌ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ يَا عَدِيُّ اطْرَحْ عَنْكَ هَذَا الْوَتْنَ وَسَمِعْتُهُ يَقْرَأُ فِي سُورَةِ بَرَاءَةِ { اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ } قَالَ أَمَا إِنَّهُمْ لَمْ يَكُونُوا يَعْبُدُونَهُمْ وَلَكِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا أَحْلَوْا لَهُمْ شَيْئًا اسْتَحْلَوْهُ وَإِذَا حَرَّمُوا عَلَيْهِمْ شَيْئًا حَرَّمُوهُ. (۱)

ژباړه: حضرت عدي بن حاتم رضي الله عنه فرمايي: زه درسول الله صلى الله عليه وسلم حضورته راغلم زما دسرو زرو صليب په غاړه و، رسول الله صلى الله عليه وسلم راته وفرمايل: اي عدي! دا بت وغورځوه او ما واورېدل، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم لاندې مبارک آيت لوستی:

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ. (۲)

ژباړه: اهل کتابو خپل علماء او تارک الدنيا زاهدان دالله جبارمکال پرځای خپل خدايان گڼلي دي.

بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: اهل کتابو دخپلو علماوو او راهبانو پرستش نه کاوه بلکي کله، چي به هغو کوم شي ورته حلال کړ، دوی به هم حلال ورته ويل او کوم شی، چي به علماوو او راهبانو ورته حرام کړ، دوی به هم حرام ورته ويل.

حقيقت دادی، چي ددغه حديث دتقلید دامامانو سره هيڅ اړه نسته دراهبانو او امامانو توپير په پوره ډول سره بيان سو لکه دمخکني اعتراض په جواب کي چي يې سپيناوی وسو خو دلته فقط دومره خبره

۱: رواه الترمذي، ح: ۳۰۲۰.

۲: توبه، آية: ۳۱.

زیاتول لازمي بولم، چي درسول الله ﷺ مبارک ارشاد دهغه اهل کتابو په اړه دئ، چي هغو دحلالو او حرامو واک او اختیار خپلو عالمانو او راهبانو ته ورکړی وو، هغو خپل راهبان او پادریان دخپل قانون شارح نه بلکي بالذات دقانون جوړونکي بلل او دا یې عقیده وه، چي ددوی پادریان او راهبان بېخي دهر ډول گناه څخه معصوم او پاک دي، دوی دحلالو او حرامو پوره اختیار خپلو پادریانو او راهبانو ته ورکړی و، دلاسیپناوي په موخه ویلای سو، چي انسائیکلوپیدیا برناتانیکا دپاپ دصلاحیتونو په اړه داسي ليکي:

پاپ دعقایدو اړونده دمقتدر اعلي په حیثیت سره دهغه دلیل (AUTHORITY) او هغه دسپېڅلتیا (Infallblity) لرونکی دئ، چي ټولي کلیسا ته په مجموعي توگه حاصل دئ ځکه پاپ دقانون جوړونکی (legislator)، همدا ډول دقاضي په څېر پوره اختیارات لري، چي دکلیساوو اجتماعي کونسل، چي یې لري. دپاپ اقتدار اعلي او حقوق لازمي دي په دې ډول، چي دی دهر ډول گناه څخه معصوم وگڼل سي او دا حق ورکړل سي، چي دټولو عقیده والو دعقاید اختیار لرلای سي او تغیر پکښي راوستلای سي.^(۱)

همدا ډول په پورتنی کتاب کي دپاپ دمعصومیت تشریح داسي سوې

: ۵۵

^(۱) انسائیکلوپیدیا برناتانیکا، ج: ۱۸، ص: ۲۲۲، ۲۲۳. مقاله پاپ، سنه ۱۹۵۰.

(رومن کاتولیک چرچ) د پاپ په پوره معصومیت قایل دی ، بنسټیز مفهوم یې دادی ، چې پاپ کله د ټولو اهل عقیده لپاره کوم فرمان صادر کړي حتمي ده ، چې پاپ به هېڅ ډول غلطی نه وي کړي .^(۱)

۱: تاسو وگورئ ، چې عیسایانو خپلو پاپانو ته کوم صلاحیتونه ورکړي وه او اوس یې هم ورکوي ، ایا ددې صلاحیتونو نسبت دمجتهدینو امامانو سره کېدای سي؟ (معاذ الله) هېڅکله نه. انساکلوپیدیا برناتیکا پاپ د پوره حجت په توگه مني او زموږ دامامانو قول هېڅکله په شریعت کې د حجت په توگه نه منل کېږي لکه د کتاب په پیل کې ، چې د تقلید په تعریف کې دا خبره بېخي څرگنده سوه .

۲: پاپ په پوره توگه داسې اختیار لري ، چې د ټولو اهل عقیده لپاره داسې فرمان صادر کي ، چې په پوره ډول نافذ سي ددې برعکس مقلدین دمجتهدینو تقلید په عقایدو کې بېخي نه مني .

۳: پاپ په خپل عیسایي مذهب کې د قانون جوړونکي په توگه منل سوی دی خو په اسلام کې مجتهد بېخي ددې حق نه لري ، چې قانون جوړونکی وبلل سي بلکې د شرعي قانون شارح بلل کېږي لکه مخکې ، چې یې پوره تفصیلي بیان تېر سو .

۴: عیسویان خپل پاپان بېخي معصوم او پاک گڼي خو ټول مقلدین عقیده لري ، چې زموږ دامامانو اجتهاد هر ډول ، چې وي ددې امکان سته ، چې پکښي سهو او خطا راسي یعنی خپل امامان په یقیني ډول سره معصوم نه گڼي بلکې ظنایې معصوم گڼي .

^۱: انسائیکلوپیدیا برناتیکا ، ج : ۱۸ ، ص : ۲۲۲ ، ۲۲۳ . مقاله معصومیت .

(AUTHORITY)

۵: په عیسوي مذهب کي پاپ پوره اختیار لري، چي دخپلو اهل عقیده په عقایدو کي تغیر راولي او بیا اهل عقیده هیڅ حق نه لري، چي یو ورېنسته مخالفت وکړي خو ددې څخه برخلاف زموږ په مذهب کي مقلد ته ددې مجال سته، چي په خاصو وختونو کي دخاصو شرطونو په وجود کي خپل مذهب پرېږدي لکه مخکي، چي یې بیان دتقلید ددرجو تر عنوان لاندې وسو.

که څوک پورته پنځه فرقونه مطالعه کړي نو ثابته به سي، چي زموږ دتقلید او دعیسایانو دتقلید ترمنځ دمخکي او اسمان فرق دئ نو داچي دومره فرق سته نو بیا څنگه څوک پر موږ باندي دعدي بن حاتم رضی اللہ عنہ حدیث تطبیقوي دا بیا جلا خبره ده، چي څوک په تقلید کي دومره جامد وي، چي په هیڅ صورت کي دخپل امام خبره نه پرېږدي قرآن او حدیث یې بڼخي هېر وي خپل مجتهد قانون جوړونکی بولي او دخپل امام په اړه داسي عقیده لري لکه عیسویان، چي یې دپاپ په اړه لري په داسي حالت کي نو بیا هیڅ شک نسته، چي دعدي بن حاتم رضی اللہ عنہ حدیث پر داسي چا باندي صادق دئ او هغه وعید دغسي کس لره هم سته.

د حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ سپېڅلي وينا

۴: غیر مقلدین زیات ځایونه د عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ حدیث هم ددلیل په توگه وړاندي کوي، چي دی مبارک فرمایي:

لا یقلدن رجل رجلا دینه ان آمن، آمن وان کفر، کفر.

ژباړه : خامخا دي يو کس دبل کس په دين کي داسي تقليد نه کوي ، چي هغه ايمان راوړي دی هم ايمان راوړي که هغه کافر سي نو دی هم کافر سي .

غير مقلدين دتقليد په بدې کي دابن مسعود رضي الله عنه پورته وينا بيانوي ، ددوی څخه زموږ سوال دادی ، چي دغه تقليد ، چي ابن مسعود رضي الله عنه بيان کړی دی دې ته څوک جايز تقليد وايي؟ ځکه دغه تقليد په ايمانياتو کي دی او موږ وړاندي څو حلي ويلي وه ، چي په ايمانياتو کي تقليد کول جايز نه دی داچي دشرعي احکامو دمعلومولو لپاره داسلافو تقليد دی په دې اړه خپله دعبده الله بن مسعود رضي الله عنه لاندې مبارک ارشاد مطالعه کړی:

وعن ابن مسعود قال : من كان مستنا فليسن بمن قد مات فإن الحي لا تؤمن عليه الفتنة . أولئك أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم كانوا أفضل هذه الأمة ... فاعرفوا لهم فضلهم واتبعوهم على آثارهم وتمسكوا بما استطعتم من أخلاقهم وسيرهم فإنهم كانوا على الهدى المستقيم . (۱)

ژباړه : کوم کسان ، چي اتباع کول غواړي نو دهغه چا پيروي دي وکړي ، چي وفات سوي دي ځکه پر ژوندو باندي ددې باور نه سي کېدای ، چي دوی به په فتنه کي نه اخته کېږي ، هغه کسان ، چي پيروي يې بايد وسي هغه درسول الله صلى الله عليه وسلم اصحاب دي ، درسول الله صلى الله عليه وسلم اصحاب دده صلى الله عليه وسلم دامت غوره خلک دي ... نو تاسو دهغو قدر وپېژنئ ، ددوی دآثارو پيروي وکړئ څو ، چي مو په توان وي ددوی داخلاقو او سيرت پوره پابندي وکړئ ځکه دوی هغه خلک دي ، چي پر سيده لاره باندي برابر دي .

۱: مشکوة المصابيح ، ج : ۱ ، ص : ۳۲ باب الاعتصام بالكتاب والسنة .

دمجتهدینو امامانو ویناوی

۵: حیني غير مقلدين خلک ددليل په توگه دامامانو داخبره هم کوي ،چي مجتهدين امامان خپله داخبره کوي ،چي تاسو تر هغه بريده زموږ خبره مه منئ شو ،چي دليل مو نه وي معلوم کړی او که زموږ خبره دحدیث څخه مخالفه وه پر دېواله یې وغورځوئ نو بیا تاسو ولي ددوی خبره ټینګه نیولې ده او دلیل یې نه معلوموئ؟

دپورته خبري اړونده که په انصاف او حقیقت خوښوني سره نظر وسي نو معلومه خبره ده ،چي دامامانو خطاب هغه کسانو ته دی ،چي هغوی خپله مجتهدين او داجتهاد شرطونه پکښي موجود وي ، هغه کسانو ته یې خطاب نه دی ،چي هغوی داجتهاد دورتیا څخه محروم وي لکه شاه ولي الله رحمته الله علیه ،چي په دې اړه لیکي:

اما يتم فيمن له ضرب من الاجتهاد ولو في مسألة واحدة وفيمن ظهر عليه ظهورا بينا ان النبي ﷺ امر بكذا ونهي عن كذا وانه ليس بمسوخ اما بان يتبع الاحاديث واقوال المخالف والموافق في المسئلة او بان يرى جها غفيرا من المتبحرين في العلم يذهبون اليه ويرى المخالف له لا يتبع الا بقياس او استنباط او نحو ذلك فحينئذ لاسبب لمخالفة حديث النبي ﷺ الا نفاق خفي او حتم جلي. (۱)

ژباړه: دامامانو دا ویناوي دهغه چا په اړه صادقېږي ،چي په اجتهاد کولو کي څه وړتیا ولري که څه هم دده دغه وړتیا په یوه مسئله کي وي او هغه څوک ،چي ده ته درسول الله ﷺ بیان څرګند وي ،چي رسول الله ﷺ دفلاني شي امر کړی دی او دفلاني شي څخه یې منعه کړې ده

۱: حجة الله البالغة ، ج : ۱ ، ص : ۱۵۵ ، باب حکایة الناس قبل المائة الرابعة وبعدها.

او دا ورته څرگنده وي ، چي در رسول الله ﷺ دغه حدیث منسوخ نه دی ، یا د ټولو حدیثو د څېړني وروسته ، د ټولو موافقو او مخالفو دلایلو دمعلوماتو وروسته دې پایلي ته رسېدلی وي ، چي ددې حدیث دنسخي لپاره هیڅ دلیل نسته ، او یا یوه لویه ډله د جیدو علماوو وویني ، چي عمل په کوي او ورته څرگنده سي ، چي ددې حدیث څخه مخالفت که څوک کوي د قیاس پرته بل هیڅ دلیل نه لري په داسي حال کي ، چي در رسول الله ﷺ د حدیث څخه مخالفت د پټ منافقت او بې عقلۍ پرته بل شی نه سي جوړېدای .

په هر صورت پورتنۍ خبره بېخي څرگنده ده ، چي نور څرنگوالي ته هیڅ اړتیا نه لري . که ، چيري دامامانو پورتنۍ خبره په دې معنا وي ، چي تقلید بېخي جایز نه دی نو ددوی خپل ژوند د داسي ډېرو پیښو څخه ډک دی ، چي خلکو به ددوی څخه پوښتني کولې دوی به د څه دلیل پرته جوابونه ورکول ، چيري تقلید ددوی په آند جایز نه وای نو دوی به ددې تقلید سبب نه جوړېدای .

همدا ډول ددوی نوري هم داسي ډېري ویناوي سته ، چي دهغو څخه په ښکاره څرگندېږي ، چي دوی دعامو خلکو لپاره تقلید لازمي بولي دساري په ډول ددوی مبارکانو څو ویناوي رانقلوو :

۱ : په کفایة شرح هداية کي ليکل سوي دي :

و اذا كان المفتي علي هذه الصفة فعلي العامي تقليده وان كان المفتي اخطا في ذلك ، ولا معتبر بغيره هكذا روي الحسن عن ابي حنيفة رضي الله عنه وابن رستم رضي الله عنه عن محمد رضي الله عنه وبشير بن الوليد رضي الله عنه عن ابي يوسف رضي الله عنه .^(۱)

۱ : کفایة شرح هداية ، کتاب الصوم ، ماخوذ من خیر التنیقید ، مؤلفه حضرت مولانا خیر محمد صاحب رضي الله عنه

دعلامه ابن تیمیة رحمۃ اللہ علیہ دپورتنی عبارت شخه په شرگندو الفاظو معلومیری، چي هغه کسان دتقلید شخه منعه کرل سوي دي، چي دامام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ خاص شاگردان وه، جلیل القدره محدثین وه او په پوره ډول یې ددې وړتیا درلوده، چي خپله اجتهاد وکړي، هغه کسانو ته، چي دا اجتهاد وړتیا نه لري نه یوازې، چي دتقلید اجازه ورته سوې ده بلکي دتقلید کولو امر ورته سوی دی او دا ورته ویل سوي دي، چي تاسو شرعی مسئلې د یادو علماوو شخه پوښتی.

دعامو خلکو لپاره تقلید واجب دی دا وجوب یې داسي اتفاقي امر دی، چي دمعتزله ډلې پرته هیچا مخالفت ورسره نه دی کړی لکه، چي علامه سیف الدین آمدی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

العامي ومن ليس له اهلية الاجتهاد وان كان محصلا لبعض العلوم المعترفة في الاجتهاد يلزمه اتباع قول المجتهدين والاخذ بفتواه عند المحققين من الاصوليين ومنع من ذالك بعض معتزلة البغداديين.^(۱)

ژباړه: عامي سپړی او هغه چاته، چي دا اجتهاد وړتیا نه لري که څه هم په ځینو معتبرو علومو کي مهارت لري - واجب ده چي دمجتهدینو پیروي وکړي، په فتوا یې عمل وکړي، دمحققینو اصولینو علماوو همدا مسلک دی، البته ځینو بغداد والو معزلوو ددې کار منعه کړې ده.

علامه خطیب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ وروسته تردې، چي دعامي سپړي لپاره یې دتقلید وجوب بیان کړی دی لیکلي یې دي:

۱: احکام الاحکام للامدی رحمۃ اللہ علیہ ج: ۴، ص: ۱۹۷، قاعده نمبر: ۴، باب نمبر: ۳، مسئله نمبر: ۲، دزیاتو معلوماتو لپاره وگورئ: المستصفی للامام غزالي رحمۃ اللہ علیہ، ج: ۲، ص: ۱۲۴، فن نمبر: ۲، قطب نمبر: ۴.

وحكى عن بعض المعتزلة انه قال لا يجوز للعامة العمل بقول العالم حتى يعرف علة الحكم ... وهذا غلط لانه لاسبيل للعامة الي الوقوف علي ذلك الا بعد ان يتفقه سنين كثيرة ويخالط الفقهاء المدة الطويلة ويتحقق طرق القياس ويعلم ما يصححه ويفسده وما يوجب تقديمه علي غيره من الادلة وفي تكليف العامة بذلك تكليف ما لا يطبقونه ولا سبيل لهم اليه.^(۱)

ژباړه : د ځينو معتزلوو څخه داسي حكايت سوى دى ، چي عامي سړي ته دعالم په قول باندي عمل كول جايز نه دي شو ، چي دهغه حكم علت ورته معلوم سوى نه وي... او دامسلك غلط دى ځكه عام سړي بېخي ددې لاره نه لري ، چي پر علت باندي علم راولي مگر وروسته تردې ، چي ډېر كلونه علم حاصل كړي او ډېره زمانه د فقهاوو كرامو سره واوسېږي ، د قياس طريقي زده كړي ، همدا ډول صحيح او فاسد قياس سره توپير كړي او دا ورته معلومه سي ، چي كوم دليل تر دوهم دليل مقدم دى دا ډول تكليفونو دعامو لپاره ناشوني دي او ددوى دتوان څخه وتلى كار دى.

يوه خبره د يادونې وړ ده هغه دا چي په كوم چا كې ، چي دا جتهاد اوصاف موجود وي ايا د عسي كس ته تقلید كول جايز دي كه يا؟ په جواب كې بايد وويل سي ، چي په دغه تقلید كې د علماوو اختلاف دى لكه علامه خطيب بغدادى رحمته الله ، چي د سفیان ثوري رحمته الله مسلك را نقل كړى دى ، چي دده له آنده دغه تقلید جايز دى ، دامام محمد رحمته الله مسلك هم دادى ، چي يو څوك تر دده زيات عالم و تقلید كول يې جايز دي خو علامه ابن تيمية رحمته الله بيا د داسي چا لپاره تقلید جايز نه بولي لكه سفیان ثوري رحمته الله ، چي دى ، همدا ډول دامام شافعي او امام احمد بن

^(۱) الفقيه والمتفقه للخطيب البغدادي رحمته الله ، ج : ۲ ، ص : ۶۹ ، ط : دارالافتاء رياض.

حنبل له آنده هم پورته تقليد يعني دمجتهد لپاره تقليد کول ناجايز بولي. (۱)

مولانا عبدالحی لکهنوي رحمته الله دشمس لائمه حلواني په ترجمه کي دا قول رانقل کړی دی، چي فرمايي:

وقد روي عن الامام الاعظم رحمته الله جواز التقليد المجتهد بمن هو اعلم منه. (۲)

ژباړه: دامام اعظم رحمته الله څخه روايت سوی دی، چي مجتهد ته دداسي چا تقليد جايز دی، چي هغه ترده زيات عالم وي.

ددغه موضوع پوره تفصيل داصول فقه په کتابونو کي موجود دی. (۳)
حاصل داچي هغه څوک، چي مجتهد وي دده لپاره تقليد کول جايز دي او که نه دي؟ په دې موضوع کي دعلماوو ترمنځ اختلاف سته او داچي غير مجتهد به تقليد کوي په دې موضوع کي دځينو معتزلوو پرته بل هيچا اختلاف نه دی کړی بلکي دعام سړي لپاره تقليد کول بېخي لازم دی.

عام سړی به څنگه مجتهد پېژني؟

۶: موږ د کتاب په پيل کي ويلي وه، چي ددواړو ډولونو تقليد حقيقت دادی، چي څوک خپله مستقيماً دقرآن او حديث څخه دمسائلواستنباط

۱: فتاوی ابن تیمیة رحمته الله، ج: ۲، ص: ۲۴۰.

۲: التقليقات السنية علي تراجم الحنفية، ص: ۹۶، دخير التنقيد څخه اخيستل سوی.

۳: لکه فواتح الرحمت شرح مسلم الثبوت، ص: ۱۳۰. المستصفي للغزالي رحمته الله، ج: ۲، ص: ۱۲۱، فن نمبر: ۱، قطب نمبر: ۴.

نه سي کولای نو هغه به دبل عالم ، چي دغه کار کولای سي تقليد به يې کوي او دده پرفهم ، بصيرت او استنباط به اعتماد کوي .

پردي خبره باندي ځينو خلکو دانيوکه کړې ده ، چي څوک ديو چا تقليد کوي يعني يو عام او ناپوه سړی ، چي کله ديو چا تقليد کوي نو دی به څنگه معلوموي ، چي دغه کس يقيناً عالم او مجتهد دئ او ددې وړتيا لري ، چي دقرآن او حديث څخه مستقيماً دمسلو استنباط وکړي؟^(۱)

دپوتني سوال په جواب کي يوازي مور د امام غزالي رحمته الله عليه لاندي عبارت رانقلوو او لاندي عبارت د جواب لپاره کافي بولو :

فان قيل... العامي يحكم بالوهم ويغير بالظواهر وربما يقدم المفضل علي الفاضل فان جاز ان يحكم بغير بصيرة فلينظر في نفس المسئلة وليحكم بما يظنه ، فلمعرفة مراتب الفضل ادلة غامضة ليس درکها من شان العوام؟ وهذا سوال واقع ولکننا نقول : من مرض له طفل وهو ليس بطبيب فسقاه دواء براهه كان متعديا مقصراضمانا ولو راجع طبيا لم يكن مقصرا ، فان كان في البلد طبيبان فاختلفا في الدواء فخالف الافضل عد مقصرا ويعلم فضل الطبيين بالتواتر الاخبار وبادعان المفضل له وبتقديمه بامارات تقيدته غلبة الظن فكذلك في حق العلماء يعلم الافضل بالتسامع وبالقرائن عن نفس العلم ، والعامي اهل له فلا ينبغي ان يخالف الظن بالتشهي ، فهذا هو الاصح عندنا ولايق بالمعني الكلي في ضبط الخلق وبلجام التقوي والتكليف.^(۲)

ژباړه : که دانيوکه وسي ، چي عام خلک په اوهامو فيصلې کوي او په ظاهري شيانو باندي دوکه کېږي ، کله داسي هم وي ، چي مفضل تر فاضل غوره گڼي اوس نو که دبصيرت پرته دپړېکړي اجازه ورکړل سي

۱: تحريک ازادي فکر ، دمولانا محمد اسماعيل سلفي رحمته الله عليه ليکنه . ص : ۱۴۰

۲: المستصفي للامام الغزالي رحمته الله عليه ، ج : ۲ ، ص : ۱۲۶ ، ط : مصر ، سنة ۱۳۵۶ ، قبيل الفن الثالث من القطب الرابع .

نو په اصل مسئله کي هم په خپل ظن او گومان سره فیصله کوي ځکه د اصل مسئلې په درک کي ډېرو پېچلو او گرانو دلایلو ته اړتیاسته او دا کار عوام خلک نه سي کولای؟

دپورته سوال په جواب کي باید ووايو ، چي که ديو سړي زوی ناجوره سي ، خپله طبيب نه وي او په خپله رایه او نظر باندي زوی ته دوا ورکړي په دغه وخت کي نوموړی کس ته ظالم او تېری کونکی ويل کېږي ک ، چيري يې زوی ته بدې پایلي ورسېدې دی يې مسؤل دی خو که دغه سړی خپل ناروغه زوی طبيب ته بوزي بيا پرده باندي هيڅ الزام اونيوکه نسته ، همدا ډول ک ، چيري په ښار کي دوه طبيبان وي ، يو طبيب تکړه وي ، بل کمزوری وي او په خپل منځ کي په نظر کي اختلاف ولري په دغه کي که نوموړي سړي د تکړه طبيب پرځای خپل ناروغه زوی کمزوري طبيب ته وروستی بيا تر نیوکي او الزام لاندي دی ، داچي عام سړي ته به تکړه طبيب څنگه معلومېږي ښکاره خبره ده ، چي د تکړه طبيب تکړه والی په مشهورو او متواتر خبره سره معلومېږي اويا داچي يو طبيب دهغه بل طبيب نظر او خبره ومني دستي معلومېږي ، چي هغه طبيب تکړه دی ، چي خبره يې ومنل سوه ، د طبيب دمعلومېدو لپاره دغه دوې علامې دي ، دې ته ورته نوري هم ډېري علامې لري ، چي يو عام سړی د تکړه طبيب مهارت او پوهه ځانته په معلوموي .

د علماوو اړونده هم دغسي پرېکړه ده يعني داچي ديوه عالم مهارت او تکړه والی دده دمشهورو او متواترو نښو څخه څرگنديږي ، عام سړي ته لازمه نه ده ، چي د عالم د علم دي پوره تحقيق وکړي اونه هم کولای سي ، همدا لامل دی ، چي که عام سړي ته يو عالم په خپل گومان او نظر ښه ورغلی نو ده ته دنفسي خواهشاتو پر بنياد باندي دهغه عالم څخه

مخالفت پکار نه دی همدا طریقہ زموږ په آند صحیح ده او دالله ﷻ
دمخلوق دقابو کولو لپاره او ددوی په شرعی احکامو کې دپابندی
لپاره زموږ په آند دغه ډېره غوره طریقہ او مناسب طرز العمل دی.

ايا تقليد كول عيب دئ؟

۷: د کتاب په پیل کې مورې ډېر داسې روایتونه رانقل کړي وه، چې دا خبره یې ثابتول، چې تقلید کول د اصحابانو په زمانه کې هم رواج و، د اصحابانو په زمانه کې، چې به کوم کس اجتهاد نه سوای کولای نو هغه اصحابانو مبارکانو ته به یې رجوع کول، چې هغوی به ښه فقهاء وه او اجتهاد به یې کولای سوای.

پر پورتنۍ خبره باندي ځیني کسان اعتراض کوي او وایي، چې تقلید کول اصلاً یو عیب دئ ځکه تقلید هغه وخت کېږي، چې څوک علم لري که څوک دغه کار یعنی تقلید اصحابانو ته ثابتوي په حقیقت کې دا یو عیب دئ، چې اصحابانو مبارکانو ته یې ثابتوي، که څوک دا کار کوي، چې اصحابانو ته تقلید ثابتوي دا کومه تحفه نه ده، چې دوی یې اصحابانو ته ثابتوي بلکې دایو عیب دئ (معاذلله) اصحابانو ته، عیب ثابتول پکار نه دي ځکه څرنګه، چې ټول اصحابانو عادلان وه همدا ډول ټول اصحابان فقهاء هم وه دوی هېڅ کم علمه نه وه او نه یې تقلید ته اړتیا درلوده. (۱)

حقیقت دادئ، چې پورتنۍ نیوکه یوه جذباتي نیوکه ده ځکه دانسان لپاره مقلد جوړېدل یا تقلید کول څه د عیب خبره نه ده ځکه الله ﷻ د فضیلت او عزت معیار تقوا ښودلې ده او فرمایلي یې دي: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ) یعنی په تاسو کې عزت والا هغه څوک دئ، چې دالله ﷻ څخه زیات ویريږي، الله ﷻ د عزت معیار افقهکم

۱: تحریک ازادي فکر، ص: ۱۳۳ تر ۱۳۵.

او اعلمکم نه دی ویلی ، دانسان د فضیلت لپاره دا لازمي نه ده ، چي خامخا به دی مجتهد جوړېږي بلکي دانسان د فضیلت لپاره تقوا لازمي ده او تقوا د فضیلت معیار دی ، علم او فقه لازمي نه دي يعني دا چي که په چا کي یو شرط دا جهاد موجود نه سي لا هم یوه زړه عیب نه باندي لگيږي د دين په اعتبار سره ، اصحابان ټوله تقوا لرونکي وه بلکي ټوله په پوره تقوا سره فاي زه همدا لامل دی ، چي دوی ته تر انبياؤ وروسته غوره مخلوق ويل سوی دی خو تر کومه بريده ، چي د فقه او علم اړونده خبره ده نو څوک ، چي دا دعوه کوي ، چي اصحابان ټوله د علم څښتنان وه دا دعوه د قرآن او حدیث څخه بېخي مخالفه ده ځکه الله ﷻ فرمايي :

فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا

رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٠١﴾

ژباړه : ولي ددوی څخه یوه ډله دهر قوم څخه نه وزي شو په دين کي پوهه لاسته راوړي تر بېرته راتگ وروسته خپل قوم ووېروي بنایي خپل قوم به دا الله ﷻ دنا فرماني څخه وساتي .

په پورتنی آیت کي الله ﷻ اصحابانو ﷺ ته امر کړی دی ، چي په تاسو کي دي یوه ډله په جهاده بوخته سي او بله ډله په علم او پوهه کي بوخته سي ، دا الله ﷻ ددغه وينا څخه په څرگند ډول معلومېږي ، چي په اصحابانو ﷺ کي یوه ډله په جهادي کارونه باندي اخته وه علم حاصلولو ته فارغه نه وه او بله ډله بیا په علمي کارونو اخته وه ، يعني دا چي یوې ډلي به علم نه درلودی دغه توپیر الله ﷻ خپله کړی دی او

١ : سورة توبة الاية ١٢٣

کوم شی، چي دالهي منشاء سره موافق وي هغه ته عیب ویل ستره گناه ده، مور دداسي گناه څخه په الله ﷻ سره پناه غواړو.

همدا ډول په سورة نساء کي لاندنی آیت، چي الله ﷻ فرمایي:

لَعَلَّمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ. (النساء، آیه ۸۳)

دپورتني آیت په تفسیر کي مخکي ویل سوي وه، چي په اصحابانو ﷺ کي ځينو ته داستنباط اهل ویل سوي وه او هغه اشخاصو ته، چي اهل یې نه وه هغو ته امر سوی و، چي دوی ته دي رجوع وکړي یعنی داچي الله ﷻ خپله په قرآن کریم کي ځينو ته داستنباط اهل ویلي دي او ځينو ته یې داستنباط اهل نه دي ویلي.

همدا ډول رسول الله ﷺ فرمایلي دي:

وعن ابن مسعود قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : " نضر الله عبداً سمع مقالتي فحفظها ووعاها وأداها فرب حامل فقه غير فقيه ورب حامل فقه إلى من هو أفقه منه (۱)

ژباړه: رسول الله ﷺ فرمایي: الله ﷻ دي هغه کس خوشاله کړي، چي زما یوه خبره واورې، وې ساتي او یادي یې کړه بیا یې نورو ته ورسول، ډېر وخت داسي وي، چي څوک ددین خبره زده کړه مگر دی خپله فقیه نه وي، ډېر وخت بیا داسي وي خپله څه زده کړي داسي چاته یې ورسوي، چي هغه ترده زیات پوه وي.

پورتني حدیث مخامخ او سیده واصحابانو ﷺ ته خطاب دی، په پورتني حدیث کي دوي خبري څرگندي سوي دي لومړی خبره داده، چي ډېر وخت داسي کېدای سي، چي څوک حدیث یاد کړي مگر خپله فقیه (عالم) نه وي، دوهمه خبره داده، چي څوک که فقیه يعني عالم نه وي نو

^۱: رواه ابوداود وابن ماجه، واحمد و ترمذي، والدارمي عن زيد بن ثابت. مشکوة، ج ۱: ص ۳۵، کتاب العلم، الفصل الثالث.

ددې معنا دانه ده ،چې دغه کس نو عیب لرونکی دی ځکه رسول الله ﷺ دغسي کس ته خپله دخوشالی دعا کړې ده.

حقیقت دادی ،چې درسول الله ﷺ دمبارک مجلس څخه ډېر خلک برخمن سوي او مستفید سوي دي خو داخبره هم باید دیاد څخه ونه باسو ،چې درسول الله ﷺ په مجلس کې دابوبکر ؓ او عمر ؓ په څېر خلک هم وه ، دحضرت اقرع بن حابس ؓ او حضرت سلمة بن صخرة ؓ په څېر پاک نفسه او سپېڅلي انسانان هم وه ، حضرت اقرع بن حابس ؓ او حضرت سلمة ؓ که څه هم ددوی په پاکۍ اوسپېڅلتیا کې هیڅ شک نسته ، دومره لوی مقام لري ،چې تردوی وروسته په زرهاوو علماوو او سپېڅلي انسانان دي تر قربان وي مگر دوی په علم او مقام کې دداسي اصحابانو ؓ سره په یو شان نه وه لکه حضرت ابوبکر ؓ او حضرت عمر ؓ ، که څوک دوی ته دحضرت ابوبکر ؓ ، حضرت عمر ؓ ، حضرت عثمان ؓ او حضرت علي ؓ سره برابر مقام ورکوي دا ښکاره ضلالت دی.

دلا سپیناوي په موخه باید وویل سي ،چې داصحابانو ؓ شمېر یوسل څلوریش زره دی مگر ابن قیم ؓ دوینا مطابق یوازي ددوی څخه دیوسل او دېرشو په شاوخوا کې اصحابانو څخه دفتوا ورکول ثابت دي (۱)

دافکر هم په څرگند ډول غلط دی او داصحابانو ؓ دمزاج څخه هم لیري دی ،چې گویا داصحابانو ؓ لپاره یو دبله پوښتنه کول عیب و ،

۱: اعلام الموقعین ، ج : ۱ ، ص : ۹

بلکي اصحابانو ﷺ به يو دبله پوښتني سره کولې لکه مخکي ، چي يې ډېر مثالونه تېر سول ، هم هلته دي دغه مثالونه وکتل سي .
 په اصحابانو ﷺ کي دالله ﷻ څخه وېره دومره زياته وه ، چي کله به په يوه مسئله کي شکمن سوه نو هغه مسئله يې دهر چا څخه پوښتله په دې پوښتنه کي يې هيڅ دريغ نه کاوه آن تردې ، چي ځينو اصحابانو ﷺ دتابعينو څخه هم علم زده کاوه . دمثال په ډول علقمة بن قيس نخعي رضي الله عنه يو تابعي دى دابن مسعود رضي الله عنه شاگرد دى مگر داسي تابعي دى ، چي ډېرو اصحابانو ﷺ دمسلو په زده کړه کي ده ته رجوع کول. (۱)

په هر صورت داصحابانو ﷺ په اړه ، چي دتقليد کولو کوم مثالونه مخکي تېر سول هغه له دې امله نه منل ، چي که يې ورته ثابت کړو نو دا به معاذ الله پر اصحابانو ﷺ باندي عيب سي داسي فکر غوره او صحيح کار نه دى. (۲)

۱: تذكرة الحفاظ للذهبي رحمته الله عليه وحلية الاولياء لابي نعيم رحمته الله عليه .

۲: يادونه : داصحابانو ﷺ په اړه ، چي دفته او غير فقهه کوم توپير وسو هغه يوازې ددې لپاره وسو ، چي دغير مقلدينو څانگړى اعتراض په دفع سو ، چي نه علم داصحابانو په اړه عيب نه دى او کومه خبره ، چي عيسي بن ابان رضي الله عنه کړې ده ، چي دغير فقهه صحابي حديث که دقياس څخه مخالف و دقبول وړ نه دى دغه خبره زياتو محقيقينو علماؤ رد کړې ده .

شخصي تقلید او خواهش پرستي

۸: مخکي موږ وویل ، چي په حقیقت کي شخصي او مطلق تقلید دواړه جایز دي او دواړه د اصحابانو رضی اللہ عنہم څخه ثابت دي یعنی داچي یو څوک کولای سي ، چي مطلق تقلید وکړي او که شخصي تقلید کول غواړي هم یې کولای سي پر دې خبره باندي ځینو خلکو داسي عجیب او غریب اعتراض کړی دی ، چي په ټول پاکستان ، چي زیات خلک د حنفیان دي یعنی د حنفي مذهب پیروان دي ، په پاکستان کي ، چي کوم د موسیقي او نڅا کړني ترسره کېږي ددې ټولو مشري د حنفیانو په لاس کي ده یعنی داچي کومي ناروا کړني په پاکستان کي ترسره کېږي کنترول او ضبط یې زیات ځایونه د حنفیانو په لاس کي دی ، که شخصي تقلید په رښتیني ډول د خواهش پرستي علاج وي نو بیا به ولي دغسي ناروا کړني ځای پرځای کېدلای؟^(۱)

د پورتنۍ نیوکي اړونده په پوره ادب سره عرض کوو ، چي کوم کس ، چي د الله جبار او رسول صلی اللہ علیہ وسلم د احکامو په خلاف گناه کولو او ناروا کړنو ترسره کولو ته ملا تړلې وي ، په دې باور وي ، چي زما کړني گناوي دي خو زه یې کوم ، د داسي خواهش پرستي علاج نه په تقلید سره کېږي او نه بېله تقلیده کېږي او س لویه بدبختي داده ، چي خلکو تردې لوړو خواهش پرستيو ته ملا تړلې ده هغه داچي ډېر خلک په دې هڅه کي دي ، چي سود ، قمار ، بې حجابۍ ، شراب او داسي نورو حرامو کړنو ته په اسلام کي روا والی ثابت کړي ، په پوره زور او توان سره

۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۱۴۶

ددې لپاره زیار باسي، چي موسیقي، نڅا، شرابو او بې حجابۍ لپاره په خپل نظر سره کوم شرعي دلیل پیدا کړي، په ټوله اسلامي نړۍ کې ددې کړنو لپاره زیارونه ایستل کېږي آن تردې، چي په زیاتو ځایونو کې لوی، لوی ادارې ددې لپاره خلاصې سوي دي، چي دڅېړني په پایله کې دپورته ناروا کړنو لپاره کومه شرعي لاره پیدا کړي او دغه هڅي هغه وخت راپیل سوې، چي لومړی یې تقلید ته شا کړه یعني داچي لومړی یې تقلید منعه و باله او بیا یې هڅه وکړه، چي دتقلید ددېوال تر نږدو وروسته په خپل فکر څه داسي دلایل پیدا کړي، چي دهغه په مټ دناروا کړنو لپاره کومه کمزورې لاره پیدا کړي دا هر څه هغه وسوه، چي خلکو تقلید منعه و باله، دپخوانیو علماوو تقلید ته یې شرک او کفر ووايه او خلکو ته یې دا په نظر کې ورکړل، چي اسلام دتقلید پرځای خلکو ته دنظر ازادي ښيي.

حقیقت دادی، چي تر کومه پوري په اسلامي نړۍ کې شخصي تقلید رواج و، خلکو یوازي دشخصي تقلید لاره نیولې وه تر هغه مهاله پوري هیچا دپورتنیو ناروا کړنو دحلالوالي لپاره دلاوري نه سوای کولای بلکې دغه ناروا لاره ددوی پر وړاندې په ټپه تړلې وه، کله، چي په اسلامي نړۍ کې دتقلید دحرمت پروپاګند پیل سو، تقلید ته حرام او شرک وویل سوه نو ټولو ملحدینو ته دتحریف لاره خلاصه سوه، زیات شمېر اسلامي شعائر دملحدینو ښکار وگرځېدل.

تقلید او نوي پیدا سوي مسئلې

۹: پر شخصي تقلید باندې یوه نیوکه او اعتراض دا کېږي، چې که څوک شخصي تقلید کوي نو په شخصي تقلید سره پر انسانانو باندې کړۍ راتنگیږي هغه په دې ډول، چې کومې نوي مسألې منځته راځي دهغو حل نه کېږي؟

دپورته اعتراض په جواب کې باید ووايو، چې مخکې مور د تبحر في المذهب په موضوع کې دا خبره څرگنده کړې وه، چې دعام سړي او دمتبحر في المذهب د تقلید تر منځ توپیر سته لکه، چې دشخصي تقلید تر عنوان لاندې یوه څانگه (داجتهاد في المسائل) هم ده یعني داچې کومې مسئلې، چې نوي پیدا کېږي ددغو مسئلو حل دمجتهدینو علماوو د اصولو په رڼا کې دقرآن او حدیث څخه استنباطېږي او داجتهاد دغه لړۍ، چې دنوو مسئلو اړونده ده په اوس زمانه کې هم جاري ده، حاصل داچې دنوو مسئلو دحل لپاره هیڅکله کوم خنډ نه دی واقع سوی او نه به په راتلونکي کې واقع کېږي.

همدا ډول دزمانې او عرف دبدلېدو په صورت کېدای سي، چې دیوه مذهب علماء دغور او فکر څخه وروسته، چې دمعاصر خاص اجتهاد اصول پکښې موجود وي - مسئلې ته تغیر ورکړي، که داسي وي، چې کومه مسئله دمسلمانانو دشرعي اړتیا له امله ددې متقاضي وي، چې په مسئله کې بدلون راسي نو دیوه مجتهد له خوا، چې داجتهاد اصول او ځانگړتیاوي پکښې موجودي وي کولای سي، چې یاد مجتهد همدغه مسئلې ته بدلون ورکړي او دمجتهد پر قول دي پرېکړه وسي البته، چې هغه اصول پکښې موجود وي کوم، چې داصولوپه

کتابونو کي ذکر سوي دي لکه ،چي په زیاتو ځایونو کي حنفي علماوو دامام ابوحنيفة رحمۃ اللہ علیہ دقول په خلاف فتوا ورکړې ده دمثال په ډول دامام ابوحنيفة رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب باندي دقرآنکریم پر ورزده کړه باندي اجرت اخستل حرام دي خو متاخرينو علماوو دزمانې دتغیر بدلون او شرعي اړتیا له امله خپل مذهب پرېښودئ دقرآنکریم دورزده کړي لپاره يې مزدوري جايزه وبلل همدا ډول دامام ابوحنيفة رحمۃ اللہ علیہ له آنده مفقود الخبر ، عنین او متعنت نه سي کولای ،چي مېرمن ځان ځني خلاص کړي خو متاخرينو علماوو په دې ټولو مسئلو کي دامام مالک رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب باندي فتوا ورکړې ده ،چي تفصيل يې مولانا اشرف علي تهانوي رحمۃ اللہ علیہ په کتاب (الحلیة الناجزة للحلیة العاجزة) کي موجود دی.

په معاصر وخت کي هم که په کومو مسئلو کي دا خبره محسوسه سي ،چي کومه رېښتيني خبره ددې تقاضا کوي ،چي تغیر دي پکښي راسي نو متبحر علماء کولای سي ،چي دڅلور مذهبونو څخه ديوه مذهب په رڼا کي فتوا ورکړي خو دا خبره اړينه ده ،چي تلفيق رانسي يعني داچي دکوم امام مسلک نيم گړی وا نه خستل سي بلکي دهغه مذهب ټول شرايط په نظر کي ونيول سي ، هر اړخيزه معلومات دي يې راغونډ کړل سي او په پرېکړه کي دي دهغه مذهب علماوو ته رجوع وکړل سي ، دهغو څخه دي پوره تفصيلات واخيستل سي لکه ،چي دالحیلة الناجزة دتصنيف په وخت کي داسي سوي دي ، دوهمه خبره داده ،چي دخپل ځاني فکر پر ځای لازمه داده ،چي دمتبحر في المذهب علماوو سره مشوره وکړل سي او دهغو دمشورې په رڼا کي فيصله وسي .

حاصل داچي شخصي تقليد دمسلمانانو دټولنيزو اړتياوو لپاره خنډ نه دی بلکي دتقليد په دايره کي داسي اصول ټاکل سوي دي ،چي

مسلمانان په غور ، دقت او پوره احتیاط سره د علماوو په مشورو سره خپلي مسائلي حل کړي. (۱)

حنفي مذهب او په حديث باندي عمل

۱۰: پر حنفي مذهب باندي يو اعتراض او نيوکه دا هم کېږي ، چي د حنفي مذهب حديث يعني هغه حديث ، چي حنفي مذهب تمسک او استدلال په کوي هغه زياته برخه ضعيف وي؟

ددغه نيوکي په جواب کي بايد ووايو ، چي ددغه نيوکي بنسټ پر تعصب باندي ولاړ دى حکم که پر حقيقت باندي سترگي پټي نه سي او په رښتيني ډول باندي دا حنافو علماوو کتابونه وکتل سي نو دغه اعتراض به بېخي پر حنفي مذهب باندي وارد نه سي په ځانگړي ډول که لاندي کتابونه وکتل سي :

۱. شرح معاني الاثار للطحاوي رحمته الله عليه

۲. فتح القدير لابن الهمام رحمته الله عليه

۳. نصب الراية للزيلعي رحمته الله عليه

۴. الجوهر النقي للمارديني رحمته الله عليه

۵. عمدة القاري للعيني رحمته الله عليه

۱: د مسلمانانو درښتيني اړتيا په صورت کي دنورو مجتهدينو پر نظر باندي دفتوا ورکول مثالونه دي وکتل سي : رد محتار ج : ۲ ، ص : ۵۵۶ ، باب الرجعة ، مطلب التحليل ، همدا ډول کتاب الشهادة . ج : ۴ ، ص : ۴۲۰ ، کتاب الحدود ، حد السرقة ، ص : ۲۱۸ ، فتاوى عالمگيريه ، باب ثامن ، ج : ۳ ، ص : ۲۷۵ ، کتاب القضاء الحيلة الناجزة للحلية العاجزة ، دمولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه تاليف ، فيض القدير شرح الجامع الصغير ، للمناوي رحمته الله عليه ج : ۱ ، ص : ۲۱۰ حديث اختلاف امتي رحمة .

۶. فتح الملهم لمولانا العثماني رحمته الله عليه
  ۷. بذل المجهود لمولانا السهارنپوري رحمته الله عليه
  ۸. اعلاء السنن لمولانا ظفر احمد العثماني رحمته الله عليه
  ۹. معارف السنن لمولانا البنوري رحمته الله عليه
  ۱۰. فيض الباري شرح البخاري
- په پورتنیو کتابونو کې حنفی مذهب دقرآن او حدیث پر بنسټ پوره دلائل په اصولي او تشریحي ډول سره بیان سوي دي. پاته دي نه وي، چي خو خبرو یادولو اړین دي، چي دلاندنیو خبرو څخه عبارت دي:
- ۱: داخبره لازمي ده، چي دحدیث صحت او نه صحت یوازي په بخاري او مسلم پوري معلق نه دی یعنی داچي په صحیحینو کې کوم حدیث نه و هغه نو ضعیف دی بلکي دحدیث دقوت او ضعف دار مدار پردي باندې دی، چي ددغه حدیث سند داصول حدیث دشرایطو سره برابر دی که یا؟
- دبخاري رحمته الله عليه او مسلم رحمته الله عليه څخه ماسوا نورو هم په سلگونو محدثینو احادیث رانقل کړي دي دهغو څخه، چي هر یو داصول حدیث دشرایطو سره برابر سو هم هغه حدیث صحیح دی داخبره هم دیادولو وړه ده، چي کوم حدیث، چي دصحیحینو څخه ماسوا بل کتاب راوړی وي هغه دي مرجوح وبلل سي داخبره بېخي صحیح نه ده ځکه کله داسي وي، چي یو حدیث دصحیحینو څخه پرته بل کتاب راوړی وي مگر دسند په معیار کې تر صحیحینو لوړ وي دمثال په ډول ابن ماجه په صحاح سته کتابونو کې شپږم نمبر دی مگر داسي حدیثونه پکښي سته، چي دصحیح سند له اړخه دصحیحینو تر حدیثونو لوړ دي. (وگورئ): ماتمس اليه الحاجة)

همدا لامل دئ کوم حدیث، چي په صحیحینو کي نه وي یا په شپږگونو صحیحو کتابونو کي دا حدیثو نه وي هغه دي ضعیف وبلل سي، داسي نه ده بلکي که کوم حدیث د صحیح سند له اړخه پیاوړی و همغه حدیث صحیح دئ او کوم حدیث، چي پیاوړی نه وي همغه حدیث ضعیف دئ، که، چيري دغه معیار په نظر کي ونیول سي نو ډېر هغه اعتراضات، چي ظاهرینه خلکو پر حنفي مذهب باندي کړي دي هغه به له منځه ولاړ سي.

۲: دوهمه خبره داده، چي دمجتهدینو علماوو ترمنځ، چي په مسائلو کي کوم اختلافات سته دهغو بنسټیز سبب دادئ، چي ددوی داستدلال طرز او داستنباط طریقې بېله، بېله ده دمثال په ډول دځینو مجتهدینو طرز استدلال داسي دئ، چي که په یوه مسئله کي احادیث متعارض سي نو په هغه حدیث دي عمل وسي، چي سندی ډېر قوي وي که څه هم نور احادیث سندا قوي موجود وي، ځيني علماء بیا ددغو متعارضو احادیثو تشریح داسي کوي، چي دغه متعارض احادیث بیا سره هم آهنگ سي که څه هم دکمي درجې صحیح یا حسن حدیث اصلي وگنل سي او دصحیح حدیث معنا خلاف الظاهر سي، دځینو مجتهدینو طریقې بیا داسي وي، چي په هغه حدیث عمل کوي کوم، چي اصحابانو او تابعینو عمل په کړی وي او په نورو کي تاویل کوي.

حاصل داچي دمجتهدینو داستدلال او استنباط طریقې بيلي دي پر هیچا باندي ددې تور نه سي لگېدای، چي ده نو قوي حدیث پرې ایښی دئ او په ضعیف حدیث یې عمل کړی دئ.

امام ابو حنیفه رحمته الله علیه د حدیثو ترمنځ دتطبيق کونښن کړی دئ، که څه هم ځيني به داسي احادیث وه، چي مرجوح به وه خو، چي دکوم حدیث معارض به نه و په هغه به ده عمل کاوه که څه هم هغه حدیث به دقیاس

شخه مخالف و لکه ده مبارک ،چي په لمانځه کي د قهقهې خدا په کولو داودس د ماتېدو پرېکړه کړې ده ، په غسلو کي يې د زکاة د واجېدو پرېکړه کړې ده او داسي نوري مسئلې هم سته ،چي ده مبارک په ضعيفو حديثونو باندې عمل کړی دی او قياس يې پرې ايښی دی.

۳: دريمه خبره داده ،چي د حديثو قوت او ضعف ټاکل دا هم يوه اجتهادي معامله ده همدا لامل دی ،چي د جرح او تعديل د علماوو ترمنځ اختلاف سته د مثال په ډول يو حديث د يوه امام له آنده صحيح وي خو د بل امام له آنده بيا ضعيف وي دغه معلومات هغه وخت کېدای سي ،چي څوک دا حديثو کتابونه مطالعه کړي . ډېر وخت داسي وي ،چي يو حديث امام ابو حنيفه رحمته الله عليه صحيح بولي ، د اعتماد وړ يې بولي او عمل باندې کوي مگر بل امام بيا هغه حديث ضعيف بللی وي او عمل نه باندې کوي ، داچي امام ابو حنيفه رحمته الله عليه خپل مجتهد دی نو دنورو مجتهدينو ويناوي پرده باندې حجت نه سي کېدای .

۴: ډېر وخت داسي وي ،چي امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ته کوم حديث په صحيح سند رسېدلی وي مگر ترده وروسته بيا کوم ضعيف راوي هغه حديث رانقل کړی وي نو ځکه د وروسته امامانو لخوا دغه حديث ته ضعيف ويل سوي وي په داسي کړنه سره پر امام ابو حنيفه رحمته الله عليه باندې الزام نه سي لگېدای .

۵: کله داسي وي ،چي کوم حديث ته د يوې خاصي طريقې په وجه ضعيف ويل سوي وي خو داغه حديث په بله طريقه سره په قوي سند سره راغلی وي لکه د (من کان له امام فقراة الامام له قراة) حديث ،چي ځينو د يوې ځانگړي طريقې له مخي ضعيف بللی دی خو داغه حديث په مسند احمد بن مینع رحمته الله عليه کي په صحيح سند سره رانقل سوی دی .

۶: کله داسي وي، چي يو حديث ضعيف وي مگر دېلابېلو طريقو او اسانيدو له لاري روايت سوي وي، دېلابېلو اطرافو او اړخونو له خوا راويانو روايت کړی وي دغه حديث ته محدثين حسن لغيره وايي، که شوک په دغه حديث باندي عمل وکړي نو دا الزام باندي لگېدای نه سي، چي گوياده په ضعيف حديث باندي عمل وکړ.

۷: کله داسي وي، چي يو حديث ضعيف راوي رانقل کړی وي مگر داخبره اړينه ده بايد وويل سي، چي هر ضعيف راوي خامخا ضعيف حديث نه رانقلوي کله داسي وي، چي کوم ضعيف راوي قوي حديث رانقل کړی وي هغه په دې ډول، چي پر قوت باندي يې قوي قرينه موجوده وي ددغه قوي قرينې په وجه دغه حديث منل کېږي دمثال په ډول يو حديث ضعيف وي مگر ټولو اصحابانو او تابعينو لکه حديث، چي امر کوي همغسي عمل يې کړی وي لکه د (لاوصية لوارث) حديث، چي ضعيف راوي رانقل کړی دی مگر داچي ټولو اصحابانو او تابعينو عمل په کړی دی نو حکم امامانو او مجتهدينو منلی دی او دعمل کولو جوگه يې بللی دی.

کله خو لاداسي هم وي، چي ځيني محدثين ضعيف حديث ته پر صحيح حديث باندي ترجيح ورکړي دمثال په ډول درسول الله ﷺ لور بي بي زينب رضي الله عنها لومړی دابوالعاص په نکاح کېني وه ابوالعاص لومړی کافر و وروسته مسلمان سو کله، چي دی مسلمان سو نو دعبداالله بن عمر رضي الله عنه دروايت له مخي، چي رسول الله ﷺ خپله لور ابوالعاص ته ورکړه نوې نکاح يې ورتړل او نوی مهر يې هم ورته وټاکي، دعبداالله بن عباس رضي الله عنه په روايت کي راځي، چي رسول الله ﷺ نوې نکاح نه ده ورتړلې او نه يې نوی مهر ورته ټاکلی دی بلکي پر هغه زړه نکاح يې پرېښودل يعنې داچي بي بي زينب رضي الله عنها دابوالعاص رضي الله عنه سره په هغه زړه

نکاح کي پاته سوه، اوس نو که پورتنیو دوو حدیثونو ته وگورو لومړی حدیث ضعیف دی او دوهم حدیث صحیح دی ددغه دوو حدیثونو په اړه دامام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ غوندي لوړ محدث داسي پرېکړه کړې ده، چي دوهم حدیث، چي ضعیف دی دې ته یې پر لومړی حدیث، چي قوي دی ترجیح ورکړی ده لامل یې دادی، چي په دوهم حدیث باندي دټولو اصحابانو او تابعینو عمل و. (۱)

امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ هم کله ددغسي قوي قرائنو په وجه په ضعیف حدیث عمل کړی وي نو پر ده باندي دا الزام نه سي لگېدای، چي ګواکي ده نو په ضعیف حدیث باندي عمل کړی دی.

۸: کله داسي وي، چي دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په مذهب باندي پوره پوهاوی نه وي راغلی نو ځکه دستي پرېکړه وکړي، چي دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ مذهب د حدیث څخه مخالف دی حال دا چي دده مبارک مذهب د حدیث سره عین مطابق وي، داسي غلطی ویناوي دځینو اهل علمو څخه سوي دي لکه مشهور سلفي عالم مولانا اسماعیل سلفي رحمۃ اللہ علیہ، چي د حنفیانو په مذهب کي یې د تعدیل الارکان پر حکم باندي اعتراض کړی دی اعتراض یې په لاندي ډول دی:

یو سړي در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په حضور کي لمونځ ادا کړ، نوموړي کس په رکوع او سجده کي تعدیل او ارام ونه کړ، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم درې ځلي ورته وویل:

صل فانک لم تصل .

۱: وگورئ: جامع الترمذی باب نکاح الزوجین المشرکین اذا اسلم احدهما، دغه مثال مثال دامام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ دنظر مطابق وړاندي کړل سو او د حنفي مذهب موقف هم لږ ددغه نظر سره توپیر لري.

ژباړه : لمونځ وکړه تا لمونځ نه دی کړی .

یعني داچي ستا لمونځ دصحت له پلوه لمونځ نه دی در رسول الله ﷺ دپورتنۍ لارښوونې پر بنسټ شوافع ، اهل حدیث او عیني نور علماء دافکر کوي ، چي که په رکوع او سجده کي اطمینان رانسي هغه لمونځ صحیح نه دی او دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب که درکوع او سجده ی توپیر وسي نو لمونځ یې صحیح دی دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر دغه وینا باندي دوی داسي اعتراض کوي ، چي دده مبارک دغه وینا دحدیث مخالفه ده ځکه په حدیث کي په خرگند ډول وهغه لمانځه ته لمونځ نه وویل سوه ، چي په رکوع او سجده کي یې اطمینان نه و .^(۱)

پورته اعتراض ، چي څوک کوي په حقیقت کي دغه کس دحنفي مذهب صحیح ترجماني نه کوي ځکه حنفي مذهب هم دا وایي ، چي که چا په رکوع او سجده کي اطمینان ونه کړ ، دهغه کس لمونځ بېرته راگرځول لازمي دی ، اعتراض کونکي هم دا وایي ، چي که چا په رکوع او سجده کي اطمینان ونه کړ ، لمونځ یې بېرته راگرځول لازمي دی که دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ قول هم داسي سي لکه دوی ، چي وایي نو بیا دوی ولي اعتراض کوي؟ خو یوه خبره دیادولو وړ ده هغه داچي امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په لمانځه کي دفرضونو او واجبونو ترمنځ فرق کوي هغه په دې ډول ، چي دی مبارک وایي : کوم شی ، چي په قرآن او یا متواتر حدیث باندي ثابت وي هغه فرض دی لکه رکوع ، سجده او داسي نور ، کوم شی ، چي په احاد اخبار ثابت وي هغه واجب دی لکه تعدیل دارکانو ، فرض او واجب دواړه په عمل کي یو شی دي یعني

۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۳۲

داچي که فرض پاته سي نو لمونخ کونکی به لمونخ بېرته راگرځوي او که واجب پاته سي نو هم به لمونخ کونکی بېرته لمونخ راگرځوي يوازي فرق يې دومره دی، چي که چا فرض په لمانخه کي پرېښودئ دغه کس ته تارک الصلوة يعني دلمانخ پرېښودونکی ويل کېږي، ټول لمونخ يې ولاړی بېرته به يې راگرځوي او که چا واجب پرېښودئ تارک الواجب يعني دواجب پرېښودونکی ورته ويل کېږي يعني داچي پرده باندي واجب ده، چي ديوه واجب دپرېښودو له امله به لمونخ بېرته راوگرځوي، دا خبره دحدیث شخه خلاف هم نه ده ځکه دحدیث په وروسته برخه کي خپله ددغه خبري څرگندونه سوې ده ځکه په جامع ترمذي کي راغلي دي، چي کله رسول الله ﷺ وهغه کس ته وفرمايل:

صل فانک لم تصل .

ژباړه: لمونخ وکړه تا لمونخ نه دی کړی.

اصحابانو ﷺ، چي دا خبره اووړېدل نو ډېره گرانه ورته معلومه سوه، چي څوک دلمانخه تخفيف کوي هغه ته دي تارک الصلوة وويل سي، دلږ وخت وروسته رسول الله ﷺ وهغه کس ته دلمانخه صحيح طريقه وروښوول او دارکانو پر تعديل باندي يې ورته ټينگار وکړ او بيا يې ورته وفرمايل:

فاذا فعلت ذالک فقد تمت صلوتک وان انتقصت منه شيئا انتقصت من صلوتک .

ژباړه: کله، چي دي دغسي وکړل نو لمونخ دي پوره سواو که دي کوم شی ځني کم کړ نو ستا په لمانخه کي هم کموالی رامنځته کېږي. حضرت رفاعه ؓ، چي دپورتني حدیث راوي دی فرمايي:

وكان اهون عليهم من الاولى انه من انتقض من الاولى انه من انتقض من ذلك شيئا
انتقض من صلاته ولم تذهب كلها. (۱)

ژباړه : رسول الله ﷺ، چي وروستی خبره وکړه اصحابانو ﷺ ته تر لومړۍ خبرې اسانه معلومه سوه يعني داچي که چا کمی وکړ نو په لمانځه کي يې کمی پيدا کېږي او ټوله لمونځ يې نه ځي.

که دپورتنې حديث وروستی برخي ته وکتل سي نو په څرگند ډول باندي دحنفيانو دعمل څرگنوالی او تائيد کوي.

دلاسيپناوي په موخه بايد ووايو، چي حنفيان خو په پورتنې حديث باندي بېخي عمل کوي بلکي تر نورو لاسه په دې حديث عمل کوي هغه خبره بېخي غلطه ده، چي وايي حنفيان دپورتنې حديث څخه په څرگند ډول مخالفت کوي داچي حنفيان په پورتنې حديث عمل کوي مخالفت نه ځني کوي پورته واضح سوه او داچي تر نورو يې بڼه کوي هغه په دې ډول، چي حنفيان دحديث په لومړۍ برخه هم عمل کوي او دپای په برخه يې هم عمل کوي ځکه دحديث په لومړۍ برخه کي راځي، چي که چا په لمانځه کي تعديل ونه کړ، لمونځ به بېرته راگرځوي حنفيان هم دغسي عمل کوي او وايي، چي څوک په لمانځه کي تعديل ونه کړي هغه به بېرته لمونځ راگرځوي، همدا ډول دحديث په پای کي راځي، چي که چا په لمانځه کي تعديل ونه کړ، ټوله لمونځ يې نه ځي بلکي په لمانځه کي يې نيمگړتيا پيدا کېږي حنفيان هم داسي وايي، چي که چا په لمانځه کي تعديل ونه کړ، تارک الصلوة نه ورته ويل کېږي بلکي تارک الواجب ورته ويل کېږي يعني داچي پر ده

۱: جامع الترمذي باب ماجاء في وصف الصلوة

باندي ددغه لمانځه بېرته راگرځول دواجب دپربښودو له امله واجب دي.

که پورتنۍ پوره تشریح څوک په نظر کې ونیسي نو دا به ورته معلومه سي، چي که څوک پر حنفي مذهب باندي دا الزام لگوي، چي هغوی دحدیث څخه مخالفت کوي نو دا الزام به په ښکاره پر حنفي مذهب باندي زیاتوی وي.

په هر صورت ډېر وخت داسي وي، چي په حنفي مذهب باندي څوک پوه سوی نه وي او پوره څېړنه یې نه وي کړې نو ځکه اعتراض ورته پیدا سي يعني داچي زیات وخت دا اعتراض منشاء نه تحقیق له امله وي. که پورته څو اصول په نظر کې ونیول سي، دحنفيانو دمذهب پوره تحقیق به وسي، دلایل یې وڅېړل سي نو ټولي غلط فهمیاني به لمنځه ولاړي سي، چي وايي، چي دحنفي مذهب دلایل ضعیف دي، یا داچي احناف پراحادیثو باندي قیاس مخکي کوي.

حقیقت دادی، چي یو مجتهد ددې حق لري، چي دامام ابوحنيفة رحمته الله علیه سره په یوه مسئله کې اختلاف وکړي او یا دي دده یو دلیل ونه مني مگر که څوک دامام ابوحنيفة رحمته الله علیه پر مذهب باندي علي الاطلاق دضعف پرېکړه کوي او یا علي الاطلاق دا خبره کوي، چي په حنفي مذهب کې قیاس ته تر حدیث ترجیح ورکول کېږي داسي کړنه تر لوی ظلم کمه نه ده.

دا خبره ثابته ده، چي ډېرو وتلو مجتهدینو دامام ابوحنيفة رحمته الله علیه ستاینه کړې ده خو دلته یوازې دیوه داسي عالم وینا رانقلوو، چي په قرآن، حدیث او تصوف کې منل سوی کس دی، حنفي هم نه دی بلکي شافعي عالم دی نوموړی عالم علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله علیه دی، دی مبارک که څه هم حنفي عالم نه دی بلکي شافعي عالم دی خو دهغه

کسانو يي سخته غندنه کړې ده ، چي پر امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ او يا دده پر فقهي مذهب باندي نيوکي او اعتراضونه کوي .
علامه عبدالوهاب شعراني رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب الميزان الكبرى کي خو فصلونه دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ ددفاع لپاره وضع کړي دي ، نوموړی عالم فرمايي :

اعلم يا اخي اني لم احب عن الامام في هذه الفصول بالصدور احسان الظن فقط ، كما يفعل بعضهم وانما احبت عنه بعد التبع والفحص في كتب الادلة ... ومذهبه اول المذاهب تدوينا وآخرها انقراضا كما قاله بعض اهل الكشف ... وقد تتبعت اقواله واقوال اصحابه لما الفت كتاب الادلة المذاهب فلم اجد قولاً من اقواله واو اقوال اتباعه الا وهو مستند الي آية او حديث او اثر او الي مفهوم ذالك او حديث ضعيف كثرت طرقة او الي قياس صحيح علي اصل صحيح ، فمن اراد الوقوف فليطالع كتابي المذكور. (۱)

ژباړه : اې وروره ! پوه سه ما ، چي په دغه فصلونو کي دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ له لوري څخه کوم جوابونه ورکړي دي له دې امله نه دي ، چي زما باندي حسن ظن او يا حسن عقيدت دی لکه ، چي د ځينو خلکو هم دغسي عادت وي بلکي ما ، چي کوم څه ويلي دي هغه مي د کتابونو او دلايلو دپوره لټون وروسته ويلي دي ... څرگنده خبره ده ، چي دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ مذهب تر ټولو مخکنی مدون سوی مذهب دی او ځيني دکشف خبستان په دې باور دي ، چي تر ټولو وروسته به له منځه ځي ... ما ، چي کله د فقهي مذاهبو پر اقوالو باندي کتاب وليکئ نو دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ او دده دپيروانو داقوالو تتبع وکړه نو ما دده مبارک او دده دپيروانو په ويناوو کي داسي خبره پيدا نه کړه ، چي دلاندي شرعي حجتونو څخه دي مخالف وي :

۱: الميزان الكبرى للشعراني رحمۃ اللہ علیہ ، ج : ۱ ، ص : ۶۳ ، ۶۴ ، ط : مصطفى الباني مصر .

ياداچي دغه خبره به دقرآن سره موافقه وه ، ياداچي دحديث سره به موافقه وه ، ياداچي دکوم اثر سره به موافقه وه ، ياداچي دقرآن ، حديث او اثر دمفهوم سره به موافقه وه ، ياداچي دکوم داسي ضعيف حديث سره به موافقه وه ، چي په ډېرو طريقو سره به روايت سوی و ، ياداچي دصحيح قياس سره به موافقه وه ، چي د صحيح اصل څخه به متفرع و ، که څوک غواړي پوره معلومات لاسته راوړي نو په دې اړه دي زما مذکور کتاب مطالعه کړي .

تر پورتنی عبارت وروسته علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه دهغه کسانو په اړه مستقل فصل ايښی دی ، چي پر امام ابوحنيفة رحمته الله عليه باندې الزام لگوي ، چي دی تر حديث قياس ته حق اوليت ورکوي ، ددغه موضوع په اړه علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه ليکي :

اعلم ان هذا الكلام صدر من متعصب علي الامام متهور في دينه غير متورع في مقاله غافلا عن قوله تعالي : ان السمع والبصر والفؤاد كل اولئك كان عنه مسؤولا... الخ .

ژباړه : پوه سئ! داخبري هغه څوک کوي ، چي دامام ابوحنيفة رحمته الله عليه سره تعصب لري ، په خپل دين کي دلاوره وي ، په خبره کي احتياط نه کوي او دالله جوجل ددې ارشاد څخه غافله وي ، چي فرمايي : بېشکه دقيامت په ورځ دسترگي ، غوږ او زړه ټولو څخه پوښتنه کېږي .

علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه وروسته دا قصه هم ليکلې ده ، چي يوه ورځ حضرت سفيان ثوري رحمته الله عليه ، مقاتل بن حيان رحمته الله عليه ، حماد بن سلمة رحمته الله عليه او حضرت امام جعفر صادق رحمته الله عليه امام ابوحنيفة رحمته الله عليه ته راغلل ددې لپاره ، چي دهغو اتهاماتو حال ځان معلوم کړي کوم ، چي دامام ابوحنيفة رحمته الله عليه په اړه ځيني خلکو ويل : کله ، چي دوی مبارکان امام ابوحنيفة رحمته الله عليه ته راغلل نو پوښتنه يې ځني وکړل ، چي ستا په اړه ځيني خلک داسي وايي ، چي ته قياس تر احاديثو مخکي کوي؟ ده

مبارک په جواب کي ورته وفرمايل: قياس خو زه تر قرآن او حدیث نه مخکي کوم بلکي تر اثريې لاهم وروسته کوم، بيا امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ودغو مبارکانو تر غرمې پوري دخپلي تگ لاري اړونده معلومات ورکړل، وروسته دغه مبارکان ولاړسول او وې فرمايل:

انت سيد العلماء فاعف عنا فيما مضى منا من قيعتنا فيك بغير علم.

ژباړه: ته د علماوو سرداريې مور ته دهغه بدگمانۍ په اړه عفو وکړه کومه، چي مور مخکي دنه پوهاوي له امله درلوده.

علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه بيا يو فصل ايښي دى ددې لپاره، چي دهغه خلکو خبري رد کړي، چي هغوى دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه پر مذهب باندي ددلایلو دضعف الزام لگوي، دغه ترديد يې په مفصل او واضح ډول کړى دى وروسته يې بيا يو فصل ايښي دى په دې فصل کي يې ليکلي دي، چي دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه مذهب په ديني لحاظ محتاط ترين مذهب دى، علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه په دې اړه ليکلي دي:

فاني بحمد الله تبعت مذهبه فوجدته في غاية الاحتياط والورع.

ژباړه: الله جل جلاله لره دي حمد وي ما دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دمذهب دمسايلو تنوع وکړه ما ته دا خبره ثابته سوه، چي دده مذهب محتاط ترين مذهب دى او دتقوا شخه ډک مذهب دى.

دعلامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه دغه خو ويناوي مو دنمونې په ډول رانقل کړې دي پوره تفصيل لپاره د علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه کتاب ميزان الكبرى په دغه موضوع کي مطالعه کړئ^(۱)

^(۱) الميزان الكبرى، ج: ۱، ص: ۶۳ تر ۷۵

امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ او علم حدیث

۱۱: پر امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ باندی حینی خلک دا سطحی نیو کہ ہم کوی ، چي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ دا احادیثو ذخیرہ نہ وہ یعنی دا چي ده مبارک په حدیثونو کي ډېر معلومات نه درلودئ بلکي په احادیثو کي کمزوری و .

حقیقت دادئ ، چي دپورتنی اعتراض بنسټ هم پر تعصب او کم علمی باندی ولاړ دئ ځکه ډېر علماء کرام د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ نه یوازي په فقه کي دده په جلالیت باندی قایل دي بلکي ده ته په حدیثونو کي هم په علمی جلالیت باندی قایل دي ، نه یوازي ، چي حنفی علماء دا وایي بلکي دنورو مذهبونو علماء هم د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په علمی لوړوالي باندی اعتراف کوي ، دهغو ټولو علماوو ویناوي دلته رانقلو گران کار دئ یوازي دنمونې لپاره دلته دخو محدثینو ویناوي رانقلوو :

۱ : حضرت ابن جریح رحمۃ اللہ علیہ د فقه او حدیث مشهور امام دئ او دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مذهب زیاته برخه دده څخه اخذ سوې ده ، دده په اړه ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ نقل کوي ، چي کله ده ته د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ دوفات خبر ورورسېدئ نو ده ډېر خفگان څخه یې وویل :

ای علم ذهب .^(۱)

ژباړه : څنگه علم ولاړئ .

۲ : مکي بن ابراهیم رحمۃ اللہ علیہ دامام بخاري رحمۃ اللہ علیہ استاذ دئ دامام بخاري رحمۃ اللہ علیہ زیاته برخه ثلاثیات هم دده څخه روایت کړل سوي دي ،

۱: تهذیب التهذیب ، ج : ۱۰ ، ص : ۴۵۰ .

دی د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ شاگرد و، امام مزنی رحمۃ اللہ علیہ د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه تهذیب الکمال کی وایی:

كان اعلم اهل زمانه (۱)

ژباړه: امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ دخپلي زمانې تر ټولو ښه عالم و.

پاته دي نه وي، چي د متقدمينو علماوو له آنده د علم لفظ د حديث علم ته استعمالېږي نو ځکه کوم شهادتونه، چي د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ د علم لپاره سوي دي هغه د علم حديث لپاره دي.

۳: حضرت شعبة بن الحجاج رحمۃ اللہ علیہ په حديثو کي دامير المؤمنین لقب لري، په جرح او تعديل کي تر ټولو مخکي امام بلل کېږي هغه د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه وایی:

كان والله حسن الفهم جيد الحفظ.

ژباړه: په الله تعالى قسم کوم، چي امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ ښه فهم او ښي حافظې والا و.

کله، چي حضرت شعبة رحمۃ اللہ علیہ ته د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ دوفات خبر ورسېدئ هغه وفرمایل:

طفئ عن الكوفة نور العلم، اما هم لا يرون مثله ابدا. (۲)

ژباړه: دکوفي څخه د علم څراغ مړ سو اودکوفي خلک به بيا د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په څېر ښه عالم دتل لپاره نه وويني.

۴: امام ابوداود رحمۃ اللہ علیہ د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه وایی:

كان ابا حنيفة رحمۃ اللہ علیہ اماما. (۱)

۱: تهذیب التهذیب، ج: ۱۰، ص: ۴۵۱.

۲: الخيرات الحسان لابن حجر المكي، ص: ۳۲، ۷۱، داتجاه الوطن د ۸ او ۱۷ صفحې څخه اخستل سوی دئ.

ژباړه : امام ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ امام و .

۵: يحيي بن معين رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ د جرح او تعديل امام دئ د امام

ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ په اړه وايي :

كان ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ ثقة لا يحدث بالحديث الا بما يحفظه .

بل حای فرمايي :

كان ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ ثقة في الحديث .

همدا ډول يحيي بن معين رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ د يحيي بن سعيد القطان رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ دا

اعتراف رانقل كړی دئ :

قد اخذنا باكثر اقواله .(۲)

ژباړه : مور په ډېرو حایونو کې د امام ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ په اقوالو عمل کوو .

په يو بل حای کې راځي چې د يحيي بن معين رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ څخه پوښتنه ورسول ، چې ايا دامام ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ احاديث سته؟ ده په جواب کې ورته وفرمايل :

نعم ثقة ، ثقة .(۳)

ژباړه : امام ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ ثقه دئ ، ثقه دئ .

پورته ويناوي يوازي دنمونې په توگه راوړل سوې كه نه نو داسي ويناوي بېخي زياتي دي ، چې د امام ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ په اړه ويل سوي دي .

۱: تذكرة الحفاظ للذهبي رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ ، ج : ۱ ، ص : ۱۶۰ .

۲: تهذيب التهذيب ، ج : ۱۰ ، ص : ۴۵۱ .

۳: مناقب الامام الاعظم للموفق ، ج : ۱ ، ص : ۱۹۲ .

امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ خپله دا حدیثو یو کتاب د (کتاب الاثار) په نوم تالیف کړی، چي هغه مخکني دا حدیثو کتابونه لکه موطا امام مالک، مصنف عبدالرزاق، مصنف ابن ابی شیبه او داسي نور کتابونه لاهم نه وه تالیف سوي.

امام زرنجي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي: امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ په کتاب الاثار کي تر څلویښت زرو زیات منتخب احادیث را نقل کړي دي. (۱)
د امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ د پورتنی کتاب تر څنګ نورو جلیل القدر محدثینو د امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ اولس مسانید هم راجمع کړي دي، چي هر یو یې تر مسند امام شافعي کم نه دی، په دغه محدثینو کي یو حافظ ابن عدي رحمۃ اللہ علیہ دی، دی په احادیثو کي تکړه نقاد دی، دده په لومړیو کي پر امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ باندي بدگومان و، وروسته، چي حقیقت ورته معلوم سو نو دمخکنيو بدگومانو د کفارې لپاره د امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ مسند مرتب کړ.

په هر صورت په احادیثو کي د امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ مقام ډېر لوړ دی دومره تفصیل پکښي سته، چي ټول دلته لیکل ناشوني دي (۲)
په اخره کي موز دمشهور اهل حدیث عالم نواب صدیق حسن خان رحمۃ اللہ علیہ هغه شاهدي رانقلوو، چي د امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ په اړه یې کړي ده، دده امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ په اړه لیکلي دي:
وكان عالما عاملا زاهدا عابدا ورعا تقيا كثير الخشوع دائم التضرع الي الله تعالى.

۱: الامام الاعظم للموفق، ج: ۱، ص: ۹۵، ۹۶، ط: دکن، سنه: ۱۳۲۱هـ

۲: په دې موضوع کي دي دتفصیل لپاره په اردو ژبه کي دمولانا احمد کاندهلوي رحمۃ اللہ علیہ کتاب امام اعظم اور علم حدیث وکتل سي، او په عربي ژبه کي دي مولانا ظفر احمد عثمانی کتاب اتجاء الوطن وکتل سي.

ژباړه: امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ باعمله عالم و، زاهد او عبادت کونکی و، پرهیزگاره، زیات خشوع کونکی او تل اللہ سبحانہ و تعالیٰ ته عاجزي کونکی و. د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ تر ډېرو فضايو او مناقبو ليکلو وروسته يې ليکلي دي:

ومناقبه وفضائله کثیره، وقد ذکر الخطيب البغدادي في تاريخه منها شيئا كثيرا، ثم اعقب ذلك بذكر ما كان الاليق تركه والا ضراب عنه، فمثل هذا الامام لا يشك في دينه ولا في ورعه وتفضله، ولم يكن يعاب بشئ سوى قلة العربية. (۱)

ژباړه: د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ مناقب او فضایل ډېر دي، چي خطيب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ په خپل تاريخ کي ډېر ليکلي دي، وروسته يې حيني داسي خبري ليکلي دي، چي پرېسودل او اعراض حني کول بڼه دي، د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ په ديانت، پرهیزگاری او تحفظ کي شک نسته او پرده باندي هيڅ عيب نه سي لگېدای پرته لدې، چي په عربيت کي کمزوری و.

نواب حسن خان رحمۃ اللہ علیہ پر امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ باندي دعربيت دکموالی نيوکه کړې ده پر دې خبره به وروسته وږغېږو خو لومړی بايد دا ووايو، چي پر امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ، چي دا حاديثو کوم اعتراض کېږي دهغو په اړه حسن خان رحمۃ اللہ علیہ هيڅ يادونه نه ده کړې بلکي دده کتاب تاج المکل، چي دا حاديثو دکتابونو په لړ کي دئ ده دخپل کتاب په پيل کي وييلي دي، چي زه دمحدثينو حالات بيانوم او ده په دغه بيان کي امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ دمحدثينو په قطار کي راوړی دئ، محدث يې ورته وييلي دئ او هيڅ نيوکه يې نه ده باندي کړې.

۱: التاج المکمل، مؤلفه نواب حسن صديق خان رحمۃ اللہ علیہ، ص: ۱۳۶ تر ۱۳۸ پوري، ترجمه: ۱۱۹، ط: بمبي، سنه: ۱۳۸۴هـ.

پاته سوه داخبره ،چي نواب صاحب پر امام ابو حنيفه رحمته الله عليه باندي دعرييت دکموالي نيوکه کړې ده ، نواب صاحب دغه اعتراض دقاضي ابن خلکان خخه رانقل کړې ده حکه هغه هم په کت مت ډول دغسي عبارت ليکلی دی، مگر داسي معلومېږي ،چي نواب صاحب دابن خلکان وروستنی عبارت نه دی رانقل کړی ،چي اعتراض اصل حقيقت معلوم سوی وای، حقيقت داسي دی ،چي ددې اعتراض اصل بنسټ يوه قصه ده ، قصه په دې ډول ده : مشهور نحوي ابو عمرو بن العلاء رحمته الله عليه د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه خخه دقتل شبه عمد په اړه پوښتنه وکړه ،چي ايا په دې قتل سره قصاص لازمېږي که يا؟ امام ابو حنيفه رحمته الله عليه دخپل مذهب مطابق جواب ورکړ ، چي قصاص نه لازمېږي، ابو عمرو بن العلاء رحمته الله عليه ورته وويل : ولوقته بالمنجنيق؟ امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ورته وفرمايل : ولوضربه بابا قبيس. دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه پر دغه جمله باندي دا اعتراض وسو ،چي ده دا جمله بايد داسي ويلې وای : ولوضربه بابي قبيس. حقيقت دادی ،چي دغه اعتراض حکه صحيح نه و ،چي عرب همدغسي وايي لکه امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ،چي جمله ويلې وه. قاضي ابن خلکان ،چي کله پورتنی اعتراض رانقل کړی نو بيا يې وروسته دپورتنی اعتراض جواب خپله ويلی دی او په جواب کي يې ويلی دي ،چي امام ابو حنيفه رحمته الله عليه خپله جمله دهغو خلکو دلغت سره سمه ويلې وه ،چي هغوی په اسماء سته کي ټول وخت الف مني لکه ،چي يو شاعر وايي :

فان اباها و ابا اباها

قد بلغا في الحمد غايتها

په پورتنی شعر باید د نحوي قانون له مخي (و ابا ايها) وويل سي .
قاضي ابن خلکان دخپل جواب په اوږدو کي ليکي :

وهي لغة الكوفيين وابو حنيفة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ من اهل الكوفة. (۱)

ژباړه : دا دکوفه والو لغت دی ، چي امام ابو حنیفه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ استعمال کړی
دی او امام ابو حنیفه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ هم دکوفي دخلکو څخه دی .

پورتنی قصې په وجه پر امام ابو حنیفه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ باندي دعربیت دکموالي
نیوکه راپورته سوې ده خو که څوک په دغه خبره پر امام ابو حنیفه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ
باندي دعربیت دکموالي اعتراض کوي دا خپله دمعرض دعربیت پر
کموالي باندي دلالت کوي .

په تقلید کي جمود

په وروستی کي دا خبره دیادوني او پام وړه ده ، چي لکه څرنګه ، چي
دتقلید مخالفت او په شرعي احکامو کي ځاني نظر دملا متیا او مذمت
لايق کار دی په دغه ډول په تقلید کي جمود او غلو کول هم دمذمت وړ
او دملا متیا وړ کار دی ، لاندي ، چي کوم صورتونه ذکر کېږي همدغه
صورتونه بڼه نه دي ، جمود في التقليد پکښي سته او په تقلید کي غلو
ده :

۱: دمجتهدينو په اړه داسي گومان کول ، چي دوی ته دشارع مقام
ورکړل سي او يا دوی دانبياوو په څېر معصوم او دهر ډول خطاوو څخه
پاک وگڼل سي .

۱: وفيات الاعيان لابن خلکان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ج : ۲ ، ص : ۱۶۵ .

۲: په کوم صحیح حدیث باندي یوازې له دې امله عمل ونه کول سي ، چي په دې اړه زموږ دامام څخه کوم قول نه دی رانقل سوی د مثال په ډول په تشهد کي د (شهدان لا اله الا الله) په ویولو سره د شهادت گوته پورته کېدل په زیات شمېر حدیثونو سره ثابت ده مگر څوک ، چي یې له دې امله نه پورته کوي ، چي په دې اړه دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ څخه کوم قول نه دی رانقل سوی همدا لامل دی ، چي ځینو خلکو لاندې گستاخانه او بې ادبه جمله ویلې ده:

مارا قول ابو حنیفه رضی اللہ عنہ باید ، قول رسول کانی نیست

نعوذ بالله العلي العظيم، دا هم هغه جامد تقلید دی ، چي بدي یې په قرآن او حدیث سره ثابت ده.

۳: په نبوي احادیثو کي داسي کانت واپ کار ترسره کول ، چي مناسب نه وي او د مذهب سره یې برابرول ، او یا داسي دکاره وتلي تاویلات پکښي کول ، چي دده خپل زړه هم پر مطمئن نه وي خو دا دهر چا فکري جوگه والی دی ، که ، چيري کوم کس ته د حدیث په کومه توجیه کي رښتیني شرح صدوري وي او بل کس یې صحیح نه وبولي نو دغه دوهم کس ته پر لومړی کس باندي دنیو کي کولو حق نسته.

۴: که یو متبحر عالم ته صحیح حدیث ورسیري ، دا ورته معلومه سي ، چي د مذهب قول ددغه حدیث څخه مخالف دی او ددې حدیث په مقابل کي بل معارض هم نه وي نو بیا هم دغه متبحر عالم حدیث پرېږدي او په مذهب عمل وکړي دې ته هم جامد تقلید ویل کېږي ، چي پوره تفصیل یې مخکي تېر سو .

۵: داهم په تقلید کي جمود او غلو ده ، چي څوک داسي عقیده ولري ، چي زما مذهب حق دی او نور مذهبهونه نعوذ بالله باطل دي .

حقیقت دادی، چي دټولو مذهبونو امامانو دا جهاد د شرایطو د پوره کولو وروسته هر یوه د قرآن او حدیث د صحیح مقصود د معلومولو لپاره پوره، پوره کوشش کړی دی نو ځکه دټولو امامانو مذهبونه حق دي همدا وجه ده که دیوه مجتهد څخه کومه اجتهادي غلطی سوې وي نو نه یوازي، چي د الله ﷻ په وړاندي معاف دی بلکي الله ﷻ ده ته دخپل کوشش ثواب هم ورکوي، چي تصریح یې په احادیثو کي سته، البته یو مقلد داسي ویلای سي، چي زما مذهب صحیح دی خودابه وایي، چي زما په مذهب کي ددې احتمال سته، چي ځيني شيان پکښي غلط وي او دنورو مذهبونو په اړه به هم داسي عقیده لري، چي هغه مذهبونه د صحت او غلطتیا د وړو احتمال لري.

۶: د مجتهدینو امامانو زیات اختلافات رابرسېره کول او وړاندي کول د اهام لویه غلطی ده ځکه په زیاتو مسائلو کي د امامانو ترمنځ اختلاف یوازي د افضلیت او نه افضلیت خبره وي، د جواز او نه جواز خبره نه وي لکه درکوع پر مهال باندي لاسونه پورته کول یا نه پورته کول، آمین په زوره ویل، یا نه ویل، په ولاړه کي لاسونه تر نامه لاندي نیول او یا پر سینه باندي نیول او داسي نوري مسائلي د اټولي مسائلي هغه مسائلي دي، چي د افضلیت او نه افضلیت خبره ده که نو پر دواړه طریقو باندي دخلورو امامانو په اتفاق لمونځ جایز دی خو یوازي یو امام یې یوه طریق ه افضله بولي او بل امام یې بله طریق ه افضله بولي، داسي مسائلي رابرسېره کول، د حلال او حرام حکم ورکول، یا په امت کي تفرقه پیدا کول او داسي نور د اټول کارونه حرام او ممنوع دي باید په کلکه ځانونه ځني وساتل سي.

۷: همدا ډول د امامانو په منځ کي، چي کومي د جواز او نه جواز مسائلي دي دهغوی په اړه اختلاف ته عملي بڼه ورکول یعنی داچي

دداسي اختلافاتو په وجه جنگ جگړې کول په هيڅ مذهب کي جايز نه دي يا داچي دداسي اختلافاتو په وجه يو بل ته عيب ويل ، پوچ رد سره ويل او بدگوماني سره کول دتولو مذهبونو په اتفاق سره حرامي دي پردې موضوع باندې علامه شاطبي رحمۃ اللہ علیہ مفصله او نفيسه وينا کړې ده خوک ، چي دعلم خبنتنان وي هغو ته دمطالعې وړ ده. (۱)

۱: وگورئ: الموافقات للشاطبي رحمۃ اللہ علیہ ، ج : ۴ ، ص : ۲۲۰ تر ۲۲۴

وروستی وړاندیز

دتقلید دمستلې حقیقت دخپلي علمي توانایی په اندازه په تیرو صفحو کې روښانه کړل سو په آخر کې زموږ وړاندیز دا دی، چې ددې کتاب دلیکلو څخه زموږ موخه دانه ده، چې بحث، مباحثې او مناظرې دي وکړل سي بلکې زموږ موخه داده، چې دمسلمان امت داکثريت برخي دريغ، چې دپبلو مذهبونو سره اړه لري هغه څرگند سي، که چیري په ناخبرۍ سره دقلم دخوکي څخه کوم داسي لفظ وتلی وي، چې دچا دخفگان او ناراضۍ سبب گرځېدلی وي نو دهغه څخه دزړه له کومي او په پوره اخلاص سره بخښنه غواړو.

ددې صفحو دلیکلو څخه اصلي موخه داده، چې دمسلمان امت دزیاتي برخي نقطه نظر دلایل څرگند سي او دغیر مقلدینو له خوا، چې اختلافات سوي دي او ددغو اختلافاتو په وجه باندي دحرام، شرک او داسي نورو شيانو غلط فهمیاني پیداسوي دي ددغو غلط فهمیانو دلیري کېدو امکانات زیات سي که څوک زموږ ددغه نقطې سره بیا هم اختلافات لري نو بیا دي پر خپل دریز باندي ودیریږي او زموږ پر امامانو دي دا تور نه لگوي، چې دوی شریعتونه دځانه جوړ کړي دي او نه دي ددغو مجتهدینو پر پیروانو باندي دشرک الزام لگوي دا یو خطرناکه کار دی داسي خطر ناکه دی، چې زر ځله پناه ځني غوښتل پکار دي.

ددغسي خلکو لپاره دمشهور اهل حدیث عالم نواب حسن خان رحمۃ اللہ علیہ، چې دوی ته دلاري دڅراغ حیثیت لري - یو اقتباس رانقلوو، حسن خان رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب ابقاء المنن بالقاء المحن کي لیکي:

پر ماباندي دالله ﷺ يو احسان داسوي دئ ، چي زه ناجيه فرقه يوازي اهل سنت گنم په اهل سنتو کي که حنفي وي ، که شافعي وي ، که مالکي وي ، که حنبلي وي ، که ظاهري وي ، که اهل حديث او که متصوف وي ددغو ټولو په حق کي زه هيڅ بدگوماني نه لرم سره ددې ، چي ماته معلومه ده ، چي په هر ډله کي څه داسي مسائلې سته ، چي ددلایلو څخه خلاف دي او ځيني يې بيا دنصوصو سره موافقي دي ، ځيني فتاواوي يې صحيح ، ځيني کمزوري او مردودي دي خو حکم اکثريت ته دئ نه اقليت ته ، دامامانو څخه ، چي کوم عمل دحديثونو څخه پاته سوی وي دهغه لپاره شل عذرونه دي ، چي په جلب المنفعت نومي کتاب کي ليکل سوي دي .

دسلفو پر امامانو باندي دا طعن لگول ، چي دوی دستتو څخه مخالفت کړی دئ دا په دې معنا دئ لکه په انصاف کي ، چي څوک چور او چپاول جوړوي ، البته کوم مقلد ته ، چي صحيح قرآني دليل او يا صحيح حديث څرگند سي بيا هم پر خپل مذهب باندي کلک ولاړ وي او په تقليد کي بيا هم جمود کوي داسي کس ته خطا کاروایم او گناه گار ورته نه وایم ، نه يې معاذالله کافر بولم او نه دا وایم ، چي په دغه کس پسي لمونځ نه صحيح کېږي .

په مسائلو ، عباداتو او معاملاتو کي اختلاف په وجه کفر نه رامنځته کېږي او نه يې علماو ته ددغه اختلاف په وجه کافران ويل کېږي غايت ما في الباب خطاء في الاجتهاد او يا خطا في انفسهم ورته ويل کېږي ، چي علماء يې پېژني .

الله ﷻ ته اميد لرم ، چي که زه مخلص يم ، تعصب کونکی نه يم او په يوه وجه په خطا کي لوېدلی يم ، الله ﷻ دي زما گناهونه را معاف کړي او که زه قصدا پر خطا روان يم نو دا زما لپاره ډېره دېدبختی او وېرلې

صحنه ده مگر کوم مسلمان ، چي دالله ﷺ څخه بېرېرې او رحمت ته يې امید لري هغه ته هيڅ لازمي نه ده ، چي پر مسلمان دي بد گومان وکړي
 ځکه : ځن ځحکم بالظواهر والله اعلم بالسرائر. (۱)

دفتنو په داسي ډکه زمانه کي ، چي پر مسلمانانو باندي دفتنو او مصيبتونو دهرې خوا حملې او يرغل دي په داسي حال کي زموږ لپاره تردې لوی بربادونکی او هلاکونکی شي نسته ، چي پر کوچنيو او فروعې مسائلو سره اختلاف کوو او يو دبله پر داسي کوچنيو خبرو باندي سره لاس او گربوان يو ، چي پر کوچنيو ، کوچنيو خبرو باندي يو وبل ته کافر او مشرک وايو ، يا دبل لمانځه ته فاسد وايو ، که دتاريخ پانيي موږ وگورو موږ ته ډېر ښه پند را کوي ځکه په تاريخ کي بېلابېل داسي واقعات سته ، چي موږ سبق ځني واخلو ځکه هغه رابنيي ، چي هيڅ وخت دمسلمانانوسر کوم دښمن نه دي تپت کړي بلکي هر وخت ، چي موږ ته کومه تباهي راغلي ده دخپل منځيو شخړو او اختلافاتو له امله راغلي ده ، تاريخ پردي شاهد دي ، چي کله دمسلمانانوپه منځ کي دفروعې مسائلو پرسر باندي شخړي او اختلافات پيل سوه ، دښمن ددې څخه لويه گټه پورته کړې ده .

الله ﷺ ته دا دعا کوو ، چي موږ ته دي سيده لاره راپه برخه کړي ،
 الله ﷺ دي موږ ته دحق پېژندلو او دحق داتباع توفيق را کړي ، الله ﷺ دي موږ ته دا همت را کړي ، چي باطل ته باطل ووايو او ځانونه ځني ژغورو ، الله ﷺ دي موږ دخپل منځي جنگو څخه وساتي او ددې

۱: دفاران مياشتنی پاڼه ، سنه : ۱۹۶۴ ، دفاران مجلې دمدير ماهر القادري څخه په مننه .

پرئای دی اللہ ﷻ داسی توفیق راکری، چي خپل ژوند ددین دلورو
مقاصد و لپاره وقف کړو.

آمین ثم آمین و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمین.

دژباړي تکمیل : ۱۴۳۱ هـ ق

مولوي عبدالهادي حماد

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**